

2017. IV. évfolyam 1. szám

Délvidéki Szemle

Történettudományi folyóirat

A tartalomból:

- Pető Bálint: Az első szentesi kiseddóvó megnyitása – a helyi sajtó tükrében
- Fábán Borbála: Kereskedelmi iskolák Baján a dualizmus korában
- Fizel Natasa: A polgári iskolai tanárképzésre vonatkozó együttműködési keretek kialakítása az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem között
- Rác Márk: Magyar nemzetiségű oktatók az 1989 előtti Újvidéki Egyetem marxizmus csoportjában

Délvidéki Szemle

2017/1. IV. évfolyam, 1. szám

DÉLVIDÉKI SZEMLE

Főszerkesztő: *Zakar Péter*

Szerkesztők: *Döbör András, Fejős Sándor, Forró Lajos, Pető Bálint*

A tematikus számot szerkesztette: *Fizel Natasa*

Nemzetközi Tanácsadó Testület tagjai: *Fodor István (Zenta), Molnár Tibor (Zenta), Szekernyés János (Temesvár), Srđan Cvetković (Belgrád), Kovács Attila (Ljubljana)*

Lektorálták: *Dr. Döbör András (4.), Fejős Sándor (7.), Fizel Natasa (1.), Dr. Nóbik Attila (5., 6.), Pető Bálint (2.), Prof. dr. Pukánszky Béla (3.)*

Műszaki és technikai szerkesztő: *Veres Ildikó*

Címlap: **A szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola** (<http://postcards.hungaricana.hu>)

A folyóirat megjelenik évente két alkalommal: tavasszal és ősszel. A lap a történelmi Délvidék és a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió múltjáról és jelenéről közöl tudományos igényű, lektorált tanulmányokat, forrásismertetések, kritikákat és a délvidéki közélettel kapcsolatos cikkeket, interjúkat, konferencia-előadásokat.

A *Délvidéki Szemle* „Tudományos közlemények” rovatában jelennek meg az eredeti, másutt még nem publikált tudományos szócikkek absztrakttal. A folyóirat a történet- és társadalomtudományok minden területéről közöl lektorált tanulmányokat; kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetések, elemzéseket, és átfogó szintéziseket.

A *Délvidéki Szemle* „Közélet” rovatában jelennek meg a délvidéki történeti kutatásokkal és a közélettel kapcsolatos publicisztikák, interjúk és konferencia-előadások írásos változatai, melyekre a tudományos közleményekkel szemben támasztott követelmények nem vonatkoznak.

A *Délvidéki Szemle* „Téka” rovatában jelennek meg a délvidéki vonatkozású könyvekről, filmekről, adatbázisokról és egyéb médiumokról szóló ismertető, kritikák.

A benyújtott tudományos közlemények megjelentetésének fő szempontja a szakmai minőség. A kéziratokat a szerkesztőség véleményezi, majd a tudományos közélet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai lektorálják.

A benyújtott tudományos közlemények szerzői bejelentik, hogy másutt még nem jelentették meg írásukat, a Szerkesztőség pedig nem zárja ki, hogy a *Délvidéki Szemle*ben történő közlés után máshol vagy más nyelven megjelenjen.

A kéziratokat magyar, szerb, német vagy angol nyelven, elektronikus formában a szerkesztőség címére kell beküldeni. A tanulmányok terjedelme minimum 10, maximum 20 nyomtatott oldal lehet.

Szerkesztőség:

Délvidéki Szemle Szerkesztőségi Hivatal

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

H-6725 Szeged, Hungary

Hattyas sor 10.

Tel.: +36/62-544-759

Email: delvidekkutato@delvidekkutato.hu

Honlap: www.delvidekkutato.hu

Felelős Kiadó:

Délvidék Kutatóközpont Alapítvány, Szeged

Lapengedély száma: CE/2237-3/2013.

ISSN 2416-223X

TARTALOM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK.....	5
1. Az első szentesi kisdedóvó megnyitása – a helyi sajtó tükrében (Pető Bálint).....	5
2. Kereskedelmi iskolák Baján a dualizmus korában (Fábián Borbála).....	18
3. A polgári iskolai tanárképzésre vonatkozó együttműködési keretek kialakítása az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem között (Fizel Natasa).....	32
4. A Horthy-korszak egyetemi tanrendjeinek összehasonlító elemzése (Rák Ágnes).....	45
5. Várkonyi Hildebrand Dezső fő gondolatai A Cselekvés Iskolája című folyóirat tükrében (Szabó Dóra Éva).....	63
6. Az újszegedi Kerti Iskola módszereinek összehasonlító elemzése (Kiss Nikolett).....	84
7. Magyar nemzetiségű oktatók az 1989 előtti Újvidéki Egyetem marxizmus csoportjában (Rácz Márk).....	105

**AZ ELSŐ SZENTESI KISDEDÓVÓ MEGNYITÁSA
– A HELYI SAJTÓ TÜKRÉBEN**

PETŐ BÁLINT*

ABSTRACT

After the Compromise of 1867, public education in Szentes started rapidly developing, several new schools were established of various types. The education of the youngest, however, was lacking since there was no kindergarten in town despite the demanding need for it, which had been obvious for decades. The first establishment of this kind was founded in 1876 as a result of the efforts of many years that the Jótékony Nőegylet (Charitable Women's Association) demonstrated. The paper deals with the opening of the kindergarten and its circumstances, based especially on articles published in the local press.

Az 1867-es kiegyezést követően a legfontosabb változást Szentes közoktatásának ügyében a báró Eötvös József által kidolgozott, 1868-as oktatási törvény jelentette, amely egységesen rendezte az alapfokú képzést¹, illetve létrehozta a felsőbb népiskolákat, valamint a polgári iskolákat. Emellett – többek között – bevezette az általános tankötelezettséget hattól tizenkét éves korig, ingyenessé tette a népiskolai oktatást az igazoltan rászorulóknak számára, előírta az anyanyelvű oktatáshoz való jogot, valamint előírta az ország területén húsz tanítóképző felállítását. A polgári iskolában a fiúk hat-, a lányok négyéves képzésben részesültek, felvételt pedig azok a tízéves gyermekek nyerhettek, akik elvégezték az elemi népiskola első négy osztályát.

A törvény ezen kívül rendelkezett az iskolaszék, a népiskolai hatóságok, valamint a tanfelügyelők hatásköréről is. Az iskolaszék kilenctagú testület volt, tagja volt a helyi lelkész, a tanító, valamint a település lakosainak oktatásügyben jártas képviselői, feladata pedig a községi népiskola helyi felügyelete volt.² (Később a felekezeti népiskolák mellé is felállítottak iskolaszékeket, valamint megszervezték az állami felügyeleti rendszert, amely ellenőrizte mind az állami, mind pedig az egyházi népiskolák működését.)³ Az iskolaszék feladata volt a tanító választása, emellett felügyelte az intézményben folyó munkát: a törvényeknek való megfelelést, a mulasztások igazolását, a tandíjak beszedését. Ezen kívül gondoskodnia kellett az oktatási épületek állagmegóvásáról, a taneszközök beszerzéséről; képviselői részt vettek az iskolai vizsgákon, illetve hozzájuk lehetett fordulni, ha a tanító és a szülő között valamilyen vita támadt.⁴

Az új törvényi szabályozásnak köszönhetően jelentős fejlődés indult meg a szentesi közoktatás terén. A hagyományosan az egyházak kezelésében lévő belterületi elemi népiskolák számát megnövelte a kiterjedt tanyavilág: a XIX. század végére már hét ilyen jellegű külterületi intézmény is működött, s a tanyai iskolák száma a XX. század elején még tovább szaporodott.⁵ Még az önkényuralom idején, 1859-ben állította fel a református egyház négyosztályú gimnáziumát, amelyet 1863-ban öt-, 1864-ben pedig hatosztályosra fejlesztett fel. Az 1870/1871-es tanév második felében azonban az intézmény beolvadt az akkor megszervezett községi polgári fiúiskolába, s innentől kezdve mint gimnáziumi tanfolyammal egybekötött polgári fiúiskola működött 1878 nyaráig. 1887 szeptemberében hatosztályú gimnáziummá alakult át az intézet. 1891-től már nyolcosztályos képzés folyt a falak között, a következő évben pedig megrendezték az első érettségi vizsgákat. Később az állam átvette a várostól az intézményt, amely a ma is működő Horváth Mihály Gimnázium jogelődje.⁶ 1871 februárjától kétszotályos polgári leányiskola is megnyitotta kapuit a településen, amelynek fő kezdeményezője és első igazgatója a gimnázium akkori vezetője, Zolnay Károly volt.⁷ Mindemellett említést érdemel a református egyház 1854-ben felállított vasárnapi iskolája, amely felekezeti hovatartozás nélkül befogadott mindenkit, aki szerette volna bővíteni vagy pótolni általános ismereteit. 1869-ben a város átvette az egyháztól a négy évfolyamos intézményt, amelyet 1883-ban, miniszteri rendelet alapján alsó fokú, közvetlenül az ipartanodai bizottság által felügyelt ipariskolává alakítottak át.⁸

Jelen dolgozatunkban részletesebben a még nem iskoláskorú gyermekek nevelését vesszük górcső alá, amely tekintetben Szentes jelentős hátrányban volt, hiszen az 1870-es évek közepéig nem működött a városban kisdedóvó intézmény.

A téma először 1875 végén jelenik meg a helyi sajtó hasábjain. A *Szentesi Lap* november 21-i, *Lesz-e végre kisdedóvoda* című vezércikke a következőképpen fogalmaz: „Minden bevezetés nélkül szólva, kissé resteljük, hogy 1875-ben kisdedóvoda létesítéséről kell vezércikkeznünk – Szentesen, hol 30,000 lakos- és ezek közt tekintélyes számú

intelligentiával állunk szemben; Szentesen, melynek közönsége (a kiseddövoda javára fogadást ajánlunk rá) évenként legalább 1000 frtot költ bábokra és egyéb játékszerekre, melyekkel karácsony- és más alkalmakkor a gyerekeknek kedveskedik; Szentesen, hol a modern anyák, ki tudná föl számítani, mennyi ezret költenek egészen fölösleges szalagokra és csokrokra, meg más ily, a fényűzés körébe vágó haszontalanságokra. Azért hozunk föl ily csattanós érveket, nehogy valakinek eszébe jusson a nehéz időkre való hivatkozással ütni el e szégyenletesen sokáig halogatott kérdést Oda – azt hiszszük – mindnyájan eljutottunk már, hogy a gyermekek nevelésében keressük jövőnk, egészséges állam- életünk alapföltételét. Az pedig, hogy a gyermek nevelését attól kell kezdeni, midőn az első szót mondja ki saját emberségéből, még a kétszer kettő = négyenél is evidensebb”.⁹

Az óvoda létrehozásának szükségességéről értekezik a Szentesi Lap 1876. júniusi, Kovács Pál által jegyzett vezércikke: „Midőn arról van szó, hogy neveljük a gyermeket, ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy növendék és nevelő vagy szüle mily viszonyban állnak egymással. A gyermekben akkor már, midőn szoktatni vagy oktatni kell, van erő, mert az erőt nem tőlünk kapja; ha ez hiányoznék, haszontalan fáradtság volna sikerre számítani. Csakhogy ez az erő kezdetben egészen öntudatlanul működik a gyermekben. A szülők, vagy általában a gyermek közvetlen vezetésével megbízott nevelők kötelessége, hogy a legnagyobb meggondolással, öntudatosan vezessék ama működő erőt. A képesség csirája meg van tehát a gyermekben is ép úgy, mint a növényben az ébrény. Amint a növény fejlődésére a természeti erők, a climaticus viszonyok megkívántatnak: úgy a kisedd lelki tehetségeinek harmonicus tovább képzésére is sok eszközök szükségesek. S mik legyenek az eszközök? A nevelői helyes tapintat, a kellő időben alkalmazott s az egyedek kivánalmainak megfelelő ingerek alkalmazása. [...] A gyermeket általában két osztályba lehet sorolni: egyik a theoreticus, másik a practicus gyermek. Az elsőre egy elbeszélés, egy mese nagy hatással van; fölmelegszik hallásakor, s szinte az arcáról lehet leolvasni, hogy mily benső örömet érez. A másik a reáloktatásban találja föl magát, pl. állat – vagy növényoktatásban. A fölismerhető jelleg, hogy egy gyermek melyik osztályba sorolható, nem ül mindenkor az arcon; az egyedek mélyebb vizsgálata után szerezhethünk magunknak bővebb tudomást. [...] A gyermeknek foglalatosság kell. A kiseddnél nem lehet az kezdetben egyéb, mint játék. Kettős célt érünk el ez által: a gyermek természeti ösztönét elégítjük ki, s egyszersmind a cselekvésre is szoktatjuk. Alig tapasztalunk több tapintatlanságot a szülők részéről, mint a játékszerek megválasztásánál. Minél inkább szeretik gyermeküket, annál inkább vásárolják derűre-borúra a különösebbnél különösebb játékokat. [...] A gyermeket helyes vezetés mellett sokra lehet vinni. Minden józan gondolkozású embernek azon kell lenni, hogy gyermeke iránt tartozó kötelességét minél inkább betölthesse. A gyermek olyan, mint az élőfa, mely magában hordja az életfenntartáshoz szükséges tápnedvet, mely szabadon fölnöve, talán idomtalan, görbe vagy talán, egy ártalmas féreg fogai után, beteges lenne, míg egy ügyes kertész gondozása jó gyümölcsöt terem.

[...] Mindezeket rendeltetésénél fogva legkönnyebben teljesítheti az óvoda. Kötelessége, hogy ellesse a gyermek egyediségét jellemző vágyakat, kipuhatolja, mely segédeszközökre van különösen szüksége, hogy a végcélt elérhesse; a kisededben új ingert támaszt a tevékenységre, ez által pedig elejét veszi a roszaságra törekvésnek”.¹⁰

Az intézmény alapítása az 1867-ben induló Jótékony Nőegylet sokéves erőfeszítéseinek volt köszönhető, amely szervezet már alapszabályában is a nevelésügy előmozdítását, a kisededóvók alapítását, illetve a szegény sorsú gyermekek támogatását tűzte ki fő céljául. Az egylet első vezetője Beliczai Pálné volt, 1878-ban taglétszáma meghaladta a háromszázat.¹¹ A későbbi elnök, Jurenák Edéné 1875. november 30-án kérvénnyel fordult a szentesi polgármesterhez a kisededóvó felállítása érdekében: „Nem szükség fejtegetnünk, milyen sürgős követelmény az, miszerint városunkban kisededóvoda létesíttessék. Hiszen érezzük, tudjuk, hogy e cél kivitele mindnyájunknak közös érdekét képezi. Alul irott elnöknő tehát a szentesi jótékony nőegylet nevében és megbízásából azon alázatos kéréssel járulok a tek. polgármester urhoz: méltóztassék jelen kérvényünket pártfogólag a t. közgyűlés elé terjeszteni, s annak útján a létesítendő kisededóvodát a városi hatóság részéről bizonyos évi segélyösszegben részesíttetni. Szentes város közönsége nem fogja megtagadni a segélyt önmagától. Mert a tekintetes képviselő-testület be fogja látni, hogy ez alkalommal magunk kérünk segélyt magunktól és magunkért. A jövő nemzedék hálája bőséges jutalma lesz a most hozott áldozatoknak.”¹²

1876 elején felgyorsultak az események. A Szentesi Lap január 23-i száma a következő sajtóközleményt tette közzé: „Fölvívás. A szentesi nőegylet szól Szentes város nagy lelkű közönségéhez, egy jótékony cél – a helyben fölláttandó kisededóvoda – érdekében. Amit egy-két egyén nem létesíthet nagy áldozatok nélkül, azt az egész tömeg apróságokkal is létrehozhatja; – ezen elvből indul ki a helybeli nőegylet, midőn a febr. 12-én tartandó táncvigalom alkalmával »tombola«-játékot rendez az említett cél előmozdítására s fölhívja városunk közönségét a tombola játékba szükséges nyeremény tárgyaknak önkéntes följajánlás útján való összegyűjtésére. Bizonyosan van minden családnál valami nélkülözhető tárgy, ami megában [sic!] véve talán értéktelenül hever, vagy ha használatban van is – csupán fölösleges kényelmi- vagy diszitó cikk, – mig együvé hordva, együttesen olyan tekintélyes összeget képeznek, ami képes lesz néhány lépéssel ismét előbbre vinni a kisededóvoda ügyét. Özv. Cukor Adolfné úrnő szíves volt lakását följajánlani a beérkezendő tárgyak összegyűjtési helyéül, – azért kéretnek az adakozók följajánlott tárgyaikat özv. Cukor Adolfné úrnő úriútcai lakásához vinni a mai naptól kezdve febr. 10-ig. A följajánlandó tárgyak lehetnek bármilyen neműek, bármily értékben. Szabad legyen reménylenem, hogy Szentes város közönsége az eredményben meg fogja mutatni a jó ügy iránt való áldozatkészégi buzgalmát! Szentes, 1876. jan. 23. A szentesi nőegylet vigalmi bizottsága nevében: Szalai István m. k., segédtitkár”.¹³

Február végén a település hetilapja már örömmel ad hírt róla, hogy a kiseddóvó megnyitásához szükséges anyagi fedezet immáron rendelkezésre áll: több mint 3000 forintos alaptőkéje mellett a Jótékony Nőegylet számíthat a várostól évi 300 forint, az izraelita hitközségtől évi 30 forint, Kajtár Lajos helyi lakostól pedig további 5 forint segélyre, vagyis összesen 335 forintra évente, így „határozatba ment, hogy a kiseddóvoda a tavaszszal bizonyosan meg fog nyitattni, és az erre szükséges előmunkálatok teljesítésére egy szűkebb körű bizottság küldetett ki”.¹⁴

A nemes célt hamarosan mások is támogatták kisebb-nagyobb összegekkel, a helyi 48-as kör például – a fentebb már említett – februári táncvigalma bevételének tekintélyes hányadát ajánlotta fel: „összesítvén, a rendezőség 70 ft. 15 krt. adott át a nőegylet pénztárnokának. Midőn ezt az összeget nyilvánosan nyugtáznák, egyszersmint erre vett megbízásunk szerint a jótékony nőegylet nevében köszönetet mondunk a rendező bizottság- és illetve a 48-as népkörnek azon szivességeért, hogy a kiseddóvoda javára ilyen szép összeget juttatott”.¹⁵ A felajánlás a bevételek felét, valamint a „fölkülfizetéseket”, tehát a rendezvényen tett egyéni adományokat jelentette. Utóbbi magánszemélyeket a *Szentesi Lap* is felsorolja, s a névsorban több közismert helyi polgárt is találhatunk, például Kiss Zsigmondot¹⁶ vagy Várady Lajost.¹⁷ Hasonlóan szívélyes felajánlást tett Plager Jakab, aki a Pócs János ellen indított becsületsértési pert megnyerve, az alperes által fizetett 13 forint 33 krajcárt átutalta a kiseddóvó javára, vele egy időben pedig a két akkoriban működő helyi takarékpénztár is küldött 15-15 forintot.¹⁸ Még a közeli Mindszent színi társulata is jótékony célú előadást tartott saját településén, s a bevétellel a szentesi kiseddóvóra szánt alaptőkét kívánta növelni.¹⁹ Mindemellett a március közepén feloszlott Szentesi Tisztviselői Fiókegylet végelszámolás után fennmaradó pénztári többlete – szám szerint 30 forint 23 krajcár – szintén a nőegylet anyagi bázisát erősítette, illetve májusban a helyi fiatalság bejelentette, hogy ők is jótékony táncvigalmat szerveznek az ügy érdekében. További segítséget jelentett a nőegylet és a dalegylet által közösen rendezett hangverseny nyeresége (105 forint 28 krajcár), amely pénzüsszegezen a két egylet fele-fele arányban osztozott,²⁰ illetve a nőegylet júliusi táncmulatsága, amelyet az óvoda „fölszerelési költségeire” fordítottak.²¹

A tavaszra ígért nyitó ünnepség a korszakban gyakori természeti kihívás, a Tisza jelentette árvízveszély miatt elmaradt: „A kiseddóvoda ügyét már multkoriban is úgy tüntettük föl, mint amely a megoldás felé közelg. Most még csak az a kérdés eldöntetlen, hol veszünk számára lakást, tanítót stb. Az ezekre szükséges pénzbeli fedezet csak meg volna, de a bizottság, melynek föladata mindezek iránt előterjesztést tenni a választmányhoz, utóbbi időben nem igen jöhetett össze, mert bár nem nagy számú tagjainak egy része mindig elmaradt az árvízveszély befolyása alatt. Arra pedig gondolni sem lehet, hogy mostanában, míg a veszély ajtónk előtt van, választmányi gyűlést lehessen összehozni. Hanem mindamellett halad az ügy előre így is, amennyiben a nevezett bizottság buzgó tagjai mintegy magánúton készítik elő mindazt, amihez

szavazás nem kívántatik. Reméljük is, hogy még e tavasszal lesz kisededóvoda és akkor a ref. egyháztanács sem fogja megtagadni szellemi és anyagi támogatását, melyet január hó 9-én hozott végzésében akkorra tartott fönn, »midőn a kisededóvoda fölállításának bővebb körvonalazását megismerendi.«²²

Két héttel később a városi hetilap vezércikket is szentel a témának *A révben* címmel, amelyben egyfelől méltatja a nőegylet erőfeszítéseit, amelyet az ügy érdekében évek óta kifejtett, másrészt további támogatásra kéri a szentesieket, hogy a hamarosan megnyíló intézmény jövője hosszú távon is biztosított legyen: „Csakhogy még az óvoda tényleges működésének megkezdésével sem értük el célunkat. Azt a célt, hogy ez az intézet ágy felelhessen meg földadatának, amint kívánatos volna. Ha azt akarjuk, hogy a nőegylet valósággal meg legyen elégedve mindnyájunk érdekében befejezett munkájával, ha – más szóval – életképessé, virágzóvá akarjuk tenni ez új intézményt, támogassuk azt tőlünk telhetőleg. [...] Mi reméljük, hogy Szentes város közönsége nem lesz hálátlan a nőegylet buzgósága iránt már csak azért sem, mert a kérdéses ügy fontosságát és horderejét meg tudja érteni, az annak megvalósítására fordított fáradságot tudja méltányolni. De sőt azt hiszszük, hogy hálás leszen. Bizton fölteszszük, hogy az eredmény meg fogja haladni a nőegylet legmerészebb várakozásait. Es ha úgy lenne, amit óhajtanánk is, akkor a nőegylet ismerni fogja kötelességét. Ezt az óvodát sem nyereszkesedési vágyból állította, hanem ellenkezőleg, előreláthatóan arra fordítja minden jövedelmét. Ha tehát az oly látogatottságnak örvendene, hogy a gyermekek száma arányban nem állana a kezdetben bérelt szerény helyiséggel, gondoskodva lesz nagyobb helyiségről s több személyzetről. Bár legközelebb szükség volna rá!”²³

Az 1876. június 4-i szám *A helybeli nőegylet földadata* című vezércikke a nevezett egyesület társadalmi hasznosságát hangsúlyozza, s kitér a kisededóvoda közelgő megnyitására is, nem rejtve véka alá ironikus hangú rosszallását, miszerint a város nagyobb részt is vállalhatott volna a megvalósításban: „A napokban nyitják meg ünnepélyesen a kisededóvodát. – A felekezetek, városunk tanácsa kivetették nyakukból e kötelességszerű terhet. Sok tekintetben igazságuk is van. A gyermekek első neveléséről az anyák tartoznak gondoskodni. Elismerésül legyen mondva, be is látták ezt, s nem is késtek a kivitel módozataihoz fogni. A jótékonyosság oltárát adományokkal diszíték föl; filléreket adtak össze, melyek külön-külön csekélyek, együttvéve pedig összeget tesznek. No, meg néhányszor táncoltunk, hangversenyeztünk a »kisedekért«. [...] Mi a nőegylettől nagyon sokat várunk. Mi is, de az utókor annál inkább hálás tisztelettel fog gondolni a lelkes kezdeményezőkre”²⁴

Egy hónappal később, július elején végül a következő sajtóközlemény jelent meg a *Szentesi Lap* hasábjain: „Fölvívás. A szentesi jótékony nőegylet által fölállított kisededóvoda folyó hó 9-én fogván ünnepélyesen megnyitattni, fölvivatnak mindazon szülők, kik gyermekeiket az óvodába járatni ohajtják, hogy a beiratást folyó hó 2-ától kezdve az óvónőnél (tek. Kiss Zsigmond, ügyvéd ur házánál) eszközöltessék és az 1 frt havi dijt Bányai József pénztárnok urnál lefizessék. Megjegyzem, hogy

azoknak is, kik gyermekeik után előre 10 frt, illetőleg egyleti tagok 8 frt évi dijt köteleztek, – jelenteni kell gyermekeiket az óvónőnél és a pénztárnoknál a dijt – tetszésük szerint – egy negyed, fél, vagy egész évre lefizetni. Végül ismételve figyelmeztetem azokat, kik gyermekeiket akár ingyen, akár felényi dij mellett akarják fölvétni, hogy ebbeli kérvényeiket nálam minél előbb nyujsák be. Szentesen, 1876. június 28-án. Csukás Benjáminné, nőegyleti alelnök”.²⁵ A szerkesztőség – mintegy kommentárként – a hírovtatban saját véleményével egészíti ki a közleményt: „A nőegyletnek főntebb közölt fölhhivására e helyen is figyelmessé teszszük olvasóinkat, mint olyanra, mely kiváló fontosságú. Mert nem elég, hogy a nőegylet óvó-intézetet létesített; a kívánt sikert csak úgy lehet elérni, ha a közönség is teljesíti saját kötelességét, mely abban áll, hogy gyermekeit minél nagyobb számmal küldje az óvodába”.²⁶

Hosszas fáradozás és szervezőmunka eredményeképpen a település első kisededóvját 1876. július 9-én, vasárnap délelőtt nyitották meg Sonnenfeld Sámuel Serkocsmá közi házában, ahol hatvan gyermek felügyeletére nyílt lehetőség.²⁷ A városi lap aktuális számában olvashatjuk: „A kisededóvoda ma vasárnap nyílik meg, mire nézve közöljük a nőegylet által saját tagjaihoz és több testülethez küldött következő levelet: »A jótékony nőegylet a kisededóvoda fölállítása által egyik főcélját érvén el, a választmány f. évi június hó 8-án tartott gyűlésében elhatározta, hogy az óvoda megnyitását egy kis ünnepélylyel köti össze. S miután óhajtandó volna, hogy ez ünnepélyen főkép a rendes és pártoló tagok minél számosabban jelen legyenek, fölkerjük önt, hogy a f. évi július hó 9-én (vasárnap) d. e. 11 órakor tartandó megnyitási ünnepélyen az óvoda helyiségében (Sonnenfeld Sámuel sörkorcsmaközi háza) megjelenni, és amennyiben gyermeke volna az óvodába beírva, azt is magával hozni sziveskedjék. Teljes tisztelettel: Az elnökne távol levén: Csukás Benjáminné, alelnök. Kulinyi Zsigmond, titkár«”.²⁸

A Szentesi Lap egy héttel később Kiss Zsigmond ünnepi beszédének közlésével számolt be az eseményről: „Minden művelt nemzet oda törekeedik, hogy a szellemi téren fejtsse ki összes tevékenységét. Itt az igyekezet nemes versenynyé lesz, mely ha áldozattal jár is, de egy biztos jövőnek veti meg alapját, s oly jövőt készít elő, mely eshetőségeknél és a szerencse változóságainak nem lesz alárendelve. [...] Hogy a szellemi előhaladást, a műveltséget s egy nemzet értelmi és erkölcsi nagyságát a nevelés, oktatás és tudományos képeztetés mozdítja elő a legnagyobb mértékben, mai napon már mindenki tudja. [...] Maga a gyermek olyan, mint a szobrász kezében az anyag. Ügyes és gondos kezelés alatt értékes tárgygyá válik, míg a képzés körüli muladékosság igen gyakran hátrányokat idéz elő. [...] Mint a főntebbi rövid vázlatból kitűnik, a kisededóvó-intézet azon célból alakittatik, hogy a kisebb, még iskolába nem járó gyermekek fölügyelést és ápolást nyerjenek, hogy játék és szelid bánásmód mellett értelmi képességük fokozatosan fejlesztessek, s így a majdan bekövetkező komolyabb tanulmányokra mintegy előkészíttessenek” – mondta az avatáson a helyi iskolaszék elnöke.²⁹

Mindemellett ugyanezen lapszámban, a hírrovatban található egy kritikus hangvételű tudósítás a megnyitóról, amely kifogásolja, hogy sem a város, sem az egyházak nem jelentek meg a rendezvényen, illetve megtudhatjuk azt is, hogy hívták Szentes első főállású óvónőjét: „A kisededóvoda mult vasárnap tartott megnyitási ünnepélyén szép számmal jelentek meg nőegyleti rendes és pártoló tagok; ezeken kívül jelen volt az iskolaszék elnöke, a polgári iskola igazgatója és több tanárja. Legnagyobb csodálkozásunkra azonban távollétük által tündököltek a városi hatóság és az összes egyházak, valamint a lelkészek is. Hogy mi ennek az oka, nem tudjuk, de megrovólag kell fölemlitenünk, mert azt hisszük: városunk első kisededóvodájának megnyitása olyan mozzanat, mely iránt több érdeklődést kellett volna tanúsítani. Ami különösen [sic!] azt a körülményt illeti, hogy a városi tanács nem képviseltette magát, ez annál inkább bántja az ügy körül fáradozókat, mivel azt a föltevést hallották emlegetni, mintha a tanács, mint ilyen nem hivatott volna meg. Ezen föltevés ellenében határozottan kijelenthetjük, hogy a polgármesterhez, mint a tanács elnökéhez intéztetett meghívás. Az ünnepélyt Kiss Zsigmond úr nyitotta meg mai tárcánkban közölt alkalmi beszédjével, ezt követőleg a nőegylet alelnöknője: Csukás Beniáminné úrnő az óvodát megnyitott-nak nyilvánította és az óvónőt: Hudetz Eliz kisasszonyt bemutatta”.³⁰ (A következő lapszámban Kristó Nagy István polgármester a kelleténél talán kicsit határozottabb stílusban utasította vissza a *Szentesi Lap* állítását, és kifogásolta, hogy mint városvezető nem kapott hivatalos meghívót a rendezvényre: „figyelmébe kívánom ajánlani a jótékony nőegylet fiatal titkárnak, hogy jövőben saját mulasztásait mások becs-mérlésével ne palástolgassa”.³¹)

Egy ideig nem volt egyértelmű, hogy férfi vagy női alkalmazottat bízzanak-e meg a kisededóvó vezetésével. „Egyelőre a nézetek a férfi-óvó mellett összpontosultak; midőn azonban egy alkalmas egyéniség megnyerésére a lépések megtétettek, legilletékesebb helyről, a központi országos kisededóvókat nevelő intézettől annak jött a nőegylet tudomására, mikép e pályára most már leginkább a nők képesítik magukat, úgy, hogy a központról férfi-óvóra nézve ajánlat sem tétethetett. E körülménynél fogva, de tekintetbe véve azt is, hogy a képesítés egyik nemnél éppen úgy megvan, mint a másiknál, s tekintve, hogy a nő gyöngéd érzelménél, játszi kedélyénél, a gyermekek gondozásához szükséges türelménél és a gyöngé korúak iránti előszeretetenél fogva, ezen állomásra alkalmasabbnak látszik, – a választás kérdése a nő-óvó javára döntetett el. – Így választatott meg az intézet vezetésére Hudetz Eliz k. a., kit képessége, gyakorlati képzettsége és szelid bánásmódja folytán több helyről különösebben pedig a kolozsvári Fröbel-intézet igazgatósága igen melegen ajánlott.”³²

Az új intézmény megkezdte működését, amelyet a nőegylet jótékony célú társas vacsorával ünnepelt meg július 22-én.³³ Hamarosan kiderült, hogy a szerkesztőség korábban feleslegesen aggódott, hiszen már a nyitás utáni hetekben elérték az előre bejelentett, maximális létszámot, így a további felvételt egyelőre szüneteltették a helyiség szűkössége miatt. A *Szentesi Lap* ezt közlő híréből értesülünk az óvoda

nyitva tartási rendjéről is: hétköznapokon délelőtt 8.00 és 11.00, délután pedig 15.00 és 18.00 óra között felügyeltek a gyermekekre, illetve szombaton is érvényes volt a délelőtti időintervallum.³⁴

A városvezetéssel és az egyházakkal való súrlódások ellenére a város büszke volt nőegyletére, illetve az általa létrehozott első kisdedóvóra, s a különféle jótékony rendezvények, kisebb-nagyobb anyagi támogatások a nyitás után sem maradtak abba. 1876 szeptemberében például a helyi iparos ifjúság rendezett táncvigalmat,³⁵ egy hónappal később Búzás János szentesi lakos adományozott öt forintot az intézmény javára,³⁶ 1878. január 26-án pedig ismét a nőegylet rendezett tombolával egybekötött táncmulatságot.³⁷

A lelkes támogatás és a fáradságos munka ellenére az óvoda működése nem volt zökkenőmentes. Egyrészt állandó helyhiánnyal küszködött, másrészt nemegyszer a különböző fertőző betegségek is akadályozták a gyermekek folyamatos gondozását. Fél évvel a nyitás után, 1876. decemberben például a *Szentesi Lapban* értesítik a szülőket, hogy a „*roncsoló toroklob*” miatt – a közegészségi bizottság utasítására – határozatlan ideig bezárják az intézményt.³⁸ Az óvoda újbóli megnyitásáról a hetilap hasábjain már nem találunk értesítést, a kisdedóvó ügye ugyanis a létrehozása után jelentősen veszített hírértékéből. Legközelebb csak fél esztendő múlva, 1877. júliusban tűnik fel a helyi hírek között a tömör közlemény: „*Ma délelőtt lesz és 9 órakor kezdődik a helybeli kisdedóvoda vizsgája; örülnénk, ha a vizsga alkalmával a jelenlevő szülők szép számában, kisdedeink ez egyetlen helybeli intézete iránt a szokottnál nagyobb érdeklődést tapasztalhatnánk.*”³⁹

Szentes első kisdedóvója néhány évvel később új helyre költözött, s egyre népszerűbbé vált: az 1880-as években már 100-150 fős volt a létszám, azonban nem szociális intézményként működött, tehát elsősorban a jómódú polgárok, valamint az egyleti tagok gyermekei jártak a tandíjas intézménybe. Mindez pedig jogos érvek bizonyult azok számára, akik egyre erősebben szorgalmazták a második, ingyenes kisdedóvó megnyitását Szentesen. 1891-ben előbb egy magánóvoda létesült Ehrlich Laura vezetésével – bár ő csak szerény támogatásra számíthatott a várostól –, 1896 februárjában pedig megnyitotta kapuit a tandíjmentes városi kisdedóvó a Rákóczi úton, amely napjainkban is ellátja eredeti feladatát. A dolgozatunkban részletesen tárgyalt, nőegyleti intézményt a fenntartó hamarosan felajánlotta a városnak – mondván, hogy nem képes tovább finanszírozni a működését –, Szentes pedig 1897 februárjában megvásárolta és felújította az első helyi kisdedóvót, amely immáron – a Rákóczi úti új óvodához hasonlóan – tandíjmentessé vált. A következő év végén megszűnt az Ehrlich-féle magánóvoda, így a településnek csupán két ilyen jellegű intézménye volt, a törvényileg előírt négy helyett. A probléma megoldása hosszú éveken át húzódott, az újabb szentesi óvodák létesítése pedig már átnyúlik a XX. századba.⁴⁰

1. számú kép: Az ezen a helyen álló épületben kezdte meg működését 1876-ban a Jótékony Nőegylet által alapított első szentesi kisedóvó (forrás: saját készítésű fotó, 2017. december 20.)

2. számú kép: Az 1896-ban létesült és a mai napig eredeti funkciójában működő városi kisedóvoda Szentesen (forrás: saját készítésű fotó, 2017. augusztus 15.)

JEGYZETEK

- * történéssz, egyetemi tanársegéd (SZTE JGYPK), doktorjelölt (SZTE BTK)
- ¹ Az addig három-, négy- vagy ötosztályos alapfokú iskolákat hatosztályos elemi népiskolákká kellett fejleszteni, emellett a törvény kimondja: „Oly községben, a hol a törvény kellékeinek megfelelő tanintézettel bíró egyház vagy egyházak hívein kívül más hitfelekezethez tartozó, legalább 30 tanköteles gyermek is van, a kiknek szülői a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják: köteles a község közös népiskolát állítani. Az ilyen községi iskola költségei mindenekelőtt a község azon vagyona jövedelmeiből fedezendők, a melyek iskolai célzatra rendelvek, és pedig oly arányban, a minő arányban áll a községi iskolába járó gyermekek száma a felekezeti iskola vagy iskolák növendékeihez.” (1868:XXXVIII. tc. 44.§ [forrás: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360>. A letöltés ideje: 2017. augusztus 19.]
- ² Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996. (elektronikus formátum, forrás: <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/>. A letöltés ideje: 2017. augusztus 15.) (A továbbiakban: Pukánszky, 1996.)
- ³ 1876:XXVIII. tc. 4–14. § (forrás: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5741>. A letöltés ideje: 2017. augusztus 15.)
- ⁴ Pukánszky, 1996.
- ⁵ Derzsi Kovács Ferenc: *Tanyai iskolák, népiskolai tanfolyam, ismeretterjesztő tanfolyam, középiskolák*. In: Nagy Imre (szerk.): Szentes. Budapest, 1928. 191.
- ⁶ Follajtár Ernő – Fóris Anna, dr. – Kertész János, dr.: *Szentes megyei város*. In: Csikvári Antal (szerk.): Csongrád vármegye. II. kötet. Budapest, 1938. 3–18. (A továbbiakban: Follajtár, 1938.) 11.
- ⁷ Zolnay Károly, a rendszeres szentesi középiskolai oktatás megszervezője a Temes vármegyei Rittberg (Végvár) községben született 1833-ban, református lelkész fiaként. Középiskolai tanulmányait Temesváron és Debrecenben végezte. Ezután a debreceni főiskolán magyar–latin–német szakos tanári diplomát szerzett, és a híres debreceni kollégiumban kezdte meg oktatói tevékenységét. 1859-ben a szentesi református egyház meghívta az új gimnázium első tanárának, ahol „mindenesként”, egy ideiglenes kiegészítővel tanította az első, második és harmadik osztályos gyerekeket. 1862-ben a harmadik és negyedik osztály saját tanárt kapott, Csukás Benjaming, aki egyben az intézmény igazgatója is lett. A tisztséget 1869-ben átvette Zolnay, azonban az 1871-es átszervezést követően új feladatot kapott: felkérték a polgári leányiskola megszervezésére és vezetésére. 1873-tól ismét ő lett a gimnázium igazgatója, s a tisztséget 1899-ig, nyugdíjba vonulásáig betöltötte. Nagyrészt neki köszönhető, hogy megépült 1888-ra az új gimnázium. Érdemei elismeréseként az uralkodó lovagkereszttel tüntette ki nyugdíjba vonulásakor. Mindemellett aktív közéleti szerepet is betöltött: 1860-ban alapító tagja volt a Kaszinóznak, egy évvel később a Dalárdának, ezen kívül többször volt városi és megyei képviselő, tagja volt a református presbitériumnak, illetve nyolc éven keresztül az szentesi református egyház főgondnoka. Kilencvenkét éves korában, 1925. február 12-én hunyt el Szentesen. (Labádi Lajos: *Középiskolák alapítója – Nyolcvan éve hunyt el Zolnay Károly*. Szentesi Élet, XXXVI. évf. (2005) 8. sz. 2.)
- ⁸ Follajtár, 1938. 10.; illetve Papp Lajos: *Az iparos és kereskedő tanonciskola*. In: Nagy Imre (szerk.): Szentes. Budapest, 1928. 207.
- ⁹ Szentesi Lap, V. évf. (1875) 47. sz. 1.
- ¹⁰ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 25. sz. 1–2.
- ¹¹ Feketéné Moldován Mária: *A szentesi kisdédóvás története 1876–2001*. Szentesi Műhely Füzetek 6. (szerk.: Labádi Lajos) Szentes, 2001. (A továbbiakban: Feketéné, 2001.) 17–20.
- ¹² Szentesi Lap, V. évf. (1875) 49. sz. 2.
- ¹³ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 4. sz. 2.
- ¹⁴ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 9. sz. 3.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Kiss Zsigmond szentesi kismemesi családban született, nagyapja Kiss Bálint református esperes. Iskoláit Szentesen és Temesváron végezte. Az 1848/1849-es szabadságharcban tüzér hadnagyként szolgált, részt vett számos nagy ütközetben, illetve Buda visszafoglalásában is. 1850 nyarától a Csongrád Megyei Ideiglenes

Polgári Törvénytörvények írnokaként, ezt követően a szegedi megyei törvénytörvények előadójaként, illetve a segédhivatal igazgatóhelyetteseként dolgozott. Mindeközben Kecskeméten jogi tanulmányokat folytatott, ahol köz- és váltóügyvédi diplomát szerzett. Ezután visszatért Szentesre, ahol ügyvédi irodát nyitott. Megnősült, két gyermeke született. A kiegyezés után egy évvel városi főügyésszé választották, a tisztséget 1872-ig töltötte be. A balközép, majd a Szabadelvű Párt városi elnöke volt. 1870-től haláláig – néhány rövidebb időszakot eltekintve – tagja a megyei és a városi közgyűlésnek. Alapítója, később pedig elnöke volt a Szentesi Honvédegyületnek, emellett szerepet vállalt az első szentesi takarékpénztár 1869-es létrejöttében, amelynek alelnöke, 1876 és 1911 között pedig vezetője volt. Huszonöt évben keresztül betöltötte a Szentesi Iskolaszék elnöki posztját, 1887-ben a Gimnáziumi Bizottság első emberévé is megválasztották meg, az ő ideje alatt avatták fel a helyi gimnázium ma is látható, impozáns épületét. Mindemellett számos fontos közéleti tisztséget is betöltött, például a Szentesi Segélyegylet igazgatója, a Szentesi Hitelszövetkezet elnöke, a Körös-Tisza-Maros Ármentesítő Társulat szakaszválasztmányi elnöke, a Szegedi Ügyvédi Kamara választmányi tagja, a Szentesi Ügyvédi Kör és a Kaszinó elnöke is volt, ezen kívül a református presbitérium tagjaként, 1880 és 1882 között pedig a szentesi református egyház főgondnokaként tevékenykedett. Közéleti tevékenységéért királyi tanácsosi címet kapott az uralkodótól. 1911. december 13-án hunyt el. (Labádi Lajos: *Dicső ősök méltó utóda – 175 éve született Kiss Zsigmond*. Szentesi Élet, XXXVI. évf. (2005) 22. sz. 2.)

¹⁷ Várady Lajos gyógyszerész 1831-ben született Deszken. A szabadságharcban hadnagyként szolgált, a Vitézségi Érdemrend tulajdonosa. Később Szentesen telepedett le, és 1867-ben átvette a városközpontban lévő, legrégebbi szentesi gyógyszerár működtetését. Volt megyei és városi képviselő is, valamint a Szentesi Takarékpénztár Rt. alapító tagja, illetve tizenkét évben keresztül (1886–1898) igazgatója. 1913-ban hunyt el Szentesen, sírja a Kálvária temetőben található. (Labádi Lajos: *Az „Angyalhoz” címzett gyógyszerár a Felsőparton – Százhusz éves a város negyedik gyógyszerárára*. Szentesi Élet, XL. évf. (2008) 22. sz. 2.; illetve Szentesi Lap, XLIII. évf. (1913) 94. sz. 2.)

¹⁸ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 11. sz. 3.

¹⁹ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 12. sz. 2.

²⁰ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 21. sz. 3.

²¹ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 27. sz. 3.

²² Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 15. sz. 3.

²³ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 17. sz. 1.

²⁴ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 23. sz. 1.

²⁵ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 27. sz. 2.

²⁶ Uo.

²⁷ Feketéné, 2001. 17–20.

²⁸ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 28. sz. 2.

²⁹ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 29. sz. 1.

³⁰ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 29. sz. 3.

³¹ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 30. sz. 3.. A „fiatal titkár”, Kulinyi Zsigmond 1854-ben született Szentesen, zsidó gyökerű családban. Budapesten és Bécsben jogot tanult, azonban – édesapját, Kulinyi Ernőt követve – ő is az újságírói pályára lépett. A *Szentesi Lap* szerkesztését követően, 1873-tól a *Szegedi Híradó* munkatársaként dolgozott, 1874-ben Gelléri Mórral közösen megalapította az *Alföldi Iparlapot*. 1878-tól a *Szegedi Napló* főmunkatársa lett, hat évvel később már ő szerkesztette a lapot. Később a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara titkárának választották. Közgazdasági témájú cikkeket az *Egyetértés* és a *Pester Lloyd* napilapok jelentették meg. Emellett alapító elnöke volt a Vidéki Hírlapírók Országos Egyesületének, tagja a Dugonics Társaságnak, s két híres önálló kötete is megjelent: *Árvíz után* (1880) és a *Szeged újabb története* (1900). Szegeden hunyt el 1905-ben. (<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajz-lexikon-7428D/k-760F2/kulinyi-zsigmond-767B7/>). A letöltés ideje: 2017. október 8.)

³² Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 29. sz. 3.

³³ Uo.

³⁴ „Az óvodát már eddig is mintegy 60 gyermek látogatja, jelöl annak, hogy különösen az értelmiség fölfogta ezen intézet hivatását. Megemlítjük még, mi szerint már eddig is többen jelentkeztek olyanok, kik gyermekeiknek díjtalanul és fele díj mellett való föl vételét kérvényezik. Arról biztosíthatunk mindenkit, hogy a nőegylet e kérvények elintézésénél a méltányosság legvégső határáig el fog menni.” (Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 29. sz. 3.)

³⁵ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 39. sz. 3.

³⁶ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 41. sz. 3.

³⁷ Szentesi Lap, VIII. évf. (1878) 1. sz. 3.

³⁸ Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 50. sz. 3.

³⁹ Szentesi Lap, VII. évf. (1877) 25. sz. 3.

⁴⁰ Feketéné, 2001. 21–34.

KERESKEDELMI ISKOLÁK BAJÁN A DUALIZMUS KORÁBAN*

FÁBIÁN BORBÁLA**

ABSTRACT

Trade schools in Baja in the age of dualism Teaching merchants in vocational schools started in Baja in the middle of the 19th century, after 1850. Baja was one of the commercial centers of Bács-Bodrog County. The first known private trading school was opened by the Jewish Sámuel Stekler in 1864, with German as the language of tuition. There have been negotiations going on with the Ministry of Religion and Public Education since 1874 regarding the establishment of the municipal trade school with Hungarian tuition. The negotiations were crowned with success in 1882. A commercial school linked to an industrial school opened in the beginning of 1883. This happened thanks to donations and the decommissioning of Commerceâs Grämium. In 1888, the school was reorganized into a school for lower secondary trading, while a middle school was also opened which has been planned – in connection with a trade school since 1874. Since 1891, a request was filed to the Ministry for setting up an upper secondary trade school, whose opening up only succeeded in 1923 after the First World War.

Baja város ipariskoláinak történetével már többen foglalkoztak, elsősorban Kemény János levéltáros próbálta meg felvázolna a tanonc-, majd ipari iskolának a történetét, de az 1940-es évek történetével Kopasz Gábor is foglalkozott. Az ipariskolával összekapcsolt kereskedelmi iskolának a történetéről eddig csak az iskola értesítőiben olvashattunk, a bajai szakképzés történetének ez egy fontos

fejezete, ezenkívül a Délvidék oktatástörténetéé is, mivel Bács-Bodrog vármegyében a törvényhatósági jogú városokon kívül csak Újverbászon működött kereskedő tanonciskola. Az 1870-es években csak magán kereskedelmi iskolák működtek a vármegyében: Baján két német nyelvű és egy Újvidéken.¹ A reálgimnázium megszűnése után az újvidékiek egyesületet alapítottak 1880-ban „*Egylet az ipar- és kereskedelmi oktatás előmozdítására*”, mely a következő évben megnyitotta az iskoláját. 1882-ben városi ipar- és kereskedelmi iskola nyílt Újvidéken, 1885-től középkereskedelmi lett, és külön alsó fokú kereskedelmi iskolát is alapított ekkor a város.²

Újvidéken és Zomborban állami felső kereskedelmi iskola is volt 1882, illetve 1888 óta. Szabadkán 1907-ben a Szabadkai Kereskedelmi Egyesület nyitott iskolát, majd szervezett tanfolyamokat is.

A kereskedők oktatása a 19. század első felében a céhek keretei között zajlott. Baján már a 17. század végétől működött egy kereskedő cég. A céhek feloszlása után is megmaradt, hogy a szakmát egy mestertől egy bolttulajdonos kereskedőtől tanulták meg. Például Babócs Andor Kucorán született, Újvidéken tanult, 18 éves korában lett kereskedősegéd. Ezután Pesten, Újvidéken és Baján dolgozott. 25 éves korában elvette főnöke lányát, és ekkor folyamadt önálló iparengedélyért, pontosabban apósa cégébe társult be.³ A bajai iparos családból származó Drescher Gyula 13 éves korában lett tanonc, 1871-től segéd Győrben és Bécsben. 1876-tól külföldi tanulmányútra ment Németországba, Franciaországba és Angliába.⁴

A város első kereskedelmi iskolája az itt élő zsidókhöz köthető. 1864-ben Stekler Samu⁵ magán kereskedelmi iskolát nyitott, az első vidéki kereskedő iskolák egyike volt. Az 1870-es évek elején a pesti iskolákon kívül Budán, Debrecenben, Nagyváradon, Székesfehérvárott és Pozsonyban voltak még kisebb kereskedelmi iskolák. Matlekovits nem volt jó véleményvel ezekről az iskolákról, szerinte: „*a pestiekkal nem versenyezhettek; és többnyire csak vasárnapi vagy esti iskolák, és leginkább az elemi tanítás hiányainak pótlására szorítkoznak*”.⁶

Az 1870-es években felmerült, hogy az izraelita hitközség átveszi Stekler magániskoláját. 1878-ban a zsidó hitközség polgári iskolájának az igazgatójává választották Stekler Samut, ezzel a magán kereskedelmi iskola megszűnt. Néhány tehetősebb kereskedő fiai és tanoncai tanítására magántanárt fogadott, pl. Gróf Vilmos is Michits István fiát és tanoncait tanította 1880 körül.⁷ A városban létező magán kereskedelmi iskolákról szinte alig maradt fenn adat. 1876-ban egy másik magán kereskedelmi iskola is nyílt a városban. Erről írta a *Tolnamegyei Közlöny*: „*Beküldetett a bajai első közép kereskedelmi tanoda programja. Folyó évi szeptember hó elején Baján, állami felügyelet mellett »közép kereskedelmi tanoda« nyílik meg. A tanoda célja: művelt, magyar szellemű kereskedelmi férfiakat képezni a hazának, kik nemcsak ügyes vezetői, hivatalnokai lehetnek a különböző kisebb nagyobbkörű közlekedési,*

ipar- és kereskedelmi vállalatoknak; de mint értelmes, és hazafias szellemben nevelt keresk. szakegyének, szerzett ismereteik alapján hazai érdekeinket felfoghatván: saját jövőjük, céljuk eszközlése mellett – a magyar ipar és kereskedelmi érdekek előmozdításának is hatalmas emeltyűivé válhatnak. A kereskedelmi középtanodák tanulmányi köre bevezetett kerek egészet képezvén: az ifjú kellő szorgalom mellett képessé tétetik a gyakorlati életbe kilépni, és életkorát szakértelemmel felfogni; – mely célzt a keresk. Iskolák előbbeni szervezete mellett az onnan kilépett higgadt gondolkodásra képtelen, zsengekoru ifjakkal elérni természetesen nem lehetett. E tanoda egyenrangú leend a főgymnasiummal és főreáltanodákkal; nyilvánossági joggal birand, és rendes hallgatói katonai kötelezettségük kitöltésében az egyévi önkéntességre lesznek jogosítva. Három évi tanfolyamra terjed, osztályonként terjedelmes tananyagokkal, s nagy mérvben fog felölelteni és gyakorlatilag ismertetni egy, még hazánkban eddig parlagon heverő iparág: a galvonoplastika, mely – mint tudjuk – nagyon jelentékeny iparágat képvisel”.⁸

A kereskedő tanoncok oktatására a dualizmus korában a szerződést három és fél évre kötötték. Például 1889-ben Fiedler József is ennyi időre szegődött el Bácsalmásról Bajára egy rövidáru-kereskedésbe, közbe tanonciskolába is kellett járnia, melynek tandíját a szülei fizették.⁹ A bajai kereskedőtanoncok hetente háromszor délután jártak iskolába ebben az időben. Ez ellen alkalmazóik kérvényt nyújtottak be, mert leginkább ebben az időszakban volt szükségük a kereskedő tanoncok munkájára. A korabeli értesítő szerint: „a kereskedő főnökök minden elképzelhető eszközt felhasználnak az iskola látogatási kötelezettség kijátszására és az iskola működésének megbénítására, a legnagyobb részt falusi iskolákból kikerült tanulók előkészültsége és fegyelmezettsége pedig a legalacsonyabb foku várakozásnak sem felel meg”.¹⁰

A városi kereskedelmi iskola alapításával 1874 óta foglalkozott a bajai tanács, a polgári iskola alapításával összekapcsolva. Ekkoriban két magán kereskedelmi iskola is működött a városban. Az 1868 évi XXXXVIII. tc. szerint az 5000 főnél népesebb településeken egy felsőbb vagy polgári iskolát kell felállítani. Az 1874. szeptember 10-i közgyűlésen arról döntöttek, hogy az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat Frankl István¹¹ másod-tanfelügyelővel folytattak. A megbeszélésen a felsőbb népiskola felállítását elvetették, mert a városban már gimnázium és tanítóképző intézet is létezik. A fiú polgári iskolát találták célszerűnek és előnyösebbnek a művelt középszintű szempontjából. A polgári iskolát csak állami segéllyel képes felállítani, hiszen a gimnáziumot is állami fenntartásba engedte át. Az új iskolát úgy tervezték, hogy az alsó három osztály polgári, a felsőbb 3 osztály közép kereskedelmi iskola. A legfontosabb érvként ezzel magyarázták az iskola felállításának szükségességét: „Baja városának lakossága többnyire iparosokból és kereskedőkből állván, a városban kifejlődött élénk kereskedés ösztönül szolgál az ifjú nemzedékeknek ezen pályáni kiképzetésére”.¹² A kereskedők képzésére a közelben nincs iskola, ezért messzi

idegenbe kell járattatniuk gyermekeiket, „*vagy meglegedni azon szük körü primitív kiképzéssel, melyet egynémely e féle magán intézetek nyújtani képesek*”.¹³ Két magánintézet már létezett a városban, ahová a körülbelül száz helyi és vidéki tanuló járt havonként 8 forint tandíjért és külön iratkozási díjért. A német nyelvű magánintézetekkel ellentétben a városi kereskedelmi iskolát magyar tannyelvűnek tervezték, hogy a kereskedői körökben is a magyar nyelvet terjesszék. A város a hat tantermes iskolaépület biztosítását vállalta, és a volt csendőr kaszárnnyát ajánlotta fel erre a célra. Ha a tervet felsőbb helyen elfogadják, akkor a tanácskozáson részt vevők¹⁴ szerint már november 1-vel megindulhatna a tanítás a polgári iskolában. Szeptember 20-án rendkívüli közgyűlésen a tanácskozás eredményét egyhangúlag elfogadták, és Frankl Istvánt felkérték, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban terjessze elő az iskola felállítására vonatkozó kérelmet, valamint egy külön delegációt küldtek a belügyminisztériumba is az ügy pártolása érdekében. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanfelügyelőn keresztül azt kérte Bajától, hogy a lányok felsőbb iskolájára is készítsen tervet. Az 1875. május 1-jei tanácsülésen egy felsőbb leányiskola felállítására vonatkozó tervek kidolgozását határozták el.

1877 júniusában a korábbi terveket kis módosítással ismét elővették, hogy a polgári és kereskedelmi iskola felállítását minél előbb sikerüljön véghezvinni. Ezt akkor a népnevelési bizottság tárgyalta.¹⁵

A felterjesztés:

Nagyméltóságu m. kir. Vallás és közoktatási ministerumnak

Budapesten

Alkotmányos életünknek egyik legszebb mozzanata a népnevelés előmozdításában felébredt általános törekvés, melynek alapja a' népiskolai közoktatási 1868 évi XXXVIII. tör.cikkben bölcs intézkedések iránt letéve van. innen kiindulva a Tekintetes ker.Tanfelügyelőség felhívása folytán városunk közönsége részéről mely e téren anyagi áldozatok meghozatalától hajdankorban sem idegenkedett 1874 évi September15ⁿ tartott képviseleti közgyűléséből javaslatétellel egy választmány bízott meg, s ezen választmány a' kirtanfelügyeséggeli közvetlen értekezlet után az iratok közt elfekvő, 1874 évi September15ⁿ jelzett jegyzőkönyvben javaslatát beterjesztette, mely szerint Baján 3alsobb osztályu polgári iskolának és 3 osztályu középkereskedelmi iskolának felállítása oly modon terveztetik, hogy a tanulóknak amubból az utobbiba átmenetel engedtetnék. Az iskola épületugy ebben az első felszerelés butorzati részét, a' város adná az épület fentartásának, és tisztogatásának költségeit is a város viselné, – a' tanerőknek, és egyéb szükségeseknek kiállítására végett pedig állam segély eszközöltetnék, minek fejében a' tandíjakkból és beiratkozásból befolyó fedezet az állam tulajdona lenne.

Ezen javallat 1874 évi September 20ⁿ tartott képviselői közgyűlés által egész terjedelmében elfogadtatott, és a kir. tanfelügyelőség a' tervezett iskola létesítésének a Nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatási ministeriumnál való kieszközlésére átiratilag felkérte.

A tisztelt tanfelügyelőség erre 1875 April hó 24ⁿ 558 sz. a. kelt átiratában annak megjegyzése mellett hogy a tan és beiratkozási díjakból remélhető jövedelem sokra előirányoztatott, arrol értesítette Baja város tanácsát, hogy miután a' népoktatási 1868^{ik} évi XXXVIII t. cz. 43§ értelmében állami segélyezés esete csak azon esetben forog fen, ha kimutattatik az, hogy a' község a' szükséges népoktatási tanintézetek felállítására, és fentartására a' kellő anyagi erőt az 5% iskolai adó kivetése által sem képes önerejéből egészen elő állítani. – A tisztelt tanfelügyelőség egyszersmind hivatkozással a' Nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatási ministeriumnak 1874évi November 27^{en} 28331sz.a. kelt rendeletére felhivta városi tanácsot, miszerint a' polgári és kereskedelmi középtanoda felállítási és fentartási költségeinek viselése iránt megindítandó tárgyalásoknál az amugyi sok oldalról igénybevett állampénztárt az ország szorult pénzügyi viszonyainál fogva a' kiadásoktól lehetőségig kiméltsem. – Végre pedig a' Nagyméltóságú Ministeriumnak azon kívánságát tudatta, miszerint a' leányok felsőbb oktatására szolgáló intézetnek felállítása is a' tárgyalásoknál kidolgozandó tervezetbe felvételék.

Ezen tárgyalásnak további folytatása akkoron megszakadt, de csak azért, mert a város kedvezőtlen anyagi viszonyai tekintetéből kedvezőbb fordulatra számítva várakozási helyzetbe tette magát.

Most újból az állandó népnevelési bizottság mozgásba hozván ezen ügyet, és az 1874 évben megbízott választmány javallatát potlólag még azzal toldotta meg, hogy a kapcsolatosan felállítandó polgári és kereskedelmi iskola még az iparos tanoncok számár egy alsó rendű ipariskolával bővitetnék meg, melyben a' tanoncok hétköznapon egy meghatározandó időben, és vasárnapon oktatást nyernének, és a város által eddig e czélra fordított költségek szinte ezen most tervezett iskola költségeinek fedezetéhez csatoltnának, – végre pedig ugyan ezen fedzet alapjához lenne csatolandó a volt kereskedelmi Gremium fenmaradt vagyona is, mely javallat a jelen képviselői közgyűlésben egyhangulag elfogadtatott. –

Ezek után nem akarván a' Nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatási ministeriumnak türelmét mindazoknak ismétlésével fárasztani, amik a tervezett tanintézet felállításának égető szükségére, czélszerűségére és kivihetőségére, valamint a leányok felsőbb oktatására vonatkozólag a' közgyűlési választmány és az állandó népnevelési bizottság javallataikban felhoznak, csupán arra kívánjuk a' Nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatási ministeriumnak bölcs figyelmét mély tisztelettel felkérni, miszerint Baja városa – magyar lakosságu várás lévén a' tervezett tanintézetnek itteni felállítása magyr nemzeti szempontból igen kívánatos lenne – mert az tagadhatatlan

hogy a nemzeti érzület, gondolkodásmód, szoval a' magyar nemzeti jellem elsajátítása csak is oly helyen találhat módot és alkalmat, hol tömör magyarság lévén az otthonos magyar szellem az ifjuság hajlékony lelkületére vonzó erővel bír.

A német szellemet e városban és környékén egyedül a kereskedő osztály képviseli, mely részint német tannyelvvel bíró helybeli magán kereskedelmi tanítézetekben, részint pedig németországi kereskedelmi iskolákban nyeri kiképeztetését. Ha tehát a kereskedelmi téren a' középosztály művelésére is itt egy magyar polgári és középkereskedelmi tanoda létesítenék, lehetetlen be nem látni, hogy az a magyar nyelv, magyar szellem, és magyar közérzület előmozdítására üdvös befolyással lenne, mert hiszen a nyelvtudás az, a' mi képes embert emberhez szorosabb kapcsolatba fűzni, és az által nemzeti köz szellemet és közérzületet teremteni.

A mi város anyagi viszonyaiban várt kedvezőbb fordulatot illeti sajnosan kell megjegyeznünk, hogy ez most sem következett be mert habár a' város tulajdonához tartozó Mátékázi földek haszonbérbe adásából a' város jövedelmi emelkedtek is, de a' jövedelmek gyarapodásával párhuzamosan a kiadások is növekedtek, mert az újabb törvények intézkedései folytán az adóbehajtási kötelességnek a' municipiumokra lett átruházásával, továbbá az árvaszék hatáskörének kiszélesítésével városunk tisztii személyzetét szaporítani kellett ezen javadalmasai a' város kiadásait szaporították. És így most is csak azon helyzetben van a' város hogy a' 19308 forinttal mutatkozó hiányt 20% potadó kivetésével kénytelen fedezni. Ezen pótadóban – habár nem külön 5% iskolai adóczim alatt – ben foglaltatik ezen adó is, miután a városnak az elemi iskolákra való rendes kiadása ide nem számítva az iskolai épületek fentartására megkivántató költségeket évenként 13571 forintot tehát az iskolai 5% adónál jóval többet tesz ki. – Nagyobb pótadót kivetni pedig a város lakossága csak annyit tenne, mint a' behajthatlan összegeket szaporítani. – A lakosság itt 8. folytonos mostoha évek folytán adosságokba merülve tetemesen hátra ment is itt az idei év is silány termésű vala: A más irányban vezetett vasút városunk hajdan virágzó kereskedelmének sokat ártott, a' nélkül, hogy a vasút irányábani vidékeken emelkedtség tapasztaltatnék. Ennek folytán a' kereskedőségnek városunkbani pusztulásával az itteni kereskedelem mindinkább hanyatlásnak indul, az iparos és munkás osztály, mely munkát nem talál, annyira elszegényedett, hogy az állami adót is csak a' végrehajtóknak szünteleni zaklatásával lehet behajtani nagy részét azonban igysem. –

Ennél fogva városunk most sincs azon kedvező helyzetben – hogy a tervezett, elannyira szükséges és czélszerű iskola létesítéséhez a már megajánlottnál nagyobb áldozatot hozhatna. De habár erre nézve a városnak tehetségbe hiányzik is, a tervezett iskola létrehozhatásának körülményei még is sokban javultak – részint az által, hogy az állandó népnevelési bizottság kimutatásaként a rendes kiadások kisebb összevre olvadtak le részint az által, hogy a tervezett iskola a volt kereskedelmi graenium vagyonának a Nagyméltóságú m. kir. Fölmívelési ipar 's kereskedelmi

ministeriumnak itt másolatban csatolt % sz. a, kelt jóváhagyásaként e célra leendő csatolásával 4674 ftnyi alapot nyert, – továbbá az által is, hogy az iparos tanoncok oktatására eddig évenként külön kiadni szokott 450 forint szinte a tervbeli iskola költségeinek fedezetére lenne fordítandó. – E szerint a fedezeti hiánylat, mely előbb 5040 ftban mutatkozott, most már csak 1810 frtot tenne.

Mind ezek folytán mély tisztelettel kérjük a Nagyméltóságu m. kir. vallás és közoktatási ministeriumot, miszerént az 1874 évi választmány és az állandó népnevelési bizottság által javallatba hozott polgári és kereskedelmi iskolának az előadott módon kapcsolatosan leendő felállítását az iparos tanoncok részére egy alsó osztály hozzá csatolása mellett jóváhagyni, egyszersmind a tanerőknek és a város által tett ajánlatokon kívül eső szükségleteknek kiállításátsegélyezésképen az állam terhére átvállalni méltoztatnék.

A kir: tanfelügyelőség részéről bekívánt adatokat jelesen:

- a) a városi költségvetés hiteles másolatát
- b) a város mint erkölcsi testület úgy a lakosság évi adójának mennyiségéről sommás kimutatást
- c) a költségvetésből a' hitfelekezeti iskolák segélyezésére kiadni szokott összegekről kivonatot egyuttal szinte van szerencsénk ide melékelni.

Kelt Baján 1877 October 9^u tartott közgyűlésből

dr. Hauser Mór¹⁶
polgármester

1877-ben merült fel először, hogy a kereskedelmi és az iparostanonc iskolát összekapcsolják. A terv ellen főként a kereskedők tiltakoztak, mert ők külön gyűjtöttek a saját iskola felállítására, és a megszűnt kereskedelmi testület (Kereskedelmi Grämium) vagyonaából már egy jelentős összegük volt, ahogy a fenti iratban olvasható miniszteri jóváhagyást is kaptak, hogy ezt az összeget egy iskola felállítására fordíthassák. 1878-ban a közigazgatási bizottság újabb felterjesztést küldött a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Trefort Ágostonnak, melyben különösen az iskola hazafias célját hangsúlyozták a többnemzetiségű Bácskában. Megerősítették továbbá a városi tanács számításait a várható bevételekről, mert a 10-15 éve fennálló két magánintézetbe 51 fő jár, akik az állami iskolát választanák, ha megnyílna. Ezt a javaslatot a közgyűlés is megerősítette március 11-én, valamint kiegészítette azzal, hogy Bács-Bodrog vármegyében 7 gimnázium van, de egyetlen reáliskola vagy kereskedelmi iskola sincsen. Trefort a kérést pénzhiányra hivatkozva utasította vissza 1878 augusztusában.¹⁷

Az első konkrét lépések 1878. március 21-én történtek, amikor a megszüntetett Kereskedelmi Grämium vagyonának egy részét 696 forint 5 krajcárt a Bajai Takarékpénztárban elhelyezték a kereskedelmi iskola céljára. Májusban és júniusban Klenancz János kereskedő további 2650 és 757 ft 64 krajcárt helyezett el. A kereskedelmi iskola tőkéjét bírságok és magánszemélyek¹⁸ adakozásai is gyarapították. 1882. október 23-ig 5305 forint gyűlt össze.¹⁹

1881-ben ismét beadvánnyal fordultak a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a kereskedelmi iskola létesítése érdekében. Ekkor egy 3 osztályú felsőbb népiskola és egy 3 osztályú kereskedelmi iskola tervét adták be, melyből a minisztérium előzetesen elvetette a felsőbb népiskola tervét és egy alsóbb fokú kereskedelmi iskola felállítását javasolta, hogy a kereskedő-segédék és gyakornokok ide járhassanak. Baja városa ezután vetette fel, hogy egy kereskedelmi és ipariskolát létesít, ami később egy polgári iskola alapja is lenne. A város a közép kereskedelmi iskola létrehozásáról sem mondott le, amint az új iskola előzetes miniszteri jóváhagyása után 1882. augusztus 13-án tartott értekezlet jegyzőkönyve tanúsít. A középkereskedelmi iskola elvetésének oka jegyzőkönyv szerint az volt, hogy egyrészt az iskola sokkal többbe kerülne; másrészt mert ilyen iskolába csak a polgári iskola vagy a gimnázium 4. osztályából lehetne jelentkezni, és helyben nincs polgári iskola. A harmadik indok a tanítási költségek növekedése volt. A negyedik indok szerint nem is szükséges a középkereskedelmi iskola, mert „*az alsó kereskedelmi iskolát végzett növendékek az itt nyert ismereteiket önszorgalommal is tovább fejleszthetik*”.²⁰ Az, hogy 1882-ben sikerült az iskolát megalapítani az akkori kir. tanfelügyelő, Czirfusz Ferenc²¹ érdeme is volt. A minisztérium 1882-én szeptember 11-én hagyta jóvá az iskola felállítását, és 1800 forint évi államsegélyt helyezett kilátásba, valamint az iskola megnyitásához 800 forint segélyt. 1882-ben a Bajai Ipartársulat tiltakozott az új iskola felállításá ellen, mert amikor a városi tanács megkereste, hogy az ipariskola részére gyűjtött pénzt a város házipénztárába fizesse be. Ezt megtagadta, mert a pénzt nem a „*kereskedelmi és ipariskola*”, hanem csak az ipariskola javára gyűjtötték. Az ipariskolát támogatni fogják, ha már létrejött.²² Megnyitása előtt az új iskolának más nehézségekkel is szembe kellett néznie. Az októberben 23 pályázó közül megválasztott bajai születésű Szabó Ferenc 1882 novemberében lemondott az igazgatói állásról, mert megválasztásakor a törvényhatósági bizottság azt kötötte feltételül, hogy az állásából három éven belül bármikor elmozdítható, ha a várakozásnak nem felel meg. Ezután választották Heller Richárdot igazgatóvá.²³

1883 januárjában kezdte meg az iskola a működését. A kereskedőtanoncok oktatását ez az iskola nem oldotta meg, ahogy erre a városi törvényhatósági bizottsági tag, fűszerkereskedő Lerner Antal is rávilágított, amikor egy vasárnapi iskola felállítását kérte a kereskedő tanoncok részére, de kérvényét elutasították. A tanfelügyelő úgy találta, hogy Heller Richárd²⁴ és Gróf Vilmos²⁵ szakképzettsége

és tanári működése sikeressé fogja tenni az iskolát, annak ellenére, hogy az első évben „bejáró 20 növendék előképzettsége nem teljesen kielégítő”.²⁶ Az iskola tanulói-nak létszáma folyamatosan emelkedett, és nemcsak a helyiek látogatták. Például az 1885/5. tanévben a 80 tanulóból 55 volt helyi, 15 Bács megyei, de Pest és Baranya vármegyéből is voltak tanulók,²⁷ később Torontál megyéből is.

1885-ben kötelezte a minisztérium a várost egy alsó fokú kereskedelmi iskola felállítására, a következő évben a meglévő iskola átszervezésére. A város szerette volna középkereskedelmi iskolává fejleszteni a tanintézetet polgári iskolával összekapcsolva, de az ehhez szükséges 2000 forint állami támogatást nem kapták meg. Az izraelita hitközség sem kívánta a néhány évvel korábban felállított polgári iskoláját a városival egyesíteni. A város ennek ellenére a középkereskedelmi iskola felállításának későbbre halasztásával minisztériumi jóváhagyást kapott a „városi kereskedelmi iskolának egyelőre négyosztályú, majd középkereskedelmi iskolával egybekapcsolt polgári iskolává teendő átszervezése és alsófokú kereskedelmi és ipariskolával kapcsolatba hozatala tárgyában”.²⁸ A miniszter szerint: Baja „és vidéke az új polgári iskolában oly tanintézetet fog tehát nyerni, mely az eddigi kereskedelmi iskolánál tágabb körben és oly irányban fogja a lakosság gyermekeit nevelni és képezni, mely annak iparüző és kereskedői foglalkozásának legjobban megfelel”.²⁹ Ekkor a törvény alapján a városi hatóság a kereskedelmi és ipariskolában való tanításért nem kívánt fizetni a polgári iskolai tanítóknak, akik ez ellen fellebbeztek. A minisztériumnak kellett elrendelnie, hogy a város fizessen a tanároknak, ezért csak 1888. december 18-án indult meg a tanítás az új alsó fokú kereskedelmi iskolában. 1889 tavaszán városi szabályrendeletet is hoztak az ipartörvény mintájára,³⁰ hogy a kereskedőknek kötelező a kereskedő tanulókat iskolába járatni, valamint szabályozták a tanoncok szerződését és felszabadítását is.³¹

1889-ben az alsó fokú kereskedelmi iskolába 37 tanoncot íratnak be, de több izraelita vallású kereskedő – izraelita – tanoncát nem íratta be a tanoncát az iskolába, vagy az iparos tanonciskolába íratta be.³² A következő tanév elején szintén hasonló a helyzet, október elején csak 34 tanulót íratnak be és a szabályrendelet ellenére hét (izraelita) kereskedő nem íratta be tanoncait, mások nem az összeset, csak egy-két tanoncot járatnak iskolába, és a beíratott tanulók is hanyagul látogatták az iskolát.³³ Decemberben az iskolának 48 tanulója volt. Egy tanuló helyi tanuló kezdetben 3 forint tandíjat fizetett, a vidékiek 6 forintot. Az iskola első tervezésekor, 1874-ben a középkereskedelmi iskola tandíját is 6 forinttal tervezték, pontosabban, 5 forint volt a tandíj és 1 forint a beíratási díj.³⁴ Az 1888-ban megállapított tandíj szerint egy évre a tandíj 6 forint volt, amit két részletben félevenként fizettek.

Az ismétlődő iskolával ellentétben a tanuló életkorától függetlenül minden kereskedő tanulóknak kötelező volt iskolába járnia, ennek ellenére az iskola 3. osztályát az értesítők tanúsága szerint csak kevesen végezték el. A polgári iskola megnyitásával

és az alsó fokú kereskedelmi iskolává való átszervezéssel megváltozott a kereskedelmi iskola tanulóinak vallása, mert az 1888–89-es tanév előtt többségében római katolikusok látogatták az iskolát, ezután az izraelita – vagy az iskolai értesítők szerint mózes – vallású tanulók száma lett magasabb. A tanulók többsége továbbra is helybeli és Bács megyei illetőségű volt, de Bihar, Fehér, Somogy, Szerém és Tolna megyéből is érkeztek.

A kereskedelmi iskola fejlesztéséről továbbra sem mondtak le. 1891-ben már az merült fel, hogy nem középkereskedelmi, hanem felsőkereskedelmi iskola felállításáért folyamodnak a minisztériumhoz. A felterjesztés szövegét a Baja városi polgári, kereskedelmi és ipariskola felügyelő bizottsága egyik ülésén fogalmazták meg:

„Tekintetes Törvényhatósági bizottság!

Folyó hó 19-én tartott ülésünk. Az általunk létesített polgári iskola állapotait tevén tanácskozásunk tárgyává, azon meggyőződésre kellett jutnunk, hogy ezen tanintézetnek mostani csonka állapotában való meghagyása, nem csak hogy városunk szellemi érdekével, kulturális előrehaladtával ellenkezik, hanem hogy ezen állapotból városunk polgáraitra súlyos terhek is hárulnak. A kereskedői és iparosztály gyermekeinek azok jelentékeny száma is, kiknek a szorosan vett tudományos pályára sem kedvük, sem hajlamuk, sem anyagi erejük nincsen. Eltellik a négy év, a 14-16 éves ifju pályaválasztás elé van állítva. Egy harmadrész, kivételével nélkül a legszegényebbek, a kínálkozó alkalom miatt a tanítói pályára lép, 5-6 megy a gyakorlati kereskedői pályára, a tanulók számának nagyobbik fele azonban továbbfolytatásra Budapestre, Zomborba, Újvidékre vagy Szegedre kénytelen menni. Hogy ezáltal a középmodú hivatalnokokra, kereskedőkre, iparosra, gazdára, ki rendszeren a tudományos pályára készülő idősebb gyermekének eltartásával is meg van terhelve súlyos áldozatok háramlanak, sem névszerinti példák felhozásával, sem bizonyítgatással a nagyméltóságú minisztérium³⁵ elé tárnai nem akarjuk. És e baj iskolánk fejlődésével nőttön nő –; 1889-ben 10, 1890-ben 20, 1891-ben 25 tanuló végezte a IV. osztályt, e tanévben 29 látogatja azt; ide járul még, hogy a helybeli izraelita hitközség polgári iskolájának tanulói, illetve azok szülői, évenként majdnem ugyanazon számban, iskola hiányában ugyanazon nyomasztó helyzetben vannak. Legfőbb ideje tehát, hogy iskolánkat középkereskedelmi iskolával megtoldjuk. Midőn egy évben 13 tanuló megy Bajáról vidékre középkereskedelmi iskolába, ott akkora összeget költve, mely egy ily iskola fenntartására bőven elégséges volna, midőn városunkban a gymnasium mellett 220-230 tanulóval két polgári iskola is áll fenn, midőn kétségtelen, hogy a középkereskedelmi iskola felállításával a polgári iskola contingense, különösen vidéki elemek betodulásával, jelentékenyen fog emelkedni, akkor e kérdés megoldását tovább halogatnunk nem szabad!

Nem először foglalkozunk e kérdéssel. 1887. febr 17-én elhatároztuk, hogy az akkori kereskedelmi iskola polgári iskolával kapcsolatos kereskedelmi iskolává szerveztessék

át azon esetre, ha a magas kormány annak fenntartásához évi 200 frttal hozzájárulni hajlandó leend; aug. 27én 10915 sz. alatt a mtsguminister úr oly választ adott, hogy nem ellenzi ily tanintézet felállítását, de segílyt, tekintettel az ország szűk pénzviszonyaira, kilátásba nem helyezhet. 1888 márcz. 8án megujítottuk a határozatot, oly megszorítással, hogy egyelőre csak a négy polgári osztály szervezése az intézetnek középkereskedelmi iskolával valo megtoldása pedig a kedvezőbb pénzviszonyok idejére halasztassék. A nagymélt. vallás- és közoktatásügyi minister úrnak 1888. évi május 11én kelt 16506 sz. rendeletével jóváhagyatott ezen határozat oly hozzáadással, hogy ezen polgári iskola »úgy a kereskedői pályára, valamint az arra nem készülő ifjak érdekében is mielőbb hatosztályuvá kiegészítendő, a középkereskedelmi iskola pedig mint a polgári iskolával kapcsolatos szaktanfolyam szervezendő«.

E rendelet kelte, illetve a polgári iskola létesítése óta a viszonyok lényegesen változtak. A polgári iskola nem remélt fejlődésnek indult, felszerelésére három év alatt kereken 100 frt költöttünk, ez iskolánk az egészséges továbbfejlődés csiráit teljesen bírja; az államháztartásban az egyensúly helyreállott; a magas kormány új tanintézeteket állított, régieket elátásba vett, községieknek anyagi támogatásával létet adott. Nem kételkedünk benne, hogy szervezendő tanintézetünk segélyezésére vonatkozó kérelmünknek ezutal helyet fog adni. Tisztelettel jegyezzük itt meg, hogy a középkereskedelmi iskola fenntartására teljes kifejlődése esetén évenként 4000 frt fog igényelni, mely összegből 1000 frt tandíjából, 1800 frt államsegélyből, a hátramaradó összeget pedig a városi pénztárból véljük fedezni.

Ezek után tiszteletteljes kérelmünk odaterjed, méltóztassék a tek. trvhatósági Bizottságnak a középkereskedelmi iskola felállításának szükségességét újból kimondani és az államsegély kinyerése végett a kezdeményező lépések megtételét elrendelni.

kik a legkitünőbb tisztelettel vagyunk

Baján, a polgári iskolaszék 1891. szept. 19én tartott ülésének határozatából

Drescher Ede³⁶
 polgármester, iskolaszéki elnök
 Heller Richárd
 iskolaszéki jegyző³⁷.

Az október 8-i tanácsülés elfogadta az iskolaszék javaslatát. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium válasza: „a kereskedelem gyakorlati érdekeinek szempontjából nyilvánított véleménye szerint ugyanolyan viszonyok, melyek Baján fennforognak, tapasztalhatók Magyarország számos más városában is, s a meglévő középkereskedelmi iskolák száma már oly nagy, hogy hasonló új iskolákra csak nagyon fontos indokból lehetne szükség”.³⁸

1900-ban az iskolaszék már a polgári iskola fejlődését tartotta elsősorban szem előtt, ezért a közép (felső) kereskedelmi iskola államsegélyre vonatkozó kérelmének függőben hagyását kérte a városi tanácstól. 1902-ben kérték újra a 10 évvel korábban megakadt tárgyalások folytatását a felső kereskedelmi iskola felállításáról. Az 1903. február 4-én tartott tanácsülés ezt a tervet elvetette, mert szerintük több akadályba ütközik egy ilyen iskola felállítása, mint az 1890-es évek elején. Főként azért mert a kormányzat csökkenteni szeretne volna a felső kereskedelmi iskolák számát, nincs kilátás államsegélyre egy új iskola esetén. A másik indok a polgári iskolák átszervezésének terve volt, amiről a tanács értesült. A harmadik ok most is az anyagi hiánya volt. Baja még a millennium évében elhatározta, hogy új iskola épületet emel a polgári és a belvárosi elemi iskola részére, melynek felépítésére még 1903-ban sem került sor, majd csak 1905-ben. Az 1910-es években a város egyik vágya a felső kereskedelmi iskola megnyitása maradt. Ez a világháború előtt már szinte megvalósult, ahogy a szomszédos megyei újságban írtak erről: *„Felső kereskedelmi iskola Baján. Annál a közelségnél fogva, melybe a bajai hid megnyitásával Bajához és a bácska nagy városaihoz jutottunk, nem érdektelen az a hír, hogy az 1912–13. tanévben Baján minden valószínűség szerint megnyílik a felső kereskedelmi iskola. Közélről érdekliz ez vármegyénket, mert reális pályára készül tanulóinkat abba a legközelebb eső iskolába járathatjuk s így nem lesz kénytelen annyi, a lateiner pályák iránt érzékkel nem bíró diák az egyoldalú és nem sok praktikus tudást nyújtó gimnáziumok padjait koptatni, mert Bajára könnyebben átjárhat, mint távolabb fekvő kereskedelmi iskolákba”*.³⁹

1908-tól Tanonc-otthon is működött a városban. A Borovszky-féle monográfia szerint: *„A Tanonc-otthon a kereskedő- és iparos-inasokat gyűjti össze vasárnaponként, hasznos szellemi foglalkozásra. Vezetője Vágó Rezső igazgató”*.⁴⁰

A nagyobb városokban a 20. század elején a nők részére is indítottak kereskedelmi szaktanfolyamokat, elsősorban ott ahol felsőbb leányiskola is létezett. Baján az első világháború alatt került sor erre. 1914-ben a zsidó iskola indított *„női kereskedelmi szaktanfolyamot”* 26 fővel, a következő két évben már 29 voltak.⁴¹

Az állami felső kereskedelmi iskola, csak az első világháború után létesülhetett Baján. A két világháború közötti iskolai értesítőkben az iskola alapítójaként a bajai Baross Szövetséget említették, és a polgármestert, dr. Vojnics Ferencet. Először a fiú állami felső kereskedelmi iskola felállítását indítványozták, majd Szilágyi György és Schmidt Gyula kezdeményezésére a leány felső kereskedelmi iskola felállítását is kérték a minisztériumtól. 1922-ben a városban gyűjtést is rendeztek. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízását két leendő iskolaigazgató: Szuboly Ödön és dr. Szakáll Zsigmond is visszaadta. A harmadikként felkért Legányi Dezső vállalta el, a város az iskola felszerelésére 25 millió korona kölcsönt vett fel, és így 1923. szeptember 9-én megnyílhatott a fiú- és október 8-án a női iskola külön intézetként, de közös igazgatás alatt a tanítóképző épületében.

A megnyitása után az iskola számos adományt kapott a tanulók segélyezésére, jutalmazására, cserkészotthonára, az ifjúsági könyvtár javára és az intézet felszerelésére is. Az iskolát a Bajai Kereskedelmi Kaszinó és a Bajai ipartestület is támogatta.⁴² Az új iskola létesítésével kapcsolatban írták a város közgyűlési jegyzőkönyvébe: „ezen fellendülés előtt álló s már régi ipari és kereskedelmi városban a felső kereskedelmi iskola egészséges talajra kerül s innen messze vidék közgazdasági érdekeit eredményesen fogja szolgálni”.⁴³

JEGYZETEK

- * A tanulmány a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal Szakképzés-történeti kutatócsoportja kutatásának részeként készült.
- ** Phd. dr., történész, a Délvidék Kutató Központ, a Magyar Történelmi Társulat és a Szegedi Információ-történeti Műhely tagja.
- ¹ Fridrik Tamás: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása*. Szeged, 1878. 65.
- ² Erdújhelyi Menyhért: *Ujvidék története*. Ujvidék, 1894. 280-1.
- ³ Fábán Borbála: *A fűszerkereskedő élete a Bácskában*. Bácsország, 2011. 3. sz. 18.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Stekler Sámuel (1833–1903) izr. tanító, szótáríró, izr. polgári iskola igazgató. 1864-ben költözött Bajára, a következő évben itt nősült. 1896-ban vonult nyugdíjba. (*A bajai izr. hitközség elemi és polgári iskolájának... értesítője az 1902–3. tanévről*. Baja, 1903. 3.) Irodalmi munkássága: 1878-ban Baján jelent meg a *Die Mosaide: Ein biblisches Epos* című műve.
- ⁶ Matlekovits Sándor: *A kereskedelmi szakoktatás*. Pest, 1872. 236.
- ⁷ Magántanárként Michitsch István bajai kereskedő fiát és gyakornokait magyar és német levezetésre, kettős könyvvitelre, váltójugra és áruismeretre tanította. (Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltár [A továbbiakban: MNL BKML] IV. 1407. b. Baja Város Tanácsának iratai 5637/1882.)
- ⁸ Tolnamegyei Közlöny, 1876. júl. 9. 2–3.: „E tanodába oly tanulók vétetnek fel, kik négy gymn., reálanodái vagy polgári iskolai osztályt végeztek, vagy olyanok is, kik már 14 évesek, es a fennit említett tanodákban taníttatni szokott tantárgyakból felvételi vizsgálatot állanak ki. Tandíj havonként 12 forint. – Beiratásidő egyszer mindenkorra 3 frt. – A tandíj 3 részletben fizetendő, nevezetesen: szeptember elsején a beiratáskor 40 frt; december elsején 40 frt; végre márczius elsején ismét 40 forint. Megnyílik folyó évi szeptember elsején az elsőosztálylyal (még az esetben is, ha csupán 10 tanuló jelentkeznek) vagy esetleg a másodikkal is, ha t. i. erre kellő számú s oda alkalmas tanulók fognak jelentkezni. A beiratások és felvételi vizsgálatok folyó évi augusztus 28-tól szeptember hó 6-ig eszközöltetnek. Intézzetelajdonos: Kosa Ádám, ügyvéd. Tanintézeteki igazgató: idősbb Lovassy Sándor, kir. főgymn. rendes tanár”.
- ⁹ Fábán Borbála: *Egy első világháborús visszaemlékezés a háború előtti bácskai életre*. Bácsország, 2014. 3. sz. 25.
- ¹⁰ A Bajai városi polgári fiúiskola és a vele kapcsolt alsófokú Kereskedelmi- és Ipariskola értesítője az 1888–89. (VII.) tanévről. Baja, 1889. 23.
- ¹¹ Id. Frankl István (Eger, 1835 – Szabadka, 1913) gimnáziumi tanár, szakíró, tanfelügyelő, lapszerkesztő, helytörténész. 1857-től a szabadkai gimnázium tanára, 1869-től igazgatója, 1870–1874 között tanfelügyelő, 1874–1890. az újvidéki kir. kath. magyar főgimnázium igazgatója. (Borovszky Samu [szerk.]: *Bács-Bodrog vármegye monográfiája. II. kötet*. Budapest, [1909] [A továbbiakban: Borovszky, [1909]] 504.; Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. I. kötet*. Újvidék, 2002. 308–309.)
- ¹² MNL BKML IV. 1423. Baja Város Közigazgatási Bizottságának iratai 182/1878.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Frankl István másod-tanfelügyelő, dr. Hauser Mór polgármester, dr. Ivánovics Pál orvos, Szohner Antal, Kohn József és Szutrély Lipót.
- ¹⁵ Tagjai: Latinovits Gábor plébános, a bizottság elnöke; Korény-Scheck Vince főgimnáziumi tanár, Borza Nándor ref. kántor-tanító, dr. Bartsch Samu, tanítóképzési tanár.

- ¹⁶ Dr. Hauser Mór (? – Orosháza, 1911) ügyvéd, 1874–1882 között Baja polgármestere volt. (Fábián Borbála: *Tóth Kálmán levele Baja városához*. Múltbanéző, II. évf. 3. sz. [forrás: http://www.bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/fabo-03t-1.html])
- ¹⁷ MNL BKML IV. 1423. VII. 182/1878.
- ¹⁸ 1881-ben elsősorban kereskedők: Gergely Benő, Trafikant Simon, Deneberg Márk, Krausz Sámuel, Weidinger Salamon, Löwy Jakab, Majorszky Paulina.
- ¹⁹ MNL BKML IV. 1407. b. 6537/1882.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Czirfusz Ferenc (Lovászpataka, 1827 – Zombor, 1901) 1852–1870 között a bajai főgimnázium tanára, 1870–1876. a bajai tanítóképző igazgatója, 1876-tól 1894-ig Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője. (dr. Rapsányi Jakab: *Baja*. Budapest, 1934. 280–281.)
- ²² Később még augusztusig, egy apróbb adománnyal mégis támogatták az iskola felállítását.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Heller Richárd (Bécs, 1859 – Baja, 1930) A bajai főgimnáziumba járt. Érettségi után a berlini egyetemen tanult 1876–1880 között. 1880–1882. Baján volt nevelő Parcsetich Félix, majd Latinovics Jánosnál. Természet- és mennyiségtanból középtanodai tanári vizsgát tett.
- ²⁵ Gróf Vilmos (Fülöpszállás, 1855 – ?) Elemi és kereskedelmi iskoláit Baján, majd a tanítóképzőt Losoncon végezte. Budapesten a polgári tanítóképzőben mennyiség- és természettudományból tett vizsgát. Közben több fővárosi üzletben könyvelőként és levelezőként dolgozott. 1878/79-es tanévben egy zalaszentgróthi magánkereskedelmi iskola igazgatója volt, az 1879/80-as tanévtől a bajai izraelita polgári iskolában tanított váltótant, könyvvitelt, kereskedelmi számtant és természettudományt, mennyiségtant. Magántanárként Michitsch István bajai kereskedő. fiát és gyakornokait magyar és német levelezésre, kettős könyvvitelre, váltótjogra és áruismeretre. (MNL BKML 5637/1882.) 1890-ben középkereskedelmi tanári vizsgát tett. Később Nagybecskerekén, 1906-tól Besztercebányán tanított.
- ²⁶ MNL BKML IV. 1423. VII. 89/1883.
- ²⁷ *A Baja városi államilag segélyezett kereskedelmi és ipariskola értesítője az 1884–85. (III.) tanévről*. Baja, 1885. 17.
- ²⁸ *A Baja városi Kereskedelmi- és Ipariskola értesítője az 1887–88-ik (VI.) tanévről*. Baja, 1888. 4., 3–4.
- ²⁹ *A Baja városi Kereskedelmi- és Ipariskola értesítője az 1887–88-ik (VI.) tanévről*. Baja, 1888. 5.
- ³⁰ Ez a szabályrendelet nem szerepel a *Baja város összes szabályrendeleteinek gyűjteménye* című kiadványokban, de megtalálható a városi iratok közt.
- ³¹ *A Baja városi polgári fiúiskola és a vele kapcsolt alsófokú Kereskedelmi- és Ipariskola értesítője az 1888–89. (VII.) tanévről*. Baja, 1889. 22–23.
- ³² A mulasztó kereskedők neve: Fischer Lipót, Steiner R., Heuduska N., Luszitig Ignác, Sternberg Malvin, Schlesinger Gyula, Lövenstein Frigyes, Schlesinger Jakab, Strasser Jakab, Zvillinger Salamon. Taussig Adolf és Krausz Pál. (MNL BKML IV. 1407. b. 7199/1889)
- ³³ A mulasztók: Herzfeld I. fiai, Borisszák és Berndorfer, Strasser I., Tauszig Jakab, Lugomerszky Milán, Schlieszer Mór, Sternbeg Miksa és Schlesinger Jakab. (MNL BKML IV. 1407. b. 14058/1889.)
- ³⁴ MNL BKML IV. 1423. VII. 182/1878.
- ³⁵ Áthúzva: tek. törvényhatósági Bizottság
- ³⁶ Drescher Ede (Baja, 1850 – Zombor, 1900) ügyvéd, Baja város polgármestere 1882–1892 között, országgyűlési képviselő, kir. közjegyző.
- ³⁷ MNL BKML IV. 1407. b.26531/1910.
- ³⁸ MNL BKML IV. 1407. b. 26531/1910.
- ³⁹ Tolnamegyei Közlöny, 1912. jún. 23. 3.
- ⁴⁰ Borovszky, [1909] 305.
- ⁴¹ *A bajai izraelita hitközség elemi-, polgári fiú- és leány iskolájának értesítője az 1914–1915-iki tanévről*. Baja, 1915. 46.; *A bajai izraelita hitközség elemi-, polgári fiú- és leány iskolájának értesítője az 1915–1916-iki tanévről*. Baja, 1916. 32.
- ⁴² *M. kir. állami négy évfolyamú fiú és női kereskedelmi iskola első évi értesítője az 1923–24. iskolai évből*. Baja, 1924.; *A bajai m. kir. állami női felsőkereskedelmi iskola értesítője az 1932–33. iskolai évről*. Baja, 1933.
- ⁴³ *M. kir. állami négy évfolyamú fiú és női kereskedelmi iskola első évi értesítője az 1923–24. iskolai évből*. Baja, 1924. 8.

**A POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZÉSRE VONATKOZÓ
EGYÜTTMŰKÖDÉSI KERETEK KIALAKÍTÁSA
AZ ÁLLAMI POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
ÉS A FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM KÖZÖTT**

FIZEL NATASA*

ABSTRACT

In my study I demonstrate the creative process of the cooperative framework between two institutions of high education in Szeged, the National Civic School Teacher Training College and the József Ferenc University from the very first school year in Szeged in 1928 until the last one in 1942, that is, until a dispute that ended their cooperation. The discussion was aimed at the rate of role of the two institutions in civic school teacher training. My goal is to review the historical background and the method of research and then give answers to the following questions: what stages did the coming about of the cooperation go through? What effect did this collaboration have on the everyday life of the students? How is the dispute about the creation of the framework presented in the most important organ of civic school teachers, Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny (Civic School Teachers Association Gazette)?

Tanulmányomban két szegedi felsőoktatási intézmény, az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködési keretei kialakításának folyamatát mutatom be az első szegedi tanévtől, 1928-tól kezdődően az 1942-es utolsó – az intézmények közötti kooperációra vonatkozó – vitáig. A diszkusszió elsősorban a két intézmény polgári iskolai tanárképzésben betöltött szerepének arányára vonatkozott. Célom a történeti háttér, valamint a kutatás módszerének rövid áttekintése után választ adni az alábbi kérdésekre: milyen lépéseken keresztül alakult ki és változott az intézmények közötti együttműködés kerete? Hogyan jelent meg a hallgatók hétköznapijában a két intézmény kooperációja? Hogyan jelenik meg a keret kialakításáról szóló vita a polgári iskolai tanárság legfontosabb orgánuma, a *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* hasábjain?

A szakirodalom megvizsgálása során világossá vált, hogy a főiskola történetének jelen kutatás során vizsgált időszakához a leghasznosabb források az *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* hasábjain megjelent cikkek, publicisztikák, szaktanulmányok, jegyzőkönyvek, leiratok, beszámolók, illetve hírek. A szerzők között szerepel mások mellett *Négyesy László*¹, *Weszely Ödön*² és *Klebsberg Kuno*³ is. A közlöny mellett a legfontosabb forrás *Simon Gyula* 1979-ben megjelent munkája⁴, amely a legátfogóbb mű a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés történetéről. A *Magyar Paedagogiában* is több tanulmány és recenzió látott napvilágot a polgári iskola témájában. A polgári iskola oktatási rendszerben elfoglalt helyével *Kovács János*⁵ foglalkozott, az életre nevelés és a polgári iskola kapcsolatát *Vavrinetz Béla*⁶ elemezte. *Babirák Mihály* és *Kokovai Lajos*⁷ kötete 1935-ben jelent meg a székesfővárosi községi polgári iskolák kialakulásáról és jelentőségéről, *Deák Gyula* a tanáregyesületek múltjáról 1938-ban publikált könyvet.⁸ A Szegedre került tanárképző főiskola szervezeti szabályzata nyomtatásban első ízben 1935-ben került kiadásra.⁹ *Somogyi József Hazánk közoktatásügye a második világháborúig*¹⁰ című munkája a szerző egyetemi előadásaira épülve íródott, és azon túl, hogy a polgári iskola és a tanárképző főiskola történetét illetően számos pontosítást, részletet köszönhetünk a műnek, a nacionalista korszellem is tetten érhető sorai között.

1990-ben jelent meg *Karády Viktor* és *Valter Csilla* munkája¹¹ a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola diplomásairól, amely kutatás hazánkban az elsők között alkalmazta a történeti szociológiai megközelítést egy iskolatörténet kiegészítéséhez a valós szereplők életútjának vizsgálatán keresztül. A főiskola történetének legutóbbi történeti összefoglalására az 1998-ban, Szegedre kerülésének 70. évfordulója alkalmából megjelent kötetben¹² – amely részben a főiskola almanachja is –, *Bereczki Sándor* jóvoltából került sor. 2010-ben tanulmánykötet¹³ jelent meg a főiskola 1928 és 1947 közötti történetéről az SZTE Szakeváltára kiadásában. Az utóbbi néhány esztendőben a kutatások origójába elsősorban a főiskolások egyetemre történő áthallgatása került.¹⁴

A KUTATÁS MÓDSZERE

Kutatásom során leíró jellegű, primer forrásokra támaszkodó történeti megközelítést, forráselemzést alkalmaztam. A hagyományosnak tekinthető szakirodalmi feldolgozás mellett a történettudományi kutatás tradíciói szerint több – korábban még nem vizsgált – primer forrással dolgoztam. Az Állami Polgár Iskolai Tanárképző Főiskola az SZTE Egyetemi Levéltárban fellelhető iratanyagának, valamint az *Országos Polgár Iskolai Tanárégyesületi Közöny* vonatkozó évfolyamainak áttekintése lehetőséget adott a kutatási kérdések megválaszolására. Ez utóbbi 1897–1946 között jelent meg, évi 12 lapszámmal, számonként 80-100 oldalon.

EREDMÉNYEK

1928 szeptemberében Klebelsberg Kuno vallás- és oktatásügyi miniszter a *Pedagógium* és az Erzsébet Nőiskola tanárképző tagozatát egy főiskolává egyesítve Szegedre helyezte, és a tanárképzést a szegedi Ferenc József Tudományegyetemmel összekapcsolta. Egyidejűleg megszűntek a női szerzetesrendek polgári iskolai tanárképző főiskolái az Angolkisasszonyok budapesti főiskolájának kivételével.¹⁵ A Tanárképző Főiskola ezzel országos beiskolázásúvá vált, és ez a sajátossága még a jórészt regionális meritőhálójú egyetemi karok közül is kiemelte. A nők számára tehát két helyen, a férfiak számára azonban ezután csak Szegeden nyílt lehetőség polgári iskolai tanárnak tanulni. A főiskola egyedülálló jellegéhez tartozott az is, hogy otthont biztosított a szakma Országos Tanárvizsgáló Bizottságának.¹⁶ A polgári iskolai tanárképzés időtartama Szegedre helyezésével egy időben háromról négy évre emelkedett.

Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola 69 fő¹⁷ elsőéves és kétszáz másod- és harmadéves férfi és női hallgatóval kezdte meg a működését az egykori III. kerületi állami polgári fiúiskola e célra átengedett és átalakított épületében. A gyakorlóiskola – mivel új épülete nem készült el – csak egy évvel később, 1929 őszén nyitotta meg kapuit.

A főiskolának átadott épület¹⁸ szűknek bizonyult a két budapesti főiskola tágas tereihez képest. Az irodalomtörténeti tanszék például gazdag és értékes könyvtárát csak raktárszerűen tudta elhelyezni, az állattani, növénytani és ásványtani tanszék nem rendelkezett megfelelő és elegendő munkahelyiséggel, laboratóriummal, szertárral. Gazdag gyűjtemények kerültek az épület pinchelyiségébe, ahol lassú pusztulásnak indultak. A létesítmény alagsorába szorultak az ifjúsági egyesületek is. Az épület dísztermében vagy udvarán csak a hallgatóságnak egy része fért el. 1934 nyarán az igazgató tanács szinte „illegálisan” építette fel az épület második emeletét, de a növekvő hallgatóság számára így is minden helyiség szűknek és kevésnek bizonyult.¹⁹

A főiskola igazgató tanácsát 1929. március 2-án tartott ülésén így köszöntötte az elnöklő Huszti József: „Nagy és igen nehéz utat tett meg ez az intézmény, amíg a mai

*napig eljutott. Akik itt voltak, láthatták azt a heroikus küzdelmet, amit a kezdetnek magasra tornyosuló nehézségeivel az intézmény munkásainak meg kellett küzdenie. Bizton remélem, hogy a főiskola itt Szegeden meg fog felelni a polgári iskolai tanárképzés követelményeinek. Az itt egyesült két tanárképző régi jól bevált tradícióit átveszi az új intézmény, amiket az egyetem tudományos képzésével ki fog egészíteni”.*²⁰

A főiskola 12 rendes tanárral és tanszékkal kezdte meg a működését. A rendszerített tanszékek a következők voltak: filozófia–pedagógia (Mester János), magyar nyelvtudomány (Erdélyi Lajos), magyar irodalomtörténet (Galamb Sándor és Pitroff Pál), német nyelv és irodalom (Moór Elemér²¹), történelem (Eperjessy Kálmán), földrajz (Littke Aurél), állattan (Abonyi Sándor), növénytan (Greguss Pál), vegytan–ásványtan (Jugovics Lajos), mennyiségtan (Szókefalvi Nagy Gyula), természettan (Frank János). Mellettük több óraadó, illetve megbízott előadó is dolgozott. A fenti testület jelentős változáson ment keresztül a következő két évtizedben: részben kibővült, mások nyugdíjba mentek, vagy az egyetemre mentek át, illetve más intézménybe nyertek kinevezést. A szegedi egyetemen folytatta a munkáját 1930 áprilisától Mester János, az 1937-ben a főiskolához csatlakozó Bruckner Győző 1938 júliusától szintén az egyetemre ment át.²²

Az egyetemmel való kooperálás azt jelentette, hogy minden főiskolás – mint rendkívüli hallgató – egyik szaktárgyából az egyetemen is hallgatott előadásokat. Az egyetemen hallgatott órák száma a választott szaktárgy természetéhez és az egyetemi órarendhez igazodott. Huszti ekkor még optimistán úgy vélte, hogy az egyetemen a polgári iskolai tanárságot nem éri majd hátrány rendkívüli hallgatói státusza miatt. Sajnos ebben tévedett, hiszen a megszokott feketétől merőben eltérő citromsárga indexet a hallgatók megbélyegzőnek érezték.²³ Minden bizonnyal a kooperációs megoldás mellett szóltak – a fent említett érveken kívül – a takarékosági szempontok is. A polgári iskolai tanárság így ugyanis nem kapta meg a vágyott, a középiskolai tanárságéval azonos státust, valamint a vele járó társadalmi megbecsülést.

Az egyetem és a főiskola kooperációja a polgári iskolai tanárképzés terén az 1928–1929-es, tehát az első szegedi tanévtől kezdődően megvalósult, bár az új rendszerű polgári iskolai tanárképzés szervezeti szabályzatát csak 1933-ban dolgozták ki, és 1935-ben jelentették meg. Addig Huszti József 1928. október 19-én, az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület igazgató tanácsa előtt tartott beszédében elhangzottakat tekintették mérvadónak.

Huszti így kezdte beszédét: „*éppen ma iratkoznak a polgári iskolai tanárjelöltek első ízben az egyetemre. A Ferenc József Tudományegyetem ma tárja ki először kapuit a polgári iskolai tanárjelöltek részére. (...) Kétségtelen, hogy ez a lépés fordulópontot jelent a polgári iskola történetében*”.²⁴ Kétségbevonhatatlan tény, hogy több évtizednyi, nem hiábavaló törekvés érte el célját ezen a napon, elindítva a polgári iskola pedagógusait a teljes professzióvá válás útján. Huszti beszédében ezek után rátért

a mindenkit legjobban foglalkoztató kérdésre, az új főiskola és az egyetem kapcsolatára: „Az nem szenvedhet kétséget, hogy itt csak kooperációról lehet szó. Az, hogy a képzést egészen az egyetem vállalja, teljesen ki van zárva. Az egyetem csak azt adhatja, ami a lényege. Az egyetem a tudomány fellegvára, mást tehát, mint tudományt nem adhat, s az egyetem ezt a tradícióját féltékenyen őrzi is, célkitűzései tehát mások, mint ami a tanárképzéshez szükséges. (...) A tanárképzésnek három részét különböztethetjük meg: 1. A tudományos kutatásba való bevezetést; ezt az egyetem végzi is. 2. A legfontosabb részt, a tanári hivatásra való előkészítést, ahol a jelölt az iskolában értékesíthető anyaggal alaposan megismerkedhetik. (...) 3. A pedagógiai kiképzés a tanárképzés betetőzése. Ezt végzi a gyakorlati év és befejezi a pedagógiai vizsgálat. E három feladat közül az egyetem csak az elsőt vállalta. (...) A tanárképzés dolgában kiindulópont csakis a polgári iskola szükséglete lehet, s ebből a szempontból kell elbírálni azt, hogy a képzés ideje 4 éves legyen. Nem lenne jó, ha a polgári iskolában középiskolai tanárok tanítanának intézményesen, mert ez ellen több érv hozható fel. A középiskolában sokkal nagyobb szakbeli felkészültség szükséges, mint a 4 osztályú polgári iskolában, ahol a pedagógiai és didaktikai felkészültségnek kell nagyobbak lennie, mert a tanulók munkájára nem lehet úgy számítani, mint a középiskolában. (...) A polg. isk. tanárképzésnek létérdeke, hogy a múltban nagyszerűen bevált részei továbbvitessenek, mert kétségtelen, hogy a polgári iskolai tanárképzésnek eddig is a pedagógiai és metodikai kiképzés főerőssége volt, s jobb volt, mint a középiskolai. Drága árat fizetnénk, ha ezt feláldoznánk”.²⁵

Természetesen Huszti beszédében kitért arra a már korábban, az új intézmény tervezésénél is felmerülő problémára, hogy a tanárképző főiskolára nem csak érettségi bizonyítvánnyal, hanem képesítő oklevéllel is be lehetett iratkozni, és ebben az esetben az egyetem rendkívüli hallgatója lehetett olyan hallgató is, aki nem középiskolát, „csak” középfokú iskolát végzett. „A felvételi szabályok szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy a nem középiskolát (...) végzettek hogyan szerepelnek az egyetemen. A főiskola hallgatója az egyetemen is hallgat előadásokat egyik szaktárgyából, és ott mint rendkívüli hallgató szerepel. (...) A rendkívüli hallgatói jelleg nem jelent degradálást, az ilyen hallgató éppúgy elmélyedhet a tanulmányokban, hallgathat előadásokat, kollokválhat, s az egyetem a kiválóknak akár doktori fokozatot is adhat.”²⁶ Ez utóbbira is van példa. Dolch Erzsébet életútja bizonyítja, hogy akár érettségi nélkül nekiindulva a felsőoktatásnak is el lehetett jutni a doktori címig. Huszti bizakodó mondataiban már mindenképpen előrevetült az a látomás, amely szerint a polgári iskolai tanárság egyetemre jutása – még ha csak részben, és rendkívüli hallgatóként is – hatással lesz a szakma anyagi és erkölcsi felemelkedésére. Beszéde végén így fogalmaz: „Eddig a polgári iskolai tanár, bármily fontos missziót töltött is be a nemzetnevelést illetően, a tudomány szempontjából alig jelentett valamit; ezután a tudományos munkálkodás lehetőségei megnövekedtek”.²⁷

A polgári iskolai tanárság képviselői alapvetően örömmel fogadták és fontos előrelépésnek tartották az új képzést, ugyanakkor az új koncepció több pontján is változtatást sürgettek. *Havasi István*, a tanáregyesület elnöke a hallgatók egyetemi rendkívül státusa jelentette hátrányok okán fejezte ki aggodalmát. Sághelyi Lajos a heti 5-6 órás egyetemi áthallgatást kevesellte, és problémásnak tartotta, hogy „*a gimnáziumból jött jelölt rendkívüli hallgató, de ha középiskolai tanár akar lenni, rendes hallgató lesz*”.²⁸ Kovács János, a *Pedagógium* nyugalmazott tanára pedig a *Tanáregyesületi Közlöny* 1928. decemberi számában²⁹ fogalmazta meg kétségeit az új rendszerű tanárképzéssel kapcsolatban. Gyertyánffyhoz hasonlóan a reformot a *Pedagógium* halálra ítéelésének tartotta, ugyanakkor tisztában volt vele, hogy a polgári iskolai tanárság az egyetemi képzést szeretné, sürgeti. Mégis, miután megismerte az új koncepciót, csalódottságának adott hangot: „*Bizonyos, hogy státusunk nem kooperálást várt, hanem azt, hogy jelöltjei, éppen úgy, mint a középiskolai tanárjelöltek, szakcsoportjuk minden tárgyát az egyetemen hallgathassák. Csak erről lehet azt mondani, hogy egyetemi képzés. (...) Félreértettük tehát az első híreket; nem a tanárképzést viszik az egyetemre, hanem a tanárképzőt viszik át Szegedre. Jobb lesz-e neki ottan? Itt Budán tanárképzőnk a maga gazdája volt, a maga portáján. És ez gazdag porta volt, amit az intézet félszázados, tudatosan célszerű munkájával az utolsó szögletéig a maga céljainak megfelelővé rendezett be. Most pedig elviszik innen zsellérnek, egy nagyobb úr mellé. Hogy pedig az ilyen kapcsolatokban az úrnak és nem a zsellérnek az érdekei szoktak irányadóak lenni, ez így volt a múltban mindig és semmi sem biztat arra a föltevésre, hogy a jövőben másképp lesz*”.³⁰ Kovács szerint ezen a módon nem a képzés került volna az egyetemre, hanem a képző az egyetem mellé. Megértette – bár nem értett egyet vele –, hogy a képezdei oklevéllel érkezők nem lehettek az egyetem rendes hallgatói, de azt nem, hogy miért ne hallgathattak volna a tanárjelöltek bármilyen órát az egyetemen, miért csak a szakcsoportjukból számukra kiválasztott órákat.

Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület budapesti köre 1929. március 21-én foglalkozott a tanárképzés ügyével. A kör határozati javaslatot fogadott el *Állásfoglalás a tanárképzés ügyében* címmel, amelyben leszögezték, hogy a polgári iskolai tanárképzés helye az egyetemen van, úgy, mint a középiskolai tanárképzése is. „*Ebből kifolyólag a polgári iskolai tanárjelölteknek szakcsoportjuk valamennyi tárgyát, továbbá az elméleti filozófiát és pedagógiát az egyetemen kell hallgatniuk a képzés egész folyamán legalább annyi heti órában, amennyit az egyetemi szabályzat a rendes hallgatókra, mint minimumot megállapít*”.³¹ Mivel a főiskolán az óraszámok alapvetően magasak voltak, így ez a tanárképzés tantervének teljes átalakítását vonta volna maga után.

1930-ra a rendkívüli hallgatói státus kérdése részben rendezésre került, mivel az első tanév befejeztével kiderült, hogy a polgári iskolai tanárjelöltek egyetemi

kollokviumainak átlageredményei jobbak lettek, mint az érettségivel rendelkező egyetemi rendes hallgatóké.³² A tanáregyesület elnöke az igazgató tanács 1930. március 28-i ülésén örömmel jelentette, hogy a „*tanárképzés jó úton halad, s ezentúl a polgári iskolai tanárképző hallgatói nem rendkívüli, hanem tanárjelölt hallgatói lesznek az egyetemnek*”.³³

Az 1930–1931-es tanévben látott napvilágot az újjászervezett tanárképzés képesítővizsgálati szabályzata. A 612-05/2-1930. számú rendelet szerint polgári iskolai tanári képesítést a jövőben csak a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskolával kapcsolatos Tanárvizsgáló Bizottság adhat ki. A tanárvizsgáló bizottság mindenkori elnöke a főiskola igazgató tanácsának elnöke, alelnöke pedig a mindenkori főiskolai igazgató. A képesítővizsgálatnak két fokát írta elő a rendelet: alapvizsgálatot és képesítővizsgálatot. Az alapvizsgálat írásbeli és szóbeli volt, a képesítővizsgálat pedig három részből, írásbeli-, és szóbeli vizsgából, valamint gyakorló tanításból állt. Az alapvizsgálaton csak pedagógiából, illetve filozófiából kellett zárthelyi dolgozatot írni, míg a képesítővizsgálaton két írásbeli dolgozat elkészítése volt kötelező. Az egyetemen is hallgatott szaktárgyból egy házi dolgozatot kellett készíteniük a jelölteknek, és valamely más szaktárgyból zárthelyi dolgozat megírása volt az elvárás. Ez utóbbi témáját a bizottság elnöke jelölte ki. Gyakorlati tanítást csak az egyik szaktárgyból kellett tartani, ezt a pedagógia tanára és a gyakorló iskola igazgatója határozta meg. A gyakorlati tanítás célja annak felmérése volt, hogy a jelölt tudja-e az elsajátított tanítási elveket a gyakorlatban is alkalmazni, valamint hogy megvannak-e benne azok a személyes tulajdonságok, amelyek a sikeres tanári pályához elengedhetetlenek.³⁴

Az első négy tanév lassan a végéhez közeledett, az első, már Szegedre beiratkozott hallgatók lassan tanulmányaik végére értek. Úgy tűnt, hogy a kezdeti felhorgadások az új főiskola kapcsán lassan lecsillapodtak, amikor az *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1932. évi februári, majd 1932. márciusi számában Greguss Pál főiskolai tanár *Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció*³⁵ címmel megjelent – az egyesület pedagógiai bizottságában 1932. február 6-án megtartott előadásának – átirata dobott követ nagy hullámot vetve a már-már tükörsima állóvízbe. A szerkesztőség már a megjelenéskor elhatárolódott az írástól, ahogyan a lap alján szerepel: „*Közöljük ezt az előadást, bár tendenciájával és levont következtetéseivel távolról sem ért egyet a polgári iskolai tanárság*”.³⁶

Greguss tanulmányában természettudományi módszerrel – azaz kizárólag a hallgatók adatai alapján – elemezte a főiskola helyzetét az első négy szegedi tanév után. A szerző a problémák között említette a hallgatói létszám visszaesése mellett a hallgatók nembeli arányának eltolódását a lányok javára, valamint azt a tényt, hogy a főiskolára többféle iskolai végzettséggel is érkezhettek a hallgatók. Greguss ezt a heterogenitást egyértelműen a negatívumok közé sorolta. Véleménye szerint az ötéves tanítóképzőt végzetek – azaz az érettségizettekhez képest eleve egy év hátránnyal érkezők – helyeit egyre inkább az érettségivel igen, pedagógiai előképzettséggel

azonban nem rendelkező hallgatók foglalták el.³⁷ Greguss szerint a tanítók azért jelentkeztek egyre alacsonyabb számban a főiskolára, mert a tanítói és a polgári iskolai tanári fizetés között csak minimális volt a különbség, így a tanítóknak nem érte meg egy újabb négyéves képzésbe kezdeni az öt évfolyamos tanítóképző után. A szerző tehát azt szorgalmazta, hogy a főiskolára csak tanítói oklevél birtokában lehessen jelentkezni,³⁸ és magát a helyszínt, Szegedet is éles kritikával illette: *„Szegednek elsősorban a fekvése nem alkalmas arra, hogy az ország egyetlen ilyenmű főiskolája ott legyen. Múzeumai, tudományos intézetei, állatkertje, növénykertje stb. nincsenek, pedig a leendő tanár látóköre akkor bővül igazán, ha alkalom is kínálkozik arra, hogy necsak a jegyzeteit tanulja meg, (...) hanem a tudomány és művészet legújabb eredményeiről is tudomást szerezzen. Minden más főiskola lehetne vidéken, csak a maga nemében egyedül álló Polgári iskolai Tanárképző Főiskola nem”*.³⁹ Tanulmánya második részében Greguss részletesen bemutatta a kooperációban érintett tárgyakat, a hallgatókat sújtó anyagi terheket. Kitért arra, hogy míg Budapesten tandíj sem volt, Szegeden a hallgatók a két helyen fizetett tandíj mellett laboratóriumi díjakat és egyéb költségeket is viselni kénytelenek. Konklúzióként arra a következtetésre jutott, hogy az áthallgatásnak nincs semmi értelme, ahogy írja: *„Az én véleményem szerint a polgári iskolák speciális érdekeit csakis a négyéves öncélú és az egyetemtől teljesen független Polgári iskolai Tanárképző Főiskola tudja csak maradék nélkül megvalósítani. A mostani kooperáció a négyéves tapasztalat szerint nem vált be, és így feltétlen revízióra szorul”*.⁴⁰

Az előadás utáni vitában Sághelyi Lajos utalt a polgári iskolai tanárság azon törekvésére, amely a képzés felemelése irányában vezet, így az egyetemi áthallgatással kiegészített négyéves tanárképzést ő is csak egy állomásnak tekintette. Igaz, nem az egyszerű főiskolai, hanem az egyetemi képzés irányába. Ahogy fogalmazott: *„A polgári iskolai tanárság nem tartja véglegesnek iskolája mai alakját, ezért az iskola továbbfejlődése szempontjából nélkülözhetetlen a négyéves képzés. A polgári iskolai tanárság mindig függetleníteni tudta a tanárképzést a fizetéstől, mert nem anyagi, hanem erkölcsi tökének tekinti az egyetemi képzést. (...) Azzal egyetértünk, hogy a kooperáció mai alakja nem elegendő, hanem azt el kell mélyíteni azzal, hogy a jelölt minden főtárgyát hallgathassa az egyetemen. (...) A polgári iskolai tanárság az egyetemmel való teljes kooperálásban látja a tanárképzés egyetlen módját”*.⁴¹ Sághelyi szerint tehát az együttműködést az egyetemmel nem megszakítani, hanem elmélyíteni kell. Rákossy Zoltán Greguss azon felvetésére, hogy a hallgatók az áthallgatás során másodrendű hallgatók lennének, így reagált: *„Inkább legyen a jelölt négy évig másodrendű hallgató, mint 40 évig másodrendű tanár”*.⁴² A Greguss tanulmánya alapján kiszélesedő vitát zárta le Karafiáth Jenő kultuszminiszter a főiskolának küldött leiratával: *„A tanárképzés mai szervezetének kérdéseivel ezidő szerint nem kíván foglalkozni, mert az intézet még olyan fiatal, hogy annak át-szervezése még nem indokolt”*.⁴³ Véleményem szerint Greguss érveivel elsősorban

azt akarta megindokolni, hogy a főiskola jobb helyen lett volna Budapesten, saját irányítás alatt, függetlenül bármiféle egyetemtől. Ez a professzionalizáció eddigi hosszú és döcögős, de összességében lineárisan felfelé vezető útján egyértelmű visszaesést jelentett volna. Greguss érvelése hitelesebb lett volna, ha kitér azokra a nagyszabású egyetemi építkezésekre, amelyek ekkoriban is zajlottak a városban, valamint arra a tényre, hogy Szeged beszédének elhangzásakor mindössze tizenegy esztendeje volt egyetemi város. Mindenképpen jogos volt az a felvetése, hogy a tanulmányi kirándulásokat vissza kell állítani, hiszen ezek biztosíthatták a hallgatók számára a szélesebb látókör kialakítását. Az egyetemmel való kooperációt illetően szorgalmazta, hogy ne csak a szakjukhoz kapcsolódó tárgyakat választhassanak a hallgatók az egyetemen, hanem a pedagógiát is, ami szintén észszerű felvetés.⁴⁴

A kooperáció körüli vita a miniszteri állásfoglalás és a polgári iskolai tanárság Greguss elleni egyöntetű fellépése következtében elcsitulni látszott, de 1933 tavaszán mégis újra fellángolt, és ismét a közlöny hasábjain. 1933 áprilisában *A polgári iskolai tanárképzés* címmel, a következő számban *Tanárképző főiskolánk bajai* címmel jelentek meg tanulmányok egy „Figyelő” álnevet használó szerző tollából. Észrevételei, megfogalmazásai alapján a főiskola egyik oktatója rejtőzött a név mögött. Tanulmányának apropója egy a Magyar Tanítóképző márciusi számában, Mesterházy Jenő által készített írás volt, ami az Apponyi Kollégiumnak a főiskolától való elszakításáról értekezett, de érvei között Greguss korábbi – a polgári iskolai tanárság részéről kollektívan elutasított – érveit is használta. „Figyelő” újra a főiskola és a kooperáció védelmére kelt, hangsúlyozva a főiskola megosztottságát, és kívánva mindazon kollégáknak az eltávolítását az intézményből, akik a jelenlegi helyzet ellen lázadoztak. Kiderült az írásból, hogy mind Huszti József, az igazgató tanács elnöke, mind Littke Aurél a főiskola igazgatója az egyetemi kooperáció mellett volt, tehát Greguss Pál valamiféle lázadó csoport tagja – vezetője? – lehetett a főiskola tanári karán belül. Ez a konfliktusokban gazdag helyzet kétségkívül nem kedvezett a tanárképzés színvonalának fenntartásában, pláne emelésében. A kooperációt ellenzők azonban nem jártak sikerrel, a vitákkal tarkított időszak 1933-ban lezárult.

Huszti 1934. július 13-án kelt levelében terjesztette fel a miniszternek a tanárképzés új tanulmányi rendjéről a főiskolai tanári kar javaslatát a Szegeden szerzett tapasztalatok alapján. Az átdolgozás a képzés túlterhelésének enyhítését tűzte ki célul, de az elaprózódás a stúdiumokban, a kötelezővé vált mellékszak, az együttműködés az egyetemmel, a gyakorlati képzés igényei ellentétes tendenciát jeleztek.⁴⁵ Kiegészítő szakkört csak a magyar–történelem–német tulajdonképpen három szakos képzés mellé nem kellett felvenni. Az 1933–34-es tanévtől a korábbi ének-zene, szljöd és testgyakorlás kiegészítő szakkörök mellett a férfiak a mezőgazdaságtant, míg a nők 1935–36-os tanévtől kézimunkát, az 1941–42-es tanévtől kezdődően pedig háztartástan–gazdaságtan szakkört is választhattak. Tervben volt egy gép- és gyorsírás szakkör bevezetése is, de erre végül nem került sor.

Hét évvel a főiskola létrehozása után 1935-ben megjelent a főiskola Szervezeti Szabályzata, amely végre írásban is keretet adott a főiskola működésének, valamint az egyetemmel való együttműködésének. A szabályzat megjelenésével a legfontosabb változást a három szakcsoportra való áttérés jelentette. A három szakcsoport valójában továbbra is négy maradt, csak az eddigi A, B, C, D szakcsoportot az A1, A2, B, C szakcsoport váltotta fel (1. Táblázat). Megszűnt a magyar–német szakcsoport, német szakot 1933-tól csak a klasszikus magyar–történelem szakpár mellé lehetett felvenni. A másik változás az volt, hogy a természettudományi szakoknál a vegy-tan kikerült a választható szakok közül.

Szakcsoportok				
1928–1932	A) Magyar nyelv, irodalom és történettudományi szakcsoport	B) Magyar–német szakcsoport	C) Földrajz–természetrjz–vegytan szakcsoport	D) Mennyiségtan–természettan–vegytan szakcsoport
1933–1947	A1) Nyelv-, irodalom, történettudományi szakcsoport német nélkül	A2) Nyelv-, irodalom, történettudományi szakcsoport némettel	B) Földrajz–természetrjz szakcsoport	C) Mennyiségtan–természettan szakcsoport

1. számú táblázat: A főiskola szakcsoportjainak változása 1928 és 1933 között

Az 1933-tól bevezetett szakok a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola fennállása során később már nem változtak meg. 1942-ben az egyetem váratlan javaslatot terjesztett elő a főiskola tanári karának, amelynek lényege az volt, hogy a főiskolai hallgatók intenzívebben kapcsolódjanak be az egyetem tanulmányi rendjébe. A javaslat kidolgozója – meglepő módon – immár az egyetem oktatójaként az a Greguss Pál volt, aki tíz évvel korábban még a főiskola egyetemtől való teljes elszakadását sürgette. A terv az volt, hogy ezentúl a főiskolások nagyobb óraszámban hallgassanak egyetemi előadásokat, mint korábban. Az ok megint csak abban keresendő, amiben 1928-ban, a főiskola Szegedre helyezésekor is rejlett, azaz az egyetemi hallgatói létszám visszaesésében. 1940-ben, a II. bécsi döntés értelmében Észak-Erdély – és így Kolozsvár is – visszakerült Magyarországhoz. Megnyílt a lehetőség az egyetem hazatérésére. A Ferenc József Tudományegyetem

Kolozsvárra távozásakor nem csak oktatók, hanem hallgatók is elhagyták az egyetemet. Szegeden azonban Horthy Miklós Tudományegyetem néven az oktatás folytatódott. A Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárott történő újbóli megnyitásából fakadó oktatói és hallgatói veszteségek mellett a háborús évek is visszavetették a hallgatói létszámokat, így az egyetem – fennmaradása érdekében – ismét a főiskolára szorult. Az 1941–42-es tanévben a természettudományi, illetve bölcsészettudományi karra mindössze 80-80 hallgató iratkozott be, a főiskolának ezzel szemben több mint 600 hallgatója volt.

A Greguss vezette egyetemi oktatók javaslata az alábbi volt: „1. a főiskolai hallgatók főtárgyaikat csak az egyetemen hallgathassák; 2. a főtárgyakból csak az egyetemi tanárok vizsgáztassanak; 3. az egyetemi vizsgálat eredményét az oklevélben külön tüntessék fel”.⁴⁶

Lényegében tehát az egyetemi tanárok terve az volt, hogy a képzés döntő része kerüljön át az egyetemre. A főiskola tanári kara természetesen ezeknek a változtatásoknak az elfogadása esetén szinte feleslegessé vált volna, és a saját fennmaradása került volna veszélybe, válaszuk így nem volt meglepő: „A főiskolát a javaslat pusztán korrepetáló intézetté, afféle jogi szemináriummá fokozná le, ahol a tanárok csupán azokkal foglalkozhatnának, akiket szaktárgyaik kevésbé érdekelnek, míg a legnagyobb érdeklődést mutató legkiválóbb hallgatókat teljesen át kellene engedniük az egyetemnek. Ez a főiskolai tanárok anyagi megrövidítését is magával hozná. (...) Ez a főiskola halálát jelentené”.⁴⁷ Az egyetem javaslata tehát elbukott.

A polgári iskolai tanárok fizetésének rendezése továbbra is váratott magára. A tanári kar ennek ügyében, illetve a kooperáció évek óta jól működő gépezetének fenntartásához – a korábbi gyakorlattal szemben, amikor kéréseit a tanáregyesületen keresztül tolmácsolta, sikertelenül – most egyenesen az országgyűlés képviselőházában, illetve a felsőházban mondta el panaszait. Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszában kifejtette: „az egyetemmel való kapcsolat a tanárjelöltek tudományos képzésében nagyon bevált, és a képzést magas színvonalra emelte” a bérek rendezésével kapcsolatban megjegyezte, „egyik legközelebbi teendői közé fog tartozni”.⁴⁸

A polgári iskolai tanárképzés tehát az 1940-es évekre végre révbe ért. Óriási hallgatói létszámmal, színvonalas és stabil képzési struktúrával, – habár még mindig nem a megfelelő bérezéssel, de – értékes oklevéllel bocsátotta útjára hallgatóit. 1940-ben ugyan napvilágot látott a nyolcosztályos általános iskoláról szóló törvény, amely alapjaiban rendítette volna meg a polgári iskola működését, de bevezetésére – akkor – nem került sor.

ÖSSZEGRZÉS

Jól látható, hogy a vizsgált időszakban a két intézmény közötti együttműködés kerete folyamatosan vita tárgyát képezte. A vélemények egy része a kizárólag az egyetemen történő képzés mellett törtélandzsát, míg a további vélemények döntő többsége megegyezett abban, hogy a módszertani képzés színtere a főiskola legyen, vita csak az egyetemi áthallgatás mértékét illetően volt. A hallgatók hétköznapjaiban a rendkívüli hallgatói státusz, és a megkülönböztető index nyilvánvalóan hátrányt jelentett az egyetemi képzésben. Világos, hogy elsősorban az *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közöny* hasábjain folyt a szakmai vita a képzés szervezéséről, helyéről, tartalmáról, és a lap tanulmányozásával átfogó bepillantást nyerhetünk a polgári iskolai tanárképzés helyének témájában zajló szakmai diszkusszióba.

JEGYZETEK

- * neveléstörténet, egyetemi tanársegéd (SZTE JGYPK), doktorjelölt (EKE)
- ¹ Négyesy László: *Polgári iskolai tanárképzés*. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közöny, XXXI. évf. (1927) 5–6. sz. 290–295.
- ² Weszely Ödön: *A polgári iskolai tanárképzés*. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közöny, XXXI. évf. (1927) 5–6. sz. 295–300.
- ³ Klebelsberg Kuno: *A polgári iskoláról a polgári iskolai tanárságnak*. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közöny, XXXI. évf. (1927) 5–6. sz. 280–290.
- ⁴ Simon Gyula: *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története*. Budapest, 1979. (A továbbiakban: Simon, 1979.)
- ⁵ Kovács János: *A polgáriskola kérdéséhez*. Magyar Pedagógia, 9. évf. (1900) 299–359.
- ⁶ Vavrinetz Béla: *Az életnevelés és a polgári iskola*. Magyar Paedagogia, 49. évf. (1940) 4. sz. 364–367.
- ⁷ Babirák Mihály – Kokovai Lajos: *A székesfővárosi községi polgári iskolák kialakulása és társadalmi jelentősége*. Budapest, 1935.
- ⁸ Deák Gyula: *Feljegyzések a polgári iskola és a tanáregyesületek múltjából*. Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület. Budapest, 1938.
- ⁹ *Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete*. Prometheus, Szeged, 1935.
- ¹⁰ Somogyi József: *Hazánk közoktatásügye a második világháborúig*. Budapest, 1942.
- ¹¹ Karády Viktor – Valter Csilla: *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola*. Szeged, 1990. (A továbbiakban: Karády – Valter, 1990.)
- ¹² Bereczki Sándor: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története*. In: Szegedi Tanárképző Főiskola. Történet. Almanach. Szeged, 1998. 11–346. (A továbbiakban: Bereczki, 1998.)
- ¹³ Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás (szerk.): *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola története (1928–1947)*. Szeged, 2010.
- ¹⁴ Fizel Natasa: *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködése a főiskolai hallgatók áthallgatásának tükrében (1928–1932)*. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit – Nóbik Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai*. Budapest, 2013. 109–120.; Fizel Natasa: *Kooperáció vagy integráció? A szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködésének szegmensei 1928 és 1932 között*. Magyar Pedagógia, 114. évf. (2014) 4. sz. 237–257.; Fizel Natasa: *A szegedi tanárképző főiskola hallgatói által felvett pedagógiai, pszichológiai és filozófiai témájú kurzusok a Ferenc József Tudományegyetemen (1928–1937)*. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek: Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. Budapest, 2015.
- ¹⁵ *Az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző intézete 1928 ősztől a szegedihez hasonló reformon esett át. Az elsőéves hallgatók a budapesti egyetemen hallgatták kiegészítő előadásait.*

- ¹⁶ Karády – Valter, 1990. 6.
- ¹⁷ Saját kutatásom, az anyakönyvekből kinyert adatok alapján. Simonnál 75 fő (Simon, 1979.).
- ¹⁸ Ma is a jogutód SZTE JGYPK Főépülete.
- ¹⁹ Bereczki, 1998. 128.
- ²⁰ *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai. Igazgató Tanácsi iratok.* SZTE Egyetemi Levéltár, 116/1930.
- ²¹ 1929. július 17-én nevezték ki, addig óraadó tanár látta el a tanszéket.
- ²² Schilling Gábor (szerk.): *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola évkönyve az 1942/43. tanévről.* Szeged, 1944. 37.
- ²³ Simon, 1979. 197.
- ²⁴ *Tudósítás az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület igazgatótanácsának 1928. évi október hó 19-én tartott üléséről.* Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXIII. évf. (1928) 3. sz. 201–202.
- ²⁵ Uo. 203.
- ²⁶ Uo. 203–204.
- ²⁷ Uo. 203–204.
- ²⁸ Uo. 206.
- ²⁹ Kovács János: *Nem értem tanárképzésünk „új” rendszerét.* Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXIII. évf. (1928) 4. sz. 243–251.
- ³⁰ Uo. 246–247.
- ³¹ Bereczki, 1998. 137.
- ³² Uo. 138.
- ³³ *Az igazgatótanács ülése 1930. május 30-án.* Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, 599. o.
- ³⁴ Bereczki, 1998. 139.
- ³⁵ Greguss Pál: *Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció I.* Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXVI. évf. (1932) 6. sz. (A továbbiakban: Greguss, 1932a.) 203–212.; Greguss Pál: *Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció II.* Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXVI. évf. (1932) 7. sz. (A továbbiakban: Greguss, 1932b.) 246–255.
- ³⁶ Greguss, 1932a. 203.
- ³⁷ 1932-ben mindazonáltal Greguss adatai szerint is többségben voltak (54%) a főiskolai hallgatók között a tanítói oklevéllel rendelkezők.
- ³⁸ Erre a polgári iskolai tanító-, majd tanárképző esetében 1873 óta soha nem volt példa, mindig lehetőség volt érettségivel is pályázni. Nem mellesleg Greguss Pál tagja volt a felvételi bizottságnak.
- ³⁹ Greguss, 1932a. 203–212.
- ⁴⁰ Greguss, 1932b. 246–255.
- ⁴¹ *Egyesületi élet. Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület Elnökségének a tanárképzés ügyében elfoglalt álláspontját helyesbítő nyilatkozat.* Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXVI. évf. (1932) 6. sz. 212–221.
- ⁴² Uo. 219. o.
- ⁴³ Bereczki, 1998. 141.
- ⁴⁴ 1933-tól a hallgatók az igazgató tanács külön engedélyével egyetemen hallgatott tárgyként a pedagógiát is választhatták.
- ⁴⁵ Az új tanulmányi rendet az Igazgató Tanács 1934. április 20-i ülésén fogadta el. *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai. Igazgató Tanács.* SZTE Egyetemi Levéltár, 106/1934.
- ⁴⁶ Bereczki, 1998. 157.
- ⁴⁷ Bereczki, 1998. 157.
- ⁴⁸ Bereczki, 1998. 158.

A HORTHY-KORSZAK EGYETEMI TANRENDJEINEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

RÁK ÁGNES*

ABSTRACT

In this paper I study and analyse the curricula of the four universities from the 1930s: the curricula of the first term of 1936/37 of the Hungarian Royal Franz Joseph University of Szeged, the first term of 1936/37 of the Hungarian Royal István Tisza University of Debrecen, the first term of 1931/32 of the Hungarian Royal Elisabeth University of Pécs and the first term of 1934/35 of the Royal Hungarian Péter Pázmány University of Budapest. Besides, my sources were but not limited to the literature on the history of education, the publications of the Association of the Archives of Hungarian Higher Education, literature on the history of the four universities and the referral on the yearly operation of the Hungarian Royal Franz Joseph University of Szeged between 1922 and 1937.

I aimed at finding out, among others, how organized the universities were in the 1930s. What was the aim of the curriculum? Are there similarities and differences between the studied curricula? What was it like to be a professor?

My primary research method was analysing sources that I supplemented with the introduction of the historical background. Moreover, owing to the data provided in the referrals of the university of Szeged I could form two tables that show the number of students studying at the faculty of arts, language and history at the university of Szeged during the terms of the examined 16 school years (1922–1937) compared to the total number of students of the university.

The research revealed that the universities were well-organized and student-focused with a high rate of social sensitivity regarding institutions and employees alike. There were a few differences between the curricula. Outstanding scholars, prominent persons contributed to the high standard of education. The curricula were intended to help the students and give answers to all their questions. These booklets were at the students' disposal at the beginning of the term and had minor modifications during the period. Although they are not available in their original form any more, I consider that the usage of curriculum should be reintroduced in higher education. I reckon that the usage of curricula as sources in the history of universities is an innovative method and was scarcely present in previous researches that is why their thorough study fills a void.

„(...) legfontosabb tapasztalata az, hogy mikor az egyetem képes volt felülemelkedni a kicsinyességeken, ellent tudott állni a pillanatnyi előnyöket nyújtó csábításoknak, és csak azt tartotta szem előtt, hogy a tudományok szabad művelőinek és tanulóinak autonóm közösségeként az európai egyetemek humanista hagyományait kell követnie, és tevékenységének alapelve nem lehet más mint az oktatás, képzés, kutatás egysége és szabadsága, akkor mindig élvezte a társadalom és a nemzetközi egyetemi szféra elismerését és támogatását. Bizonyosak lehetünk abban, hogy csak ezzel a szemlélettel lehetnek sikeresek erőfeszítéseink, csak ez a szemlélet adhat lelkiertő átjutni a jelen nehézségein, és csak erre a szemléletre remélhetünk távlatot.”¹

Kutatásom során az 1930-as évek tanrendjeit vizsgálom. Jelen dolgozatomban elemzem és vizsgálom a szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem 1936/37-es tanév első félévének, a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem 1936/37-es tanév első félévének, illetve a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1931/32-es tanév első félévének, valamint a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem 1934/35-ös első félévének tanrendjeit. Kutatásom módszere elsősorban forráselemzés, amelyet a történeti háttér bemutatásával egészítek ki.

Magyarországon a két világháború között négy egyetem működött: a budapesti, a pécsi, a debreceni és a szegedi.² Jelen vizsgálat a négy egyetem tanrendjeire terjed ki. Célom bemutatni a tanrendek révén, hogy milyen célt szolgáltak a tanrendek? Mennyire voltak megbízhatóak? Találhatóak-e hasonlóságok, illetve különbségek a vizsgált tanrendekben? Szociális tekintetben mennyire támogatták a hallgatókat? Mit jelentett akkoriban egyetemi oktatónak lenni? Mekkora volt akkoriban az oktatói létszám az egyes egyetemeken, milyen volt a férfiak és a nők aránya az oktatói karban? Milyen pedagógiai elképzelések uralkodtak akkoriban? Az SZTE mai hallgatójaként különösen érdekel, hogy milyen volt kezdetekben az élete, működése az egyetemnek?

Ezen belül is kiemelten, hogy milyen számban tanultak hallgatók az egyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karán, illetve az egész egyetemen akkoriban, valamint, hogy hány órát tartottak az oktatók egy héten, mekkora volt az órákínálat, a kurzuskínálat?

A tanrendek, mint egyetemtörténeti források felhasználása újszerű módszer, a korábbi kutatások során csak elvétve használták fel őket, részletes vizsgálatuk ezért is hiánypótló.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A neveléstörténet több tudományterület eredményére is támaszkodik azt vizsgálva, hogyan adták át a tudást és az ismereteket a különböző történelmi korokban. Célja azon túl, hogy megismerjük a múlt eseményeit az, hogy a ma embere is megértse napjaink oktatását, nevelését, pedagógiáját, és segítséget nyújthat abban is, hogy a jövőben a tudásátadás mely módszereit használjuk. *„Az újabb neveléstörténeti kutatások nemcsak életút elemzések, iskolatörténeti és problémátörténeti vizsgálódások. Egyre tágabb teret kap a nemzetközi kutatásokban a gyermekszemlélet történeti alakulásának vizsgálata, és eltérő kultúrák nevelési hagyományainak, emberideáljának összevetése.”*³

A fennmaradt és fellelhető tárgyi és írásos emlékek, levéltári dokumentumok – elsődleges források –, valamint a pedagógiai–filozófiai művek elemzése során megismerhetők a neveléstörténet egyes részletei. A 19–20. századból ránk maradt gazdag sajtóanyag – amely feltárva és elemezve szintén elengedhetetlen a pedagógiai törekvések megismeréséhez –, emellett az irodalmi alkotások, a képzőművészet, a mitológia, a jogtörténet és sok egyéb forrás szolgál információkkal a nevelési szokásokról és a pedagógiai módszerekről.⁴

TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Trianon után országunk kétharmadát elcsatolták, az emberek elvesztették hitüket, önbizalmukat, mindenki élete megváltozott, függetlenül attól, hogy melyik társadalmi rétegbe tartozott. A közoktatás- és művelődéspolitikát ekkor nagyban meghatározta a revízió igénye és a keresztény-nemzeti ideológia,⁵ erre utal beszédében Gróf Klebelsberg Kuno 1925-ben. *„T. nemzetgyűlés! Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.”*⁶

Gróf Klebelsberg Kuno 1922-től 1931-ig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. A fejlődés központi elemének a kultúrát tartotta, és a felemelkedés érdekében ennek kiterjesztését minden társadalmi rétegre.⁷ Ezt példázza a következő idézet: „Kultúrpolitikám két alapgondolaton épül fel. Emelni igyekszem a magyar nemzet széles néprétegeinek, nagy tömegeinek értelmi szintjét. Ezt a célt szolgálja a mezőgazdasági népességérdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. tc., (...) továbbá a polgári iskolákról szóló javaslatom. (...) Gondoskodni kell azonban arról is, hogy minden téren kellő számban álljanak oly szakemberek rendelkezésre, kik teljesen európai színvonalon állnak (...) E másik célból adom be egyidejűleg a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről szóló javaslatomat s e második cél fogja meggyőződésem szerint előmozdítani a külföldi magyar intézetekről és a tudományos ösztöndíjügy szervezéséről szóló javaslatomat is”.⁸

Az ő nevéhez fűződik számos olyan reform, amely az iskolarendszer egészére kiterjedt, és tartalmazott mind szervezeti mind tartalmi változásokat a hazai közoktatásügyben. A legfőbb feladata az iskolarendszer modernizálása volt. Új iskola-típusok, új iskolák, a tananyagok korszerűsítése, illetve ezek egy rendszerbe foglalása köthető a nevéhez. Klebelsberg hitte, hogy reformok által új értékek alakulhatnak ki. Emellett kiemelt szerepet töltött be politikájában az egyetemek támogatása, így a Szegedre költöztetett kolozsvári egyetem is sokat köszönhet neki.⁹ „Az egyetemekkel együtt nőtt az egyetemi hallgatók száma is. 1866-ban 4955, 1894-ben 5345, 1915-ben 14 575, 1924-ben pedig 17 353 diák tanult a felsőoktatásban.”¹⁰

Klebelsberg 1931-es lemondása után Hóman Bálint következett új politikai elképzelésekkel, aki a tisztséget 1932 és 1942 között töltötte be. Hóman politikájának központjában a nemzeti egység állt, az egységes nemzeti szellem kialakítását tartotta a legfontosabbnak. Számára a nemzetté nevelés volt a legfontosabb ebben az időszakban.¹¹ „Ez a felfogás a nemzetet, mint önálló létezőt, individuumot tünteti fel. (...) A harmincas években tehát a nemzetté nevelés vezérgondolata előnyt élvez még a – korábban preferált – valláserkölcsi neveléssel szemben is. Az új nemzedék »egységes és egyöntetű« nevelése a legfontosabb, ennek rendelődik alá az oktatómunka és a szakképzés is.”¹²

Kitekintés az egyetemi tanárokról

Az általam vizsgált időszakban illetve 1848–1944-ig egyetemi tanárnak lenni az elit-réteghez való tartozást, presztízst jelentett. Mivel dolgozatomban is megjelenik a nyilvános rendes tanári, illetve a nyilvános rendkívüli tanári titulus az oktatók nevei előtt, fontosnak tartom, hogy értelmezzem, ki számított ekkoriban egyetemi tanárnak. „A tudáshierarchia csúcsát elfoglaló egyetemi tanárság közvetlenül vagy közvetve kontrollálhatta a középosztályba kerülés intézményes csatornáit is.”¹³

A nyilvános rendes tanár és a nyilvános rendkívüli tanár az egyetem teljes jogú tagjának számított, a különbség például a fizetésben, annak különbségében realizálódott. A nyilvános rendkívüli tanárok általában fiatalabb tanárok voltak, vagy párhuzamos tanszékek tanáraiként kezdték meg a pályájukat, s csak később nevezték ki őket nyilvános rendes tanárrá. A nyilvános rendkívüli tanárok az egyetemi tanári testületek teljes jogú tagjai lettek, viszont státuszuk nem volt. Hirdettek órákat, amelyekért tiszteletdíjat is kaptak. A fent említett személyek tudományos fokozattal rendelkeztek. A kilencfokú fizetési skálán a nyilvános rendes tanárok a hatodik kategóriában kaptak helyet kinevezésükkel, míg a nyilvános rendkívüli tanárok a hetedik kategóriába tartoztak, és idővel az ötödik fizetési kategóriába kerülhettek. *„Ez utóbbi már méltóságos megszólítással, társadalmi rangcímmel járt, és a miniszteri tanácsosokkal, kúriai bírókkal, a tábournokokkal azonos szintet jelentett.”*¹⁴ A kilencfokú fizetési skálát 1923-ig alkalmazták. A két világháború között az egyetemi tanárok már nem az állami fizetési kategóriákban voltak besorolva, hanem létrehoztak számukra egy új, nyolcfokozatú, szolgálati időn alapuló rendszert. A szabályokat, kereteket e tisztség betöltéséhez az 1806. évi második *Ratio Educationis* szabályozta az 1848-as törvények bevezetéséig. Hosszas procedúra előzte meg azt, amíg valakiből egyetemi tanár válhatott. A tanári kinevezéseket a király maga írta alá. *„Az 1848. évi XIX. törvénycikk megerősítette az egyetemi autonómiát és a tanszabadságot, s kimondta, hogy, az egyetem egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá helyeztetik.”*¹⁵ A kiegyezés után változik – lerövidül – a kinevezések folyamata, és a minisztereknek nagy szerepük lesz a döntés meghozatalában. *„Tehát a királyi/kormányzói, kivételesen vallás- és közoktatásügyi miniszteri kinevezés kapott, egyetemi tanári esküt tett nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárokat tekinthetjük a polgári korszak egyetemi tanárainak.”*¹⁶

Pedagógiák a harmincas években

*„A harmincas éveket a pedagógiai felfogások és áramlások sokszínűsége jellemezte. Egyszerre volt jelen a konzervatív és a reformpedagógia eszméje, a sajátos magyar nemzeti nevelés és az európai irányzatok.”*¹⁷

Volt, aki a múlt örökségeinek eredményei mellett állt ki, ellenezve a reformok szélsőségeit, és törekedett a konzervatív polgári értékrend érvényesítésre (Finánczy Ernő); volt, aki a tudásban és az egyéniség kiművelésében látta az igazi műveltséget, középpontban a neveléssel és hangoztatva a szociális környezet fontosságát (Weszely Ödön). Volt, aki szükségesnek látta részletesen áttanulmányozni a nevelésügy szervezetét, a nevelés formáit, az intézmények állapotát, illetve a szoros kapcsolat kialakítását a művelődéspolitikára és a neveléstan között (Imre Sándor); és olyan is volt, aki az oktatás lényegét a művelődés, a kultúra és a nevelés egymáshoz való viszonyában fejté ki (Prohászka Lajos). Drozdy Gyula írta a *Népiskolai Egységes Vezérkönyvek*

döntő részét, melyben a népiskolai pedagógia eljutott a tanítók tömegeihez. A könyvek csak tanácsot adtak, segítve ezzel a tanítók munkáját. Karácsony Sándor a régi gyökerekből (17. századi protestantizmus) próbált új lélektani irányt a gyakorlatba átvinni, követelményként állítva a nevelővel szemben: az igazsághoz való ragaszkodást és az előrehaladásba vetett hitet. Szabó Dezső elvetette a (klebelsbergi) középosztály támogatását, a nemzet szégyenének nevezte, hogy veszni hagyjuk a munkásság és a parasztság tehetséges gyermekeit, és mindenki számára szabad iskolaválasztási lehetőséget sürgetett. Kemény Gábor viszont a másik oldalról támadta a közoktatáspolitikát. A hómáni egységesítéssel szemben ő a differenciálást preferálta, részesítette előnyben. Szerinte az osztályozás helyett a tanulók munkáját, cselekvését, aktivitását kellene értékelni.¹⁸

A SZEGEDI MAGYAR KIRÁLYI FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM 1936–37. TANÉV ELSŐ FÉLÉVÉNEK TANRENDEJE

Dolgozatom következő részében a Ferenc József Tudományegyetem 1936–37. tanév első félévének Tanrendjét elemzem.¹⁹ A tanrend kilenc részből áll. Az első rész az Általános tudnivalókat tartalmazza, mely négy nagyobb részre oszlik. Az első rész első pontja a felvételi eljárás és beiratkozás, mely az egyetemi felvételi menetét, szabályokat, a beiratkozás menetét, a határidőket, illetve az ehhez szükséges iratok, bizonyítványok leírását tartalmazza. A második pontja a tandíjjal és a vele kapcsolatos egyéb illetékekkel foglalkozik, a harmadik pontban pedig a tandíjmentesség feltételeiről olvashatunk. Ebben a részben a tanrend részletesen kitér a különböző igazolások, kérvények tartalmára, vagyis arra, hogy melyek azok az adatok, amiket a hallgatóknak szükséges benyújtaniuk.

Szintén két részből áll a negyedik pont, az előadások kiválasztásának szempontjai. Először az általános szempontokról szól, például a kurzusfelvételtől: „*A hallgatni kívánt előadások kiválasztása a m. kir. Ferencz József-tudományegyetem hallgatóira nézve csak annyiból volt kötött, amennyiben azt az egyes karok tanulmányi, vizsgálati, szigorlati rendje kívánja*”.²⁰ A két világháború közötti időszakban a revízió igénye általánossá vált, így nem meglepő az alábbi kitétel: A „*Honvédelem és Testnevelés rovatban hirdetett testnevelési gyakorlatok (heti két óra) az egyetem minden hallgatójára s minden félévben kötelező*”.²¹ Felmentést orvosi vizsgálat alapján lehetett kérni. Az előadások célszerű elrendezése ügyében a segítségre szoruló hallgatók segítséget a dékánoktól, valamint az egyes tanároktól kérhettek. A *Különleges szempontok* című részfejezetben, többek között az alábbi kitétel található: „*akik bizonyos szak-képzettséget feltételező életpályára készülnek, s evégből akár államvizsgálatoknak, akár doktori szigorlatoknak kívánják magukat alávetni, az egyes karok tanulmányi, illetőleg szigorlati rendjében foglalt szabályokhoz kötelesek alkalmazkodni*”.²²

A szabályzat határozza meg azt is, hogy az egyes vizsgálatokhoz a tantárgyakat hány féléven át kell hallgatni, heti hány órában, illetve a tanfolyamból külföldi egyetemen mennyi idő tölthető el. Egy példányt a karok saját szabályzatából „a karra történő beiktatás alkalmával a Dékántól minden hallgató díjmentesen kézhez kap”.²³ Ajánlatos a tanrend e pontjában felsorolt szabályokat, a megfelelő összeállításokat követniük a hallgatóknak. A tárgybeosztásokat, tanulmányi útmutatókat a karok évfolyamaira lebontva találjuk meg itt. A mai nevén kötelező, kötelezően választható és szabadon választható tárgyakat ekkoriban főkéllégiumoknak és kollégiumoknak nevezték. Emellett említést tesznek a kötelező, az ajánlatos és hallgatható, illetve speciális előadásokról is. A főkéllégiumok nem teljesítése (nem hallgatása) magával vonta, hogy „a kari vizsgálatokra nem lehetett jelentkezni és a végzettséget megszerezni”.²⁴

A második rész a tanrendben az Egyetemi Tanács bemutatása, amely az 1936/37-es tanévben a következőképpen épült fel: „A rektor Dr. Erdélyi László Gyula. A rektort egy évre választják, és a következő tanévben automatikusan prorektor (rektorhelyettes) lesz. A Prorektor Dr. Ditrói Gábor volt, a Dékánok Dr. vitéz Surányi-Unger Tivadar (Jog- és államtudományi Kar), Dr. Miskolczy Dezső (Orvostudományi Kar), Dr. Várkonyi Hildebrand (Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi Kar), Dr. Szentpétery Zsigmond (Matematikai és Természettudományi Kar), és a Tanácsjegyző Dr. Nyakas János, egyetemi tanácsos”.²⁵

Ezután maga a tényleges tanrendi rész következik. Itt a négy karra lebontva megtaláljuk a hallgatóandó órákat, megjelölve úgy, mint napjainkban (előadás, szeminárium, gyakorlat), heti bontásban. Szerepel az oktató neve, a heti óraszám, a kurzus napja, időpontja, terembeosztása. Természetesen meg van jelölve az is, hogy hanyadik féléves hallgatóként kell az órát hallgatni, és hogy az adott óra minden tanév első vagy második félévében lesz meghirdetve, megtartva.

A következő rész *A Magyar királyi Ferencz-József Tudományegyetem pályázati szabályai az 1936/37. tanévre és a pályázati szabályok*.²⁶ Itt olvashattak a korabeli hallgatók arról, hogy az adott tanévre karonként milyen pályamunkákat várnak, illetve arról, hogy ki és milyen feltételek mellett pályázhat. Példaként egy részlet a pályázati szabályok szempontjaiból:

„Pályázati szabályok:

- A tudományegyetem részéről kihirdetett jutalomtétélekre csak a m. kir. Ferencz József- Tudományegyetem rendes, tanárjelölt és gyógyszerészhallgatói, valamint az egyetemi végbizonyítvány kiállítását követően egy évig a doktori szigorlatra készülő »jelöltek« pályázhatnak.
- A pályázatok nyelve – ha csak kivételesen más nincs meghatározva – egyedül a magyar.
- Valamennyi pályadolgozat beadásának határnapja: 1937. évi április 15-ike.

- *Jutalmakat 1937. május 29-én adja ki az Egyetemi Tanács az egyetem évzáró ünnepélyén.*
- *A dolgozathoz használt források és segédeszközök pontosan megjelölendők.*
- *A pályadolgozatok negyedrészen, tisztán, más által írva, lapszámozva, bekötve és jeligével ellátva nyújtandók be az illető kar dékáni hivatalához.*²⁷

A beérkezett iratokat nem adták vissza, hanem az adott kar levéltárában őrizték meg.

A tanrend ötödik része az egyetem hatóságainak és hivatalainak bemutatása. „Az egyetem hatóságai: A m. kir. Ferencz- József Tudományegyetem a tanszabadság jegyében alapított s a maga ügyeinek vitelére autonómiával felruházott intézmény, mely az országos törvények és rendeletek keretein belül önmagát kormányozza. (...) Önkormányzata élén a rektor áll. (...) Az egyetem felügyeleti kormányhatósága a mindenkori vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.”²⁸ A rektor helyettese a prorektor, illetve az egyes karok dékánjait a prodékánok helyettesítik. Az egyetem hivatalai címszó alatt találjuk a rektori hivatal, illetve a dékáni hivatalok címét, telefonszámát. Megtalálható még az egyetemi gazdasági hivatal, a diákjóléti és diákvédő hivatal címe, elérhetősége. A központi épület a Dugonics tér 13. szám alatt található, illetve a kari hivatalok egy része a Baross Gábor utca 2. szám alatt, a Fodor utca 9. szám alatt pedig a gazdasági hivatal működött. Mindegyikhez meg van adva a fogadóórak időpontja. Érdekesség, hogy a rektor tart fogadóórát a hallgatónak hétköznapiokon 12.00 és 13.00 óra között.

Az egyetem intézetei és gyűjteményei című részben találták a hallgatók az egyetemi könyvtár címét, telefonszámát, nyitva tartását, de szerepel itt a Középiszkolai Tanárképző Intézet, az Országos Középiszkolai Tanárvizsgáló Bizottság, a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Testnevelési Intézet elérhetősége is. A Tanrend végéhez közeledve találunk egy egyetemi telefonkönyvet, az egyetemi intézetek és hivatalok telefonszámait és címeit, illetve az utolsó részben *Az egyetem tanárainak, magántanárainak és lektorainak név-, cím- és lakásjegyzéke* következik.

A DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEM TANRENDJÉNEK FELÉPÍTÉSE AZ 1936–37-ES TANÉVBEN

A tanrend kilenc nagyobb részre tagolódik. Az első részében az Egyetemi Tanácsstagjait találjuk. Az 1936/37-es tanévben a „Rector Magnificus Dr. Tankó Béla, a Bölcsészettudományi Kar ny. r. tanára, a Prorektor az Orvostudományi Karról választandó ny. r. tanár. Dékánok az egyes karokon, így a Református Hittudományi Karon Dr. Erdős Károly, a Jog- és Államtudományi Karon Dr. Marton Géza, az Orvostudományi Karon Dr. Neuber Ede, a Bölcsészettudományi Karon Dr. Berei Soó Rezső ny. r. tanárok. A Prodékánok felsorolása után az egyetemi tanácsjegyző szerepel még

a tanrendben”.²⁹ A *tantárgyak áttekintése karok és órák szerint* című részben az órák felsorolása ketté van választva, mint „A.) szellemtudományi szakok B.) matematikai és természettudományi szakok”.³⁰ A nyelvleckék után a *Kötelező tárgy, a korszerű honvédelmi kérdésekről* című kurzus heti két órában való hallgatását ismerteti a tanrend: „a végbizonyítvány, vagy oklevél elnyerésének feltétele ennek bármelyik tanév I. és II. félében, 2 szemeszteren át való hallgatása”.³¹ A kötelező testnevelési órákon „Az egyetem minden, 24 éves életkoron aluli rendes és rendkívüli hallgatója köteles az I., II., és III. évben, vagyis hat féléven keresztül hetente két órában testnevelési gyakorlaton részt venni”.³² A kurzust egy külön az indexbe fűzött Testnevelési lapon vették fel, majd a testnevelés tanárokkal és a vívómesterrel minden félév elején és végén láttamoztatták. Amíg ez nem történt meg, addig a leckekönyveket nem lehetett egyeztetni, és a hallgató ellen megfelelő rendszabályokat alkalmaztak. „A testnevelés tanárok és a vívómester minden félév elején és végén tudománykaronként hirdetményben közli a hallgatósággal, hogy a testnevelési lapokat mikor és hol láttamozzák”.³³ A nők és férfiak testnevelési óráit külön tartják. „A testnevelési órák alól felmentésüket kérhetik a betegségben vagy testi fogyatékoságban szenvedők, a rendszeres lelkészi szolgálat elvégzésére kiküldött hittudománykari hallgatók, a szerzetesrend kötelékébe tartozó hallgatók, illetve a különös méltánylást érdemlő indokokra hivatkozó hallgatók.”³⁴

Betegségről vagy testi fogyatékoságról szóló kérelem „az Egyetemi Tanács által az orvostudományi kar javaslata alapján megválasztott egyetemi sportorvos, Dr. Pély Mihály belklinika bizonyítványával igazolandó, melynek díja 3 pengő”.³⁵ A sportorvos látta el a hallgatók egészségügyi ellenőrzését is.

A következő részben olvashatunk az egyetemi beiratkozásról, mely tartalmazza a felvételihez szükséges iratok felsorolását és az előadások kezdő időpontját. A hallgatók „szociális” támogatására Debrecenben a következő diákjóléti intézmények működnek: Tisza István internátus, egyetemi Horthy Miklósné leánykollégium, Mensa Academica, ahol az ebéd és vacsora havi 20 pengő volt és a kiválóan érdemeknek 6 és 9 pengő engedménnyel; református kollégiumi internátus és konviktus Szent László Kollégium. Az egyetemi Diákjóléti Iroda szegény sorsú és jó előmenetelű hallgatóinak erkölcsi és anyagi támogatásával (tandíj-, vizsgadíj-, ruhasegély, élelmezés és lakássegély) intézményesen foglalkozott. A nyerhető segélyekről időnként hirdetményben tájékoztatta a hallgatókat. „Tandíjkedvezményért és tandíjmentességért folyamodványt az illetékes karhoz címezve a kari dékáni hivatalba 1936. évi szeptember hó 12-ig”³⁶ kellett beadni.

A következő részben a Hittudományi Kar és a Jog- és Államtudományi Kar tájékoztatójában évfolyamokra lebontva találjuk az órákat, az Orvostudományi Kar hallgatói részére pedig félévekre lebontva. Ezt követően olvashatjuk a Középiskolai Tanárképző-intézet tagjai számára közölt tudnivalókat. „Az 1924. évi XXVII. tc.

4. § értelmében, középiskolai tanárságra képesítést csak az nyerhet, aki igazolja, hogy szabályszerű egyetemi, esetleg kiegészítésül műegyetemi tanulmányai során a Középiskolai Tanárképzőintézet tagja volt, ez idő alatt az egyes szakcsoportokra nézve kijelölt egyetemi (műegyetemi), úgyszintén tanárképzőintézeti előadásokban és gyakorlatokban eredményesen vett részt és főiskolai tanulmányainak elvégzése után egy évet a Tanárképzőintézet elnöksége által kijelölt középiskolában tanítási gyakorlattal töltött el. A Tanárképző intézet tagja lehet bármely rendes bölcsészlet-hallgató.³⁷ „A félév végén az intézet ellenőrző tanácstagja aláírásával igazolja, hogy a hallgató eleget tett tanárképzőintézeti köteletségének.”³⁸ A bevezető rész után a tanárképzőintézeti előadásokat ismerhetjük meg részletesen. Az órát tartó oktató neve, a kurzus címe, az évfolyam, a szak, az óraszám, az időpont és a helyszín egyaránt egy helyen megtalálható.

A tanrend tartalmaz egy részt, melyben felhívják a hallgatók figyelmét egyes kiadványokra a külföldön való tanulmányok megkönnyítése céljából. Ilyen volt akkoriban például az *A List of International Fellowships for Research*. Ez a füzet a külföldi tudományos kutatások céljából igénybe vehető nemzetközi és nemzeti ösztöndíjakat ismerteti. A *Handbook of Student Travel* gyakorlati tanácsokat tartalmaz az összes európai államra vonatkozólag, szálló, diákklubok, utazási kedvezmények, vízum, útlevel stb. ügyében. Az *Akademischer Austausch in Europa* azoknak az intézményeknek összefoglaló ismertetése, melyek a diákok külföldön való tanulmányait elősegítik.³⁹

A tanrend következő részében az egyes karokon található szemináriumok és tudományos intézetek címeit, az egyes intézeteket vezető igazgatók vagy vezető tanárok nevét olvashatjuk. Ilyen intézet többek között „A Bölcsészettudományi karon a Fonetikai és Nyelvatlasz Intézet, melynek igazgatója volt Dr. Huss Richard ny. r. tanár”, vagy a „Kísérleti Lélektani Intézet, melynek igazgatója Dr. Mitrovics Gyula ny. r. tanár”.⁴⁰ Az egyetem könyvtárának vezetése, és az egyetemhez beosztott állás-talan diplomások karonkénti felsorolása is szerepel a tanrendben.

A tanrend következő részében az adott félév pályatételei szerepelnek részletesen, karra lebontva. A vizsgált tanévben a bölcsészkaron pályatétel például „Pedagógiából: Az emlékezet pedagógiája különös tekintettel a kísérleti eredményekre, Filozófiából: A szabadság jelentése és értéke”, „Magyar történelemből: Magyar harcászat a XVI. században”.⁴¹

A pályázatokra csak az egyetem rendes hallgatói pályázhatnak, illetve azok, akik már a végbizonyítvány birtokában vannak, de a pályázat kihirdetésekor még az egyetem rendes hallgatói. A pályázat nyelve magyar, hacsak más nincs kikötve. A pályaművek beadási ideje minden év április 20. napja, és a pályadíj kiosztása az egyetem évzáró közgyűlésén történik. A pályaműveket negyedrészes alakban, idegen kézzel vagy lehetőleg írógéppel, tisztán, csak a lap egyik oldalára írva,

lapszámozva, bekötve és jelíggel ellátva, az illetékes kar dékáni hivatalához kell benyújtani. A forrásokot és a használt eszközöket nem csak együttesen, hanem a szükséges részeknél külön-külön és pontosan, a lapszám szerint kell megjelölni. A pályadíjat az illetékes kar a legjobb pályaműnek adja ki abban az esetben, ha az önmagában véve is méltó a jutalomra, de a Kar megoszthatja a pályadíjat. A benyújtott pályaműveket nem adják vissza, hanem a Kar levéltárában helyezik el. A pályaműveket plakettel jutalmazták.⁴²

Ezután az egyetemhez és a karokhoz tartozó bizottságok vannak feltüntetve a tanrendben. A tanrend összeállításakor figyeltek arra is, hogy a hallgatók egy helyen megtalálhassák, megismerhessék az egyetemi ifjúsági egyesületeket és elérhetőségeiket. A könyvecske végén találjuk a *Tanári lakáscímek* részt, az oktatók neveivel, telefonszámaikkal, kiegészítve az egyetemi tisztviselők lakáscímeivel is.

A PÉCSI MAGYAR KIRÁLYI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM 1931/32-ES TANRENDJÉNEK FELÉPÍTÉSE

A tanrend nyolc nagyobb részre oszlik. Elsőként az általános tudnivalókat írják le a hallgatók részére, mint például a beiratkozás feltételei, illetve ez a rész tartalmazza a szabályzatot a beiratkozási és tanulmányi időről paragrafusokba szedve. Ugyanúgy, mint a fentebb említett két tanrendnél, itt is tájékoztatják a hallgatókat a szükséges iratok beszerzéséről, a beiratkozás idejéről, illetve az utólagos beiratkozásról. Ezután írnak a tandíjakról és mellékdíjakról, azaz arról, hogy a hallgatók milyen kedvezményekhez juthatnak, milyen feltételeknek kell megfelelniük a kedvezményre jogosultsághoz. A következő részben az előadások választásának és tartásának szabályai szerepelnek. Ez a rész nagymértékben megegyezik a szegedi egyetem tanrendjében közöltekkel. Leírják itt is, hogy a négy karon mennyi a képzési idő, hogy „az előadások megválasztása csak annyiban kötött, ahogy azt az egyes karok vizsgálati és szigorlati rendje megkívánja”.⁴³ Ezen felül a hallgatókra vonatkozó „tanulmányi kedvezményekről”, valamint minden egyes karra vonatkozó vizsgákra, teendőkre, szigorlatokra vonatkozó szabályok vannak feltüntetve.

A *tanulmányi és fegyelmi szabályzat kivonata* megnevezésű rész következik, ahol írnak többek között a fegyelemre, az órák látogatására, a beiratkozásokra és az átiratkozásokra vonatkozó szabályokról.

A harmadik nagy rész maga a tanrend, melyről harminckét oldalon keresztül írnak. Karonként lebontva találjuk a kurzusok megnevezéseit, hogy heti hány órában tartják, ki az oktató, hogy hol és mikor lesz megtartva az adott óra. A Tudományegyetem Tanácsának bemutatása után az egyetemi intézetek és hivatalok bemutatása következik.

Ezt *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jutalomtételei a 1931–32. Tanévre*⁴⁴ című rész követi. Itt karokra lebontva találhatjuk meg a beadandó dolgozatok címeit, melyek közül a hallgatóság választhat az adott évben. Ezt követően a hallgatók

tájékozódhatnak a kollégiumokról, azok díjairól, a lakhatás feltételeiről, valamint a betegség esetén történő rendelkezések időpontjairól.

A tanrend egyéb információkat is tartalmaz, például bemutatja a pécsi egyetemi atlétikai klubot, a Tájékoztató irodát, amely „*felvilágosítással szolgál arra nézve, milyen föltételek mellett és hol kaphat a hallgatóság magánházakban lakást, élelmet, azon felül a tanulmányi rendre vonatkozólag szolgál felvilágosítással*”,⁴⁵ és az Evangélikus Theológusok Otthonát. A tanrend az egyetem tanárainak és lektorainak betűrendes név-, cím- és lakásjegyzékével zárul.⁴⁶

A BUDAPESTI KIRÁLYI MAGYAR PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM 1934–35. TANÉV ELSŐ FÉLÉVÉNEK TANRENDJE

A tanrend négy fő részre oszlik. Látható, hogy ez kevesebb, mint a másik három tanrendnél. Elsőként az *Egyetemi Hatóságok és hivatalok* részt olvashatjuk. Itt van bemutatva az Egyetemi Tanács felépítése, illetve minden fontos cím, a fogadóórák ideje, a fontosabb telefonszámok és egyéb hasznos információk, melyekre a hallgatóknak szüksége lehet a tanév során. A hallgatók itt találják meg a rektor, a prorektor és a dékánok nevéen kívül a Diákjóléti és Diákvédő, valamint a Pályaválasztási iroda címét, fogadóóráit, amely szervezetek, úgy gondolom, fontos feladatot látnak el még ma is az egyetemek történetében, szervezetében.⁴⁷ A következő részben az Egyetemi Naptárt találjuk meg, melyben az 1934–1935. tanév I. félévére vonatkozó fontosabb dátumok, határidők, fontosabb események, kérvények beadási idejének dátumai, ünnepek időpontjainak napra pontos beosztása olvasható. A félév ekkor 1934. szept. 1-jén kezdődik, és 1935. jan. 6-ig tart.⁴⁸ Ezután következik a tényleges tanrend az 5–60. oldalig. Itt is, ugyanúgy, mint a másik három tanrendnél, karokra lebontva találjuk meg a hallgatók órákat, heti bontásban. Szerepel az oktató neve, a heti óraszám, a kurzus napja, időpontja, terembeosztása. Természetesen itt is meg van jelölve az órafelsorolások végén, hogy hányadik féléves hallgatóként kell az órát hallgatni ajánlott órarend formájában, és hogy az adott óra minden tanév első vagy második félévében lesz meghirdetve, illetve megtartva. A karok kötelező szemináriumi oktatási szabályzatából is találunk kivonatot, természetesen nem a teljeset, illetve olvashatunk még itt arról, hogy kik nem hirdettek órákat, vagy akár például a közérdekű előadásokról, különféle szabályzatok kivonataiból.

A következő részben a Középkolai Tanárképzőintézet bemutatása olvasható.⁴⁹ A tanárképző-intézeti előadások találhatóak meg itt a 61–66. oldalig. Érdekességként a tanrend végén, a borítón találjuk meg a hallgatók segítségére szánt külföldi kiadványok címeit, a külföldön tanulmányokat folytatók vagy külföldön majd tanulni szándékozó hallgatók segítségére, eligazodásuk és tájékozottságuk megkönnyítése céljából.

Néhány ezek közül megegyezik a debreceni tanrendben felsoroltakkal, például: *Handbook of Student Travel* vagy *A list of International fellowships for Research*. A tanrend elemzésekor feltűnt, hogy a másik három tanrendhez képest ez nem tartalmazza az egyetem tanárainak és lektorainak betűrendes név-, cím- és lakásjegyzékét.

EREDMÉNYEK

A teljesség igénye nélkül, a vizsgált időszakban olyan neves személyek oktattak az egyetemeken, mint Mitrovics Gyula, Tettamanti Béla, Várkonyi Hildebrand Dezső vagy Weszely Ödön. Gondolkodásukkal, pedagógiai tevékenységükkel, koncepcióikkal sokat adtak hozzá a pedagógia és a pszichológia tudományterületek fejlődéséhez, hozzájárultak a neveléstudomány kiszélesedéséhez.

Így például „*Dr. Weszely Ödön pedagógiája a XX. század első felének utolsó hazai posztherbartianus neveléstudományi rendszere. Ennek megalkotásával nem kevesebbre vállalkozott, mint a herbarti keretek következetes megőrzésével a század első harmadának adaptálható korszerű szellemi áramlatait egységes rendszerbe foglalja és továbbfejleszti. Így kaptak helyet pedagógiai rendszerében a kultúrfilozófiai pedagógia, az értékelmélet, a szociálpedagógia, a gyermektanulmány és gyermeklélektan, valamint a húszas évek nagy lélektani iskoláinak törekvései.*”⁵⁰

Dr. Mitrovics Gyula többek között meghatározza „*a nevelés célját, ami felfogása szerint nem más, mint végigvezetni az embert azon az úton, amelyen át eléri a tiszta humánium kifejlődését. Ennek a fejlődésnek eredménye a valláserkölcsi személyiség, amely lehetősége határáig kifejlesztett erőit képes kora nemzeti társadalmába szolgálatába állítani*”.⁵¹ Tettamanti Béla szervesen kapcsolódott a Schneller István és Imre Sándor-féle neveléstudományi irányzathoz. „*Főleg szellemi mestere, Imre Sándor nemzetnevelési koncepcióját népszerűsítette tanulmányaiban, előadásaiban.*”⁵²

Várkonyi Hildebrand Dezső nyitott volt a reformpedagógia gondolatvilága előtt. 1929-ben nevezték ki a szegedi egyetem nyilvános rendes tanárává, ahol a Pedagógiai-Lélektani Intézetet vezette. Fejlődés- és nevelés-lélektani tárgyú előadásokat tartott, kiváló előadókészsége a hallgatók tömegét vonzotta óráira. Publikációiban elsőként ismertette és népszerűsítette hazánkban Pavlov és Piaget tanításait. Nevelés-lélektani empirikus vizsgálatokat is végzett gyermekek körében.⁵³ A neveléstudomány egyformán hangsúlyos volt mind a négy egyetemen.

Az egyetem szegedre kerülését követően a Pedagógiai Intézet vezetői a kor meghatározó pedagógus-egyénségei voltak. Schneller István (1921–1923), Bartók György (1924–1925), majd Imre Sándor (1925–1934) töltötte be ezt a tisztséget.⁵⁴ Eközben, 1929-ben létrejött a Pedagógiai-Lélektani Intézet is, melynek vezetője Várkonyi Hildebrand (1929–1935) lett. Az 1934–35-ös tanévben, Imre Sándor távozása után a két intézet egyesült, vezetője Várkonyi lett 1940. okt. 19-ig. Őt követte Mester János (1940–1949).⁵⁵

Oktatói létszám és a hallgatók támogatása

Megfigyelhető, hogy a hallgatók szinte csak férfi oktatókkal találkoztak tanulmányaik során a vizsgált időszakban. A tanrendek végén található oktatók név-, cím- és lakásjegyzéke rész révén összeszámoltam az oktatók összlétszámát mind a három egyetemre lebontva, a budapesti tanrend ezt nem tartalmazta. Így vizsgálva a következő adatokat kaptam: a szegedi egyetemen 117 oktató dolgozott ekkor, ebből összesen három nő volt, a debreceni egyetemen 134 oktató volt összesen, ebből kettő volt nő, a pécsi egyetemen pedig 116 oktató volt összesen, itt nem dolgozott női oktató a vizsgált időszakban. Az egyetemi oktatókat ebben az időszakban nagy tisztelet övezte, igen magas státuszt jelentett e tisztség betöltése.

Diákközpontúnak mondhatjuk az egyetemeket a tanrendjeik vizsgálata révén, hiszen igyekeztek lehetőségeikhez mérten a hallgatókat a lehető legtöbb módon támogatni (pl. segélyekkel, ruha, lakás, menza, tandíjkedvezmény stb.), engedelmeket adni számukra. Magyarországon Trianon után is szervezethez jellemezte az egyetemeket, képesek voltak a nehéz helyzetben is tartani a színvonalas oktatást, és előtérbe helyezni közös céljukat, hogy az oktatás színvonala és az oktatók elszántsága révén lehetőséget teremtsenek a hallgatóknak, hogy segíthessék, nevelhessék a jövő generációit. Mára e kitarás és elszántság meghozta gyümölcsét, és egyetemeink előkelő helyet foglalnak el (hallgatói és oktatói révén, kimagasló eredményeikkel és kutatásaikkal) nem csak itthon, hanem külföldön is.

A Szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem hallgatói számára meghirdetett kurzusok (1922–1937)

Fontosnak tartom megvizsgálni azt, hogy hány órát tartottak egy héten a szegedi egyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karán (a karon belül minden szakot ide értek) 1922 és 1937 között. Mivel az egyetemi oktatók számát is vizsgálom, az elemzett tanrendek évében, így azt is szeretném bemutatni, milyen számban tanultak hallgatók az egyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karán, a vizsgált 16 tanév mindkét félévében, összevetve az értéket az egyetem hallgatói létszámának egészével 1922-től 1937-ig.

A következő két táblázat elkészítésénél forrásként a szegedi egyetem életéről, működéséről szóló éves beszámolók statisztikai adatait használtam fel 1922-től 1937-ig.⁵⁶ A hallgatókat az előadások választásában többnyire mindegyik egyetemen az egyes karok vizsga- és szigorlati rendje kötötte.

A tanrend minden órát felsorolt a hallgatóknak, illetve akár ajánlott órarendet, beosztást is készítettek a számukra, hogy hogyan, melyik félévben érdemes a kurzusokat felvenni. A heti órák számát tartalmazó táblázatnál (*Melléklet/1. számú táblázat*), a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon 1922-től 1937-ig láthatóvá válik, hogy bőséges óra- és kurzus kínálat volt a hallgatók számára. A táblázat természetesen a karon belül lévő összes szakon meghirdetett órát/órákat

mutatja, ide értve az általánosan művelő kurzusokat is. A hallgatóknak egyéni érdeklődésüknek megfelelően különböző kurzusok felvételére is lehetőségük volt. Egy évben átlagosan, az első félévekben 196 kurzusból/órából lehetett választaniuk a hallgatóknak, ennyi órát tartottak a karon hetente az oktatók átlagosan. A legnagyobb kurzus kínálat és óraszám az 1931/32-es tanévben volt a maga 278-as heti óraszámával. A második félévekben a karon átlagosan 197 óra volt hirdelve. A legkiemelkedőbb év itt is az 1931/32-es tanév második féléve volt a maga 294-es heti óraszámával. A 2. táblázatban (*Mellékletek/2. számú táblázat*) megfigyelhető, hogy a hallgatók éves száma átlagosan a bölcsészkarra vonatkozóan, az első félévet vizsgálva 243,06 fő, a második félévet tekintve pedig átlagosan 233,26 fő volt. A legkiemelkedőbb az 1931/32-es tanév, mind az első, mind a második félév hallgatói számát összeadva: összesen az adott tanévben 843 fő tanult a bölcsészkaron. Az összes hallgatót tekintve az egyetemen a legkiemelkedőbb tanév a vizsgált időszakban is az 1931/32-es tanév volt. Itt első félévben az egész egyetemre (minden kart beleszámolva) vonatkozóan 2163 fő tanult, míg a második félévet tekintve 2028 fő összesen.

ÖSSZEGRZÉS

A tanrendek a hallgatókat voltak hivatottak segíteni, minden felvetődő kérdésükre választ adni, megkönnyíteni tanulmányaikat, egyetemi életüket. A négy vizsgált egyetem tanrendje felépítésében, tartalmában is nagyrészt megegyezik, az elemzés során csak minimális eltéréseket tapasztaltam. Hallgatóként tudom, milyen nehéz boldogulni az első év elején, hiszen minden ismeretlen még számunkra. Az egyetemi évek egy új élet kezdetét jelentik, sokak számára akár több száz kilométerre a korábbi otthonaiktól. A tanrend használatát a mai felsőoktatási rendszerben is szükségesnek tartom újra alkalmazni és követni, hiszen ezek a könyvecskék ma már ebben a formájában nem elérhetőek számunkra.

Az 1930-as években ezek a könyvecskék mind a négy egyetemen már a félév elején össze voltak állítva a hallgatók részére, és a félév közben is csak kisebb módosításokat végeztek rajtuk. Mai világunk gyors ütemű változásában szinte minden információátadás az interneten keresztül történik. Mégsem figyelhetjük meg azt a fajta rendszert, szervezettséget, tájékoztatást napjainkban, mint akkoriban, hiszen sokszor még év elején is sok változás lehet (változások az órák helyszínében, stb.). Úgy gondolom, hogy az 1930-as években alkalmazott módszer hasznos, követendő példa lenne újra, a hallgatók támogatása érdekében, így például segíthetné őket a kurzusaik felvételében, a tájékozódásban.

Mivel bőséges adat áll rendelkezésre, a tanrendek révén lehetőség van órarendek összeállítására, rekonstrukciójára, illetve akár a hallgatói létszámok alakulásának vizsgálatára, vagy akár az óraszámok alakulásának vizsgálatára és természetesen a kutatás folytatására.

JEGYZETEK

- * szociálpedagógus, a Délvidék Kutatóközpont különdíjasa (XXXIII. OTDK)
- ¹ Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Ráczné Mojzes Katalin (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995*. Szeged, 1997.
- ² Fizek Natasa: *Kooperáció vagy integráció? A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködésének szegmensei 1928 és 1932 között*. Magyar Pedagógia, 114. évf. (2014). 4. sz. 238.
- ³ Kéri Katalin: *Neveléstörténeti vázlatok*. Pécs – Budapest, 1996. 1.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Fehér Katalin: *Oktatásügy*. In: Magyarország a XX. században. Szekszárd. 2000. (A továbbiakban: Fehér, 2000.) 455–483.
- ⁶ Gróf Klebelsberg Kuno Beszédei, Cikkei és Törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest, 1927. 516.
- ⁷ Fehér, 2000. 455–483.
- ⁸ *Nemzetgyűlési irományok*. XVIII. kötet. 1077–1171. sz., 1922. 144.
- ⁹ Fehér, 2000. 455–483.
- ¹⁰ Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet*. Budapest, 1997. 624. (A továbbiakban: Németh – Pukánszky, 1997a.)
- ¹¹ Uo. 629.
- ¹² Uo. 630.
- ¹³ Kovács I. Gábor (szerk.): *Diszkrimináció emancipáció – asszimiláció diszkrimináció*. Budapest, 2012. 7.
- ¹⁴ Uo. 9.
- ¹⁵ Uo. 9.
- ¹⁶ Uo. 10–11.
- ¹⁷ Horváth László – Pornói Imre: *Neveléstörténet: Magyarország a két világháború között*. Nyíregyháza, 2002. 202.
- ¹⁸ Uo. 202–204. o
- ¹⁹ *A Szegedi Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Tanrendje 1936–37. tanév első félévére*. Szeged, 1936.
- ²⁰ Uo. 24.
- ²¹ Uo. 24.
- ²² Uo. 25.
- ²³ Uo. 25.
- ²⁴ Uo. 26.
- ²⁵ Uo. 31.
- ²⁶ Uo. 70–74.
- ²⁷ Uo. 73–74.
- ²⁸ Uo. 75.
- ²⁹ *A Debreceni Magyar Királyi Tisza- István Tudományegyetem Tanrendje 1936–37. tanévre*. Debrecen, 1936. 3.
- ³⁰ Uo. 22–26.
- ³¹ Uo. 28.
- ³² Uo. 29.
- ³³ Uo. 29.
- ³⁴ Uo. 29.
- ³⁵ Uo. 29.
- ³⁶ Uo. 35–36.
- ³⁷ Uo. 43.
- ³⁸ Uo. 45.
- ³⁹ Uo. 50.
- ⁴⁰ Uo. 57.
- ⁴¹ Uo. 68–69.
- ⁴² Uo. 70.
- ⁴³ *A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Tanrendje 1931–32. tanévre*. Pécs, 1931. 11.
- ⁴⁴ Uo. 104.

- ⁴⁵ Uo. 112.
⁴⁶ Uo. 114.
⁴⁷ *A Budapesti Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Tanrendje 1934–35. tanév első félévére.* Budapest, 1934. 3.
⁴⁸ Uo. 4.
⁴⁹ Uo. 61.
⁵⁰ Németh – Pukánszky, 1997a.
⁵¹ Uo.
⁵² Németh András – Pukánszky Béla: *Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében.* Magyar Pedagógia, 97. évf. (1997) 3–4. sz. 313–314.
⁵³ Uo. 314.
⁵⁴ Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Ráczné Mojzes Katalin (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995.* Szeged, 1997. 507.
⁵⁵ Uo. 507.
⁵⁶ *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről.* Szeged, 1929.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1927/28–1928/29. évi működéséről.* Szeged, 1930.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1929/30. évi működéséről.* (szerk.: Györfly István) Szeged, 1932.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1930/31. évi működéséről.* (szerk.: Dr. Kováts Ferenc) Szeged, 1933.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1931/32. évi működéséről.* (szerk.: Dr. Veress Elemér) Szeged, 1934.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1932/33. évi működéséről.* (szerk.: Dr. Schmidt Henrik) Szeged, 1935.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1933/34. évi működéséről.* (szerk.: Dr. Széki Tibor) Szeged, 1935.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1934/35. évi működéséről.* (szerk.: Dr. Kiss Albert) Szeged, 1936.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1935/36. évi működéséről.* (szerk.: Csekey István) Szeged, 1939.; *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József- Tudományegyetem 1936/37. évi működéséről* (szerk.: Erdélyi László). Kolozsvár, 1943.

MELLÉKLETEK

1. számú táblázat: Felvehető órák száma az első és második félévben a Szegedi Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történet-tudományi karán 1922–1937-ig

Év	Első félév	Második félév
1922–1923	146	140
1923–1924	112	108
1924–1925	131	148
1925–1926	148	148
1926–1927	182	184
1927–1928	193	204
1928–1929	221	225
1929–1930	234	260
1930–1931	267	273
1931–1932	278	294
1932–1933	223	209
1933–1934	215	191
1934–1935	196	192
1935–1936	198	193
1936–1937	191	187

2. számú táblázat: A hallgatók éves száma: a Szegedi Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi karán az adott tanév első és második félévében, illetve a hallgatók száma összesen az egyetemen 1922–1937-ig

Év	Bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar (fő)		Összesen (fő)	
	Első félév	Második félév	Első félév	Második félév
1922–1923	31	34	1139	1107
1923–1924	40	39	1186	1057
1924–1925	50	59	1090	1034
1925–1926	57	54	1081	1043
1926–1927	90	86	1200	1135
1927–1928	107	103	1312	1268
1928–1929	188	177	1546	1463
1929–1930	270	268	1789	1731
1930–1931	384	369	2041	1980
1931–1932	434	409	2163	2028
1932–1933	407	385	2126	1977
1933–1934	391	371	2083	1892
1934–1935	385	365	2028	1831
1935–1936	395	382	1864	1710
1936–1937	417	398	1798	1626

VÁRKONYI HILDEBRAND DEZSŐ FŐ GONDOLATAI A CSELEKVÉS ISKOLÁJA CÍMŰ FOLYÓIRAT TÜKRÉBEN

SZABÓ DÓRA ÉVA*

ABSTRACT

In this study I present the results of research based on the main ideas of Dezső Várkonyi Hildebrand in the journal called A Cselekvés Iskolája. The aim of my research was to trace back the origins of this early 20th century methodological journal in terms of formation and structure. Having taken a look at all the studies of Várkonyi published in the journal, I was trying to formulate an overall picture of his thinking by elaborating on his thoughts on nurturing and how well he was received.

Based on my findings, I have come to the conclusion that there is a need for further research even though the journal has been ahead of its time. As most of the schools have subscribed to it and the fact that Várkonyi's various topics cover wide of spectrum of knowledge, it can be firmly stated that it has a serious impact on teachers.

BEVEZETÉS

Kutatásomban egy primer forrás *A Cselekvés Iskolája* című folyóirat feldolgozásával foglalkozom, különös tekintettel Várkonyi Hildebrand Dezső tanulmányaira. Célom *A Cselekvés Iskolája* című folyóirat kialakulásának, felépítésének bemutatása a vizsgált időszakban. Vizsgálatom tárgyát képezi továbbá Várkonyi Hildebrand Dezső életútja és szemléletmódja is. Továbbá részletesen áttekintem a szerző folyóiratban megjelenő összes tanulmányát és ezáltal átfogó képet szeretnék alkotni, a 20. század egyik legnagyobb magyar pszichológusának gondolkodásmódjáról.

Tanulmányomban továbbá az alábbi kérdésekre is választ keresek: A harmincas években mennyire volt ismert és elismert *A Cselekvés Iskolája*? Mely szemléletmódok hatottak Várkonyi munkásságára, gondolkodására? A vizsgált szerző milyen témákban, és hogyan fejt ki véleményét a szakmai folyóirat számaiban? Melyek azok a témakörök, amelyek rendszeresen visszatérnek a tanulmányaiban? Milyen szempont alapján különítette el a folyóiratban az egyes részeket? Milyen tulajdonságokkal, készségekkel, képességekkel kell rendelkeznie egy jó pedagógusnak?

Kutatásom kezdetén meglepődve tapasztaltam, hogy a korabeli folyóiratok nagy számban érhetőek el már digitális formában is, mégis elenyésző azoknak a száma, akik arra vállalkoztak, hogy ezeket a folyóiratokat feldolgozzák. *A Cselekvés Iskolája* című folyóirat is egy ilyen „felfedezetlen” terület, hiszen Simon Gyulán (1965) és Veszprémi Lászlón (1988) kívül senki nem foglalkozott a folyóirat feldolgozásával, ami még érdekesebbé, ugyanakkor nehezebbé is tette a kutatást.

A KUTATÁS MÓDSZERE

A kutatásom forráselemzés, szövegelemzés, narratívaelemzés, amelyet egy primer forráson, *A Cselekvés Iskolája* című folyóiraton végeztem. A forráselemzés során áttekintettem a XX. század egyik legnagyobb pszichológusának, Várkonyi Hildebrand Dezsőnek az összes tanulmányát, amely szám szerint 37 darab tanulmány volt. A választás azért esett Várkonyira, mert ő volt a folyóirat egyik legtermékenyebb írója, illetve a lélektan területén kiemelkedő munkákat publikált.

A kutatás során arra kerestem a választ, hogy Várkonyi gondolkodására mely szemléletmódok hatottak, hiszen látni lehetett, hogy mind külföldi, mind magyar szerzők műveit is felhasználta a témák feldolgozása során. Továbbá szerettem volna a tanulmányai alapján feltérképezni, hogy Várkonyi mit gondol a nevelésről vagy mely témákat tartja a legfontosabbnak, amikor egy olyan folyóiratba ír, amelyet elsősorban gyakorló pedagógusoknak szántak, ezáltal következtetni lehet arra, hogy szerinte milyen tudással kell rendelkezni egy tanárnak vagy tanítónak a lélektan területén. Valamint arra kerestem példákat, hogy mennyire volt előrehaladott a gondolkodása a korához képest. Végül pedig célom volt, hogy egy átfogó képet alakítsak ki Várkonyi gondolkodásáról.

A CSELEKVÉS ISKOLÁJA CÍMŰ FOLYÓIRAT

Az 1929. október 16-án tartott módszertani értekezleten azzal az ötlettel álltak elő, hogy létre kellene hozni egy olyan folyóiratot, amelyben didaktikai közlemények és a pedagógia területének fontos hírei kapnának helyet. Így 1933 áprilisában megjelent *A Cselekvés Iskolája* című didaktikai, pedagógiai, módszertani folyóirat első évfolyama, mely 1944-ig megszakítás nélkül olvasható volt.¹

Veszprémi László (1988) így fogalmazza meg *A Cselekvés Iskolája* létrejöttének okát: „A két világháború közötti neveléstudomány jelentős, sok tekintetben hézagpótló kezdeményezése volt ez a folyóirat, és maga köré gyűjtötte mindazokat, akik a hagyományos oktató iskolával szemben a tanulók aktivitását, tevékeny, cselekvő erőinek felszabadítását, az élet követelményeinek figyelembevételét, a gyakorlatiasság elvét tűzték zászlójukra!”²

A folyóirat szerkesztője dr. Kratofil Dezső, a gyakorló iskola igazgatója, kiadója a gyakorló polgári iskola tanári testülete volt. A szerkesztőség a Boldogasszony sugárút 8. szám alatt, tehát a Gyakorló Iskola épületében kapott helyet. A folyóiratba a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem tanárai, illetve a modern pedagógiai gondolkodás képviselői írtak, például dr. Várkonyi Hildebrand Dezső, Baróti Dezső vagy dr. Domokos Lászlóné. A folyóirat legtöbb cikkéből láthatjuk, hogy a szerzők ismerték a reformpedagógia legfontosabb gondolatait, illetve a német nyelvterületen elterjedt törekvéseket. A folyóirat 12 évfolyamban, évente öt kettős számban jelent meg. Szinte minden polgári iskolában, középiskolában előfizettek a folyóiratra. A címlap szerint az előfizetési díj egy év időtartamra 12 pengő volt.³

A folyóirat szerkezete az évek során változott, viszont tartalmának sokszínűsége megmaradt. Az első és a második évfolyam szerkezete különbözik a többitől. Ez a két évfolyam egy kötetben jelent meg és két részből áll. Az első rész tanulmányokat tartalmaz, míg a második rész az egyes tantárgyak módszertanára vonatkozó értekezéseket, gyakorlati tanítási javaslatokat közöl. A tanulmányok témájukat tekintve igen sokrétűek. Megtalálhatóak a magyar-, illetve a német nyelvre, történelemre, közgazdaságtanra, földrajzra, természetrajzra, vegytanra, mennyiségtanra, énekre, testgyakorlásra és szlőjdre, mint szakterületre illetve tantárgyra vonatkozó értekezések és gyakorlati útmutatások.

A további kilenc évfolyam (3–12) minden száma hat részre tagolódik. Az első rész szintén tanulmányok tartalmaz, míg a második rész címe *Gyakorlati pedagógia*, amelyben óravázlat-mintákat közölnek. A harmadik rész szakirodalmat tartalmaz, részben hazai, részben külföldi tanulmányok absztraktjait. Ezt követi a negyedik részben a lapszemle, amely más lapokban – *Magyar Pszichológiai Szemle*, *Magyar Pedagógia*, *A Gyermekek és az Ifjúság*, *Pädagogischer Führer*, *Pädagogische Warte*, *Psychologie et la Vie* stb. – megjelent tanulmányokat mutat be. Ezután a folyóiratok nyomán készített összefoglalók következnek a külföldi tanítási mozgalmakról. Az egyes számokat az aktuális hírek zárják.

VÁRKONYI HILDEBRAND DEZSŐ ÉLETE

A Cselekvés Iskolája című folyóirat legtermékenyebb írója egyértelműen Várkonyi Hildebrand Dezső. A folyóirat fennállása alatt 37 tanulmányt írt a lapba. *Csomortáni D. Zoltán* tanulmányában⁴ Várkonyit a XX. század egyik legnagyobb magyar pszichológusának nevezte.

Várkonyi Dezső 1888. augusztus 3-án született az akkor Esztergom vármegyéhez tartozó Kéménden, egy hétgyermekes értelmiségi, kataszteri mérnöki család gyermekeként. Eredeti neve Czernil Dezső volt, amit két évvel később magyarosítottak, így kapta meg a Várkonyi nevet. Édesapja, Várkonyi Nándor földmérő mérnök volt, ebből adódóan nagyon sokat költöztek, éltek többek között Esztergomban, Nyitrán, Pécsen és Budapesten is. A folyamatos költözések következménye, hogy Várkonyi az iskolát nem tudta egy helyen elvégezni. Alapfokú és középfokú tanulmányait katolikus iskolában végezte, majd az esztergomi bencés gimnáziumban érettségizett jeles eredménnyel. Édesanyja, Éberhardt Mária kérésére szerzetes tanári pályára lépett és beiratkozott a Pannonhalmi Főapátság Hittudományi és Tanárképző Főiskolájára, ekkor kapta meg a Hildebrand szerzetesi nevet. 1911-ben áldozó pap lett, és még ebben az évben befejezte a tanulmányait Pannonhalmán. 1911–12-ben Győrben középiskolai tanárként dolgozott és közben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett doktori oklevelet bölceletről, pedagógiából és esztétikából. 1912–23 között Pannonhalmán főiskolai tanár lett, majd 1923-ban egyetemi magántanárrá habilitálták a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen. 1924-től a pécsi Erzsébet Egyetemi Könyvtár őreként és igazgatójaként tevékenykedett. 1927-ben címzetes nyilvános tanári kinevezésben részesült. 1928–29-ben állami ösztöndíjjal tanulhatott a Sorbonne Egyetemen filozófiát és pszichológiát.⁵ 1929. december 27-én rendhagyó körülmények között került a szegedi egyetemre nyilvános rendes tanárként, ugyanis az első „világnézeti” (párhuzamos) pedagógia-pszichológia tanszék élére nevezte ki Klebelsberg Kuno.⁶

Várkonyi a szegedi éveiben, azaz 1929 és 1940 között, sokoldalú tudományos munkát végzett. Ebben az időben publikálta 37 tanulmányát *A Cselekvés Iskolája* folyóiratban is. Ez tekinthető életé legtermékenyebb időszakának, ekkor válik egyetemi oktatóvá. Számos pszichológiai munkája mellett támogatta az új nevelési mozgalmakat, illetve fenntartója volt a *Dolch Erzsébet* által vezetett újszegedi Kerti Iskolának, amelynek pedagógiai elvei is az ő nevéhez fűződnek.⁷

Az 1940-es II. bécsi döntés következtében az egyetem Szegedről Kolozsvárra költözött vissza, és számtalan oktató mellett Várkonyi is távozott Szegedről. A háború után, az 1940-es években tanított a budapesti József Nádor Műszaki Egyetem Közgazdasági Karán, illetve a Pázmány Péter Tudományegyetemen. A kandidátusi fokozatot 1952-ben szerezte meg. 1947-ben elhagyta a szerzetesi rendet, megházasodott. Feleségét, *Kisfaludy Erős Piroskát* korábban Szegeden ismerte meg. Koholt vádak

miatt az 1950-es években már nem tarthatott egyetemi órákat és 1954-ben felmondott. 1971. május 20-án a Ligeti Szanatóriumban halt meg. Hamvait a sárospataki Rákóczi temetőben helyezték végső nyugalomba.⁸

Kéménden 2008-ban avatták fel a Várkonyi emléktáblát, illetve ekkor adták ki a Várkonyi Hildebrand Dezső emlékérmét, amit azok kaphatnak meg, akik a neveléslelektan területén színvonalas kutatásokat végeznek.⁹

VÁRKONYI HILDEBRAND DEZSŐ SZEMLÉLETMÓDJA

Várkonyi Hildebrand Dezső gondolkodására sokféle szemlélet hatott. Ilyen volt többek között például francia funkcionális szemléletmód, az interdiszciplináris szemléletmód, a bergsoniánus alapú „megértő pszichológia”, vagy a holisztikus szemléletmód.¹⁰

Magyarországon ő volt a francia funkcionális szemléletmód egyik legjelentősebb képviselője. A francia funkcionális szemléletmód kialakulásának háttérében a Franciaországban eltöltött egyetemi évek állhattak. A folyóiratban írt közleményeiben többször említi Claparède, Ferrière vagy Piaget gondolatait. Például *A cselekvő iskola lélektani alapjai* című művében is megjelennek a francia pszichológusok. Piaget neve az általános lélektani fejlődés korszakainak, menetének, alapjának a kutatása során került elő.¹¹

Várkonyi kutatásai során olyan pszichológiai kérdésekkel foglalkozott, melyek a nevelést segítik. Mint tudjuk, Várkonyi a pedagógia, a pszichológia és a filozófia területén egyaránt jártas volt, így műveiben a gyermek, serdülő és ifjú fejlődését nem csak egy oldalról dolgozta fel, s így az olvasó teljesebb, átfogóbb képet kaphat az egyes területekről. Ezt nevezzük interdiszciplináris, vagyis több tudományágat keresztülölelő szemléletmódnak. Továbbá a fentebb felsorolt területeken kívül a feldolgozott témákat antropológiai és orvostudományi szempontból is vizsgálta, például a felnőttek valódi lelki konfliktusaival kapcsolatban.¹²

Kutatásainak háttérét a bergsoniánus alapú „megértő” pszichológia adta. *„Elméleti középpútra törekedett az empirikus pszichológia és a hagyományos leíró, magyarázó lélektan között. Elítélte a kvantitatív szemléletmód kizárólagosságra törekvését, s ezzel egyidőben a metafizikai alapokon nyugvó lélektan meghaladására tett kísérletet.”*¹³

A Cselekvés Iskolájában megjelent tanulmányaiban sokszor láthatóvá válik a holisztikus szemléletmód, amelynek lényege, hogy az emberi lelket teljes egészében vizsgálja, ezzel is hozzájárulva ahhoz, hogy átfogóbb képet kapjunk a lélek működéséről.¹⁴

Várkonyi egyéni meglátásai mellett több magyar és külföldi szerző pedagógiai eredményeit használta fel, hogy objektíven is alátámassza a feldolgozott témákat. Többek között angol, amerikai, német és francia szerzők műveinek ismeretében állította össze a közleményeit. A fegyelmezés kapcsán sokszor előkerült a német pedagógus, filozófus, F. W. Foerster neve. Az amerikai pedagógus, William Bagley

műveit hasznos forrásnak tartotta az érzelmi nevelés fejtegetése során. Az érzelmi nevelés, *A félelem* című közleményében jelent meg az angol pszichológus, William McDougall, aki az érzelemléktan egyik legnagyobb képviselője. Magyar szerzők közül pedig Boda nevével találkozhatunk több közleményben is, például a személyiség-lapokról vagy a dackorszakról szóló munkájában.¹⁵

VÁRKONYI HILDEBRAND DEZSŐ ÉS A CSELEKVÉS ISKOLÁJA FOLYÓIRAT

Várkonyi tanulmányait két nagy csoportba lehet sorolni. Az első csoportot két különálló tanulmány alkotja, *A cselekvő iskola* lélektani alapja, valamint *Védekező magatartások gyermekkorban* címmel. A második csoport 35 tanulmányt tartalmaz, melyeket további alcsoportokra lehet bontani. Huszonhárom összefüggő közlemény a *Nevelés és gyakorlati lélektanról* szól. Kilenc összefüggő közlemény a *Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából* című sorozat alatt jelent meg. Valamint végezetül három tanulmányt olvashatunk a *Cikksorozat* cím keretében.

Ezt követően készítettem egy összefoglaló táblázatot (*1. számú táblázat*), melyben az egyes részek alapján szétszedtem a feldolgozott témákat, melyeket a következőekben részletesen is kifejték.

Nevelés és gyakorlati lélektan	Fejezetek a serdülő és ifjúkor lélektanából	Cikksorozat
Lélektan	Jellemzői	Cselekvés
Koraérett és elmaradott gyermek	Szakaszai	Módszerek
Környezet hatása	Lelki konfliktusok	
Önnevelés	Lelki egészségtan	
Öröklött adottságok	Példák, elemzések	
Nevelői ráhatás		
Személyiség, személyiséglapok		
Cselekvő iskola		
Iskolaorvos, iskolapszichológus		
Jellemnevelés		
Érzelmi nevelés		
Dackorszak		
Akarati nevelés		

1. számú táblázat: Várkonyi által feldolgozott témák

Nevelés és gyakorlati lélektanról

Ebben a részben szám szerint huszonhárom tanulmányt olvashatunk. Várkonyi többször említi műveiben a környezet, az öröklött adottságok és a személyiség, személyiséglapok, valamint az önnevelés fontosságát. Gondot fordít arra, hogy bemutassa a cselekvő vagy aktív iskolát. Foglalkozik írásaiban a nevelés céljával, a nevelő hatással és az iskolapszichológus, iskolaorvos jelentőségével, majd pedig a jellemnevelés, az érzelmi nevelés, azon belül a dackorszak, valamint az akarati nevelés legfontosabb gondolatait fejtegeti.

A lélektan szerepe Várkonyi életében

Várkonyi Hildebrand Dezső vizsgált tanulmányaiban nagyon fontos szerepet kap a lélektan. Ennek oka az lehet, amit Veczko József így fogalmazott meg *A gyermek és a környezet Várkonyi (Hildebrand) Dezső neveléslélektani műveiben* című tanulmányában: „egész életén keresztül foglalkoztatta a pszichológiai ismeretek népszerűsítése”.¹⁶ Több műve foglalkozik a lélektannal, például a *Bevezetés a lélektanba* vagy *A gyermekkor lélektana* című kötetsorozata.

Várkonyi tehát nem csak tanulmányozta a fejlődés- és gyermeklélektant, hanem – mint láttuk – több művében foglalkozott is a témával. Várkonyi a nevelést a gyermeklélektan, neveléslélektan nélkül egy hídhöz hasonlítja, aminek csak egy pillére van és a túlsó vége a levegőben lóg.¹⁷

Koraérett és elmaradott gyermek

Várkonyi szerint a nevelésnek a gyermek igazi lelki valójának felderítéséről is szólnia kell. Minden gyermek egy fejlődő lény és fejlődésük egyéni. Tanulmányában csak a koraérett és elmaradott gyermekkel foglalkozik.

A koraérett gyermek fejlődése egy vagy több lelki működésben előrehaladott. Ennek oka lehet idegbántalom vagy belső öröklött ok. Viszont a koraérett gyermeket nem szabad minden esetben összetéveszteni a magas értelmi fejlettséggel. Az úgynevezett „csodagyerekek” ritkák, viszont az ő koraérettségük egész életükön végigkíséri őket. Ők csak egy-egy területeken mutatnak átlagon felüli eredményt, a többi területen normális a teljesítményük.¹⁸

Az elmaradott gyerekek két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba a lelki infantilis gyerekek, a másik csoportba pedig a szellemi tekintetben elmaradott gyerekek kerülnek. A lelki infantilizmus alatt a megmaradó gyermeki lelkületet értjük. Ismertető jegyei a naivitás, a gyengeség, a nagyfokú befolyásolhatóság, az erős indulatok, a fáradékonyság vagy a játékos cselekvésmód. Kialakulásának okai lehetnek a vér-mirigyrendszer betegségei, fertőző bajok, lelki sebesülések, megrázkódtatások, traumák.

A másik csoportba tehát azok a gyerekek sorolhatók, akik szellemi tekintetben maradtak el társaiktól. Azok a gyermekek tartoznak ide, akiknek az intelligenciájuk három évvel el van maradva a társaikhoz képest. Oka általában az értelmi képességek fejletlensége. A pedagógusok legtöbbször meg vannak elégedve a viselkedésükkel, nem tanúsítanak nagy különbséget a normális intelligenciájú társaikhoz képest. Jellemző rájuk, hogy udvariasak, előzékenyek. Érzékenyek a büntetésekre és jutalmakra. A nehézségek elől gyakran kitérnek.¹⁹

Környezet hatása

Veczkó József is megfogalmazta tanulmányában²⁰, hogy *„Neveléslélektanának alap gondolata, hogy a külső hatások megszervezésével megteremthetjük a gyermek lelki fejlődésének feltételeit, de a saját belső önfejlesztését mindenkinek magában kell elvégeznie”*. Tehát Veczkó is felfigyelt arra, hogy Várkonyinál kiemelkedő szerepet töltenek be a külső hatások és az önnevelés.

Várkonyi A *Cselekvés Iskolája* című folyóiratban *Az alkat, a fejlődés, és a pszichés nemi különbözőségek kérdése* című tanulmányában kifejti a környezet hatását azzal kapcsolatban, hogy vannak olyan dolgok, amelyek átöröklődnek a szülőktől, ezáltal a gyermek egyes hajlamai hasonlítanak a szülőkére. Viszont felteszi a kérdést, hogy az egyes hajlamokban mennyire játszik közre a környezet hatása és mennyire az átöröklés. *„Züllött szülők gyermekei is elzüllebenek, – lopni a legszegényebbek gyermekei szoktak: ebben a tételben nem jut világos kifejezésre, melyik a döntő tényező: az átöröklés-e vagy egyszerűen csak a környezethatás?”*²¹

Önnevelés

Veczkó tanulmányában a környezeti hatások mellett megjelenik az önfejlesztés vagy az önnevelés. Várkonyi a nevelést lelki ráhatásként fogalmazza meg. Mivel a gyermekre, mint befogadó, passzív lényre tekint, így a tanítás fontos feltételének tartja, hogy a gyermek együttműködjön a nevelővel.²²

Kijelenti, hogy a nevelés „kétsarkú” folyamat, és ez azt jelenti, hogy nem csak a gyermek tanul a nevelőtől, tanítótól, hanem ez fordítva is megfigyelhető. Tulajdonképpen a nevelő és a gyermek kölcsönhatásban van egymással. Viszont, hogy ez a kölcsönhatás ténylegesen működjön, fontos a nevelő személyisége.²³

Várkonyi szerint *„a tökéletes nevelés törekszik arra, hogy végül is feleslegessé tegye önmagát, átadva helyét az önnevelésnek”*.²⁴ Az önnevelés során az elindulás kapcsán mások segítségére van szüksége az egyénnek, ezt követően viszont teljes önállósággal valósul meg.²⁵

Öröklött adottságok

A szerző nagy gondot fordít az öröklött adottságok kifejtésére, hiszen a gyermek személyiségének fejlődését a környezet hatása mellett az öröklött adottságok is befolyásolják. Először is leszögezi, hogy az átöröklés és az alkat fontos a nevelés elméletét és gyakorlatát tekintve, továbbá tisztázza, hogy az konstitúció (alkat) egy élettani (biológiai) eredetű fogalom, mely alatt az egyéni sajátosságok alapját értjük. Tehát „*a konstitúció nem egyéb, mint öröklésen alapuló összes egyéni tulajdonok és fejlődés- (fejlesztés-) lehetőségek végső, közvetlen életes-lelki forrása – a végső közvetlen személyiség*”.²⁶ Az alkaton alapszik az egyén személyisége. Az egyéni különbségek kutatásával a differenciás lélektan foglalkozik. Várkonyi szerint a nevelés során a Kretschmer-féle személyiség típusok használhatók. Kretschmer úgy gondolta, hogy az alkat és a vérmérséklet között viszony áll fenn.²⁷

Kretschmer szerint a piknikus alakúak rövid végtagokkal rendelkeztek és zömökek. Keskeny váll, hordóalakú törzs, korai kopaszodás jellemző rájuk. A piknikus testalkathoz társítja Kretschmer a ciklotin lelkialkatot. Ennél a lelkiállapotnál jólelkűség, társaságszeretet, közvetlenség, mint tulajdonság figyelhető meg. Ezzel szemben az aszténias testalkatra hosszú, vékony végtagok, henger alakú törzs, keskeny mellkas jellemző és ők skizotím lelkiállapotúak. Legtöbbször befelé fordulnak, visszahúzódoak, érzékenyek, ebből következik, hogy sértődékenyek is. Az atlétikus testalkatúak hosszú végtagokkal, széles izmos vállal, keskeny csípővel és feszes izmokkal rendelkeznek. Rájuk a viszkozus lelkialkat jellemző, amely nyugodtsággal, flegmatikussággal, passzivitással, állhatatossággal, hűséggel jár együtt.

Illetve Várkonyi még C. Rothe testalkattípusait is megemlíti. Rothe úgy találta, hogy a „kövérek” könnyen irányíthatók, érzékenyek; az „erősek” kedélyesek, hevesek, öntudatosak; a „nyulánkok” mintagyerekek, szorgalmasak.²⁸

Nevelői ráhatás

Várkonyi több közleményen keresztül foglalkozik a nevelői ráhatás kérdésével. Először tisztázza mi az a nevelői ráhatás, majd részletesen kifejti a véleményét a tanítással, a példaadással és az utánzással, a feladattal, a paranccsal és a tilalommal, a büntetéssel és jutalmazással, a tekintéllyel, végül pedig a pedagógiai szeretettel kapcsolatban.

Várkonyi azt írja, hogy a nevelés fő tevékenysége a természetes fejlődés elősegítése és a kiegyensúlyozott, értékes személyiség kibontakoztatása. A gyermeket, növendéket többféle hatás éri, de ezek közül nem tekinthetjük mindegyiket nevelői ráhatásnak.²⁹

Nevelői ráhatásnak csak azokat a hatásokat tekinthetjük, amelyek segítik a személyiség kibontakozását. A ráhatásnak csak akkor lesz eredménye, ha a gyermek rendelkezik megfelelő befogadóképességgel. A legfontosabb nevelő hatásnak a tanítást tekint. Várkonyi szerint a tanítás nemcsak ismeretanyag közlése, hanem

az értelmi képesség fejlesztése, illetve értelmi úton történő készségek és magatartások tanítása. A nevelők a tanítás során igazságokat, ismereteket, véleményeket, eszményeket, erkölcsi elveket, szabályokat adnak át.³⁰

A tanítás egy fontos visszahatása az utánzás. Thorndike szerint az utánzás nem egy alapösztön, hanem egy másodlagos képződmény. Kialakulásának oka a szükséglet, a vágyak vagy a kíváncsiság. Nagyon fontos, hogy az utánzót tekintély, bizalom vagy szeretet köti az utánzott személyhez, ennek hiányában ez nem is jön létre. Az utánzásnak nagy szerepe van a pedagógiában és a legmagasabb foka az értelmes követés. Várkonyi kijelenti, hogy a nevelő mindenképp példakép lehet a gyermek számára és ezért is fontos, hogy kiválogassák a nevelők közül azokat, akik az erkölcsileg és szakmailag nem alkalmas a pedagógiai pályára.³¹

Várkonyi szerint a nevelőnek először mindig elemeznie kell, hogy a parancsnak és a tilalomnak milyen lélektani hatása van a gyermekre és saját magára is. A nevelés során gyakran használják őket az erkölcsös viselkedés elérése érdekében. A parancs alapvetően nagyobb hatással van a gyermekre, mint a tilalom. Ez abból eredhet Várkonyi szerint, hogy a parancs alapvetően könnyebben értelmezhető a gyermek számára. A parancs és a tilalom is személyhez kötött, hiszen a kisgyermek annak a személynek engedelmeskedik, akihez valamilyen érzelmi viszony, tekintély fűzi.³²

A parancsnak a lélekre gyakorolt hatása kedvezőbb, ennek oka egyrészt, hogy könnyen felfogható a gyermek számára, másrészt pedig pozitív felhívásjellegű. A tilalom gyakori hatása a lélekre nagyon kedvezőtlen. A gyermekben kíváncsi lesz a tiltott dolgok iránt. Dühöt válthat ki benne, hogy a vágyait nem tudja elérni.³³

Végül Várkonyi gyakorlati eljárásokkal segíti a nevelők munkáját. Többek között azt javasolja, hogy figyelmesen bánjon minden nevelő a parancssal és a tilalommal, nem szabad túlzásba vinni őket, illetve a parancsok számát folyamatosan csökkenteni kell, ahogy a gyermek fejlődik. Ha mégis alkalmazásra kerül sor, akkor inkább a parancsot részesítsük előnyben. Továbbá minden esetben nagyon fontos betartani a következetesség elvét, tehát egy adott szituációra, viselkedésre ugyanazt a reakciót kapja a gyermek a szülőtől.³⁴

A parancs és a tilalom nagyon gyakran összekapcsolódik a büntetéssel és a jutalmazással. Várkonyi szerint a nevelőnek bizonyos esetekben alkalmazni kell tilalmat, viszont az első megszegést még nem kell közvetlenül büntetésnek követnie, helyette más nevelői eszközöket kellene alkalmazni. Továbbá ügyelnie kell a nevelőnek arra, hogy a büntetés mindig igazságos maradjon.³⁵

Ezek után Várkonyi foglalkozott a tekintély kérdésével is, mivel az a nevelésben fontos szerepet kap. Míg a múltban fizikai erővel, hatalommal érték el a tekintélyt, addig a XX. század első felében már az erkölcsi, szellemi felsőbbség volt az alapja. Az idő múlásával egyre inkább személytelenné és szellemivé válik. A nevelés során a nevelőnek valódi tekintéllyel kell bírnia, melynek befolyásoló tényezője alapvetően a szeretet, továbbá a szimpátia, a bizalom, a hit vagy az önállótlanág.³⁶

SZEMÉLYISÉG, SZEMÉLYISÉGLAPOK

Ezt követően azt szeretném bemutatni, hogy hogyan vélekedik Várkonyi Hildebrand Dezső a személyiségről, és a személyiséglapokról. Várkonyi szerint minden iskolában alkalmazni kellene a személyi- és jellemlapokat. A jellemlapok segítségével könnyedén meg tudják határozni a növendékek személyi alkalmasságukat a továbbtanulás előtt, és ez megkönnyíti a pályaválasztást, illetve elkerülhetővé válhat a pályatévesztés is.³⁷

A személyiséglapok egyik lehetséges elkészítési módja lehet a gyermek rendszeres megfigyelése. A jellemlapok előnye, hogy kevés szempontra koncentrálnak, csak a lényeges dolgokat veszik figyelembe. Kiindulópontja ezeknek a vizsgálatoknak a külső jelek elemzése. Ide tartoznak a jellemvonások és az állandó viselkedés. Leszögezi, hogy ahhoz, hogy ezeket a vizsgálatokat a pedagógusok megfelelően tudják elvégezni, szükségük van lélektani ismeretekre.³⁸

Várkonyi a Boda-féle személyiségvázlatot veszi alapul, melyben négy szempontot különíthetünk el, amely alapján a gyermekek vizsgálata történik. Boda István szerint először a személyiség általános formai sajátosságait kell megnézni, ide tartozik a lelki tempó, dinamika, hangulat, pszichés rendezettség, fogékonyság, gazdagság és bonyolultság. Ezután az általános beállítódást kell megvizsgálni, itt található olyan típusokat, mint egocentrikus, altruista, kifelé vagy befelé érdeklődő, érzelem- vagy értelemvezérelt. Továbbá a fejlődési jellegzetességeket is figyelembe kell venni, ez lehet gyors, lassú, elmaradt, előrehaladott. Végül pedig az egyén képességeit, érzékeit és hajlamait kell megvizsgálni. Ezek alapján el lehet készíteni egy személyiségrajzot, mely megkönnyíti a szelekciót minden téren. A szülőknek is nagy segítséget nyújthatnak ezek a jellemlapok, naplók, mivel le tudják győzni azokat a nehézségeket, amelyekkel a gyermek fejlődése során szembekerülnek.³⁹

A gyermek személyiségének vizsgálatával Ranschburg Pál foglalkozott a 20. század első évtizedeiben, és ő fejlesztett ki egy, a gyakorlatban is alkalmazható személyiséglapot. Ezek a személyiséglapok két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba tartozó személyiséglapok nem veszik figyelembe az emberi személyiség végső összetevőit, csak a személyiség megnyilvánulásait, külső viselkedésformáit veszik alapul. Főbb jellemzőjük a rendszertelenség, az áttekinthetőség hiánya, így a vizsgálatok során különböző, egymástól eltérő értékeket kaphatunk. A másik csoportba tartozó személyiséglapokat pszichológiai szempontok szerint alakították ki. Ezek a személyiséglapok a gyermek képzetkörén, fantáziáján, intelligenciáján, képességein, jellemtulajdonságain alapszanak. Jellemzőik, hogy hasznosak és célszerűségük kétségteljesen bizonyítható. A segítségükkel ellenőrizni tudják a pedagógusok, nevelők emberismeretét, ami fontos a nevelés során. Elősegítik az iskolai növendék megismerését, mivel a személyiséglélektan segítségével kaphat a pedagógus legteljesebb képet a gyerekekről.⁴⁰

Cselekvő iskola

Várkonyi kétféle iskolát különböztet meg, a „passzív” és az „aktív” iskolát. A „passzív” iskola Johann Friedrich Herbart nevéhez fűződik. Abból indultak ki, hogy addig a tanár diák viszonyban a tanár uralkodott a gyermek felett és egy olyan kapcsolatot akartak kialakítani, amely sokkal barátságosabb és demokratikusabb. A tanáré a vezető, irányító szerep, viszont a gyermek szabad tevékenységét kell elősegítenie. A cselekvő iskolában központi helyen van a spontaneitás, a teljes szabadság és a totális aktivitás. Ez hozzájárul a túlterheltség csökkentéséhez, valamint a tanulók kevesebb anyagot tanulnak, de a tudásuk abban a témában hézagtalan.⁴¹

Iskolapszichológus, iskolaorvos

Várkonyi közleményében megjelent az iskolaorvos és az iskolapszichológus létjogosultsága és szükségessége az iskolában. A 20. század elején rájöttek arra, hogy az iskolában szükség van iskolaorvosra, viszont az iskolaorvos nem lehet azonos a gyermekorvossal. Ennek az az oka, hogy az iskolaorvos a betegségek ellátásán kívül más feladatokat is el kell látni, például az egészségtan tanítását, vagy a serdülőkorban felhívja a gyermekek figyelmét a nemi visszaélések, nemi betegségek testi és lelki hatására.⁴²

Hazánkban ezzel szemben az iskolapszichológus szerepét nem tartották olyan fontosnak, mint az iskolaorvosét. Úgy gondolták, hogy elég ha a nevelők rendelkeznek pszichológiai, pszichotechnikai ismeretekkel. A narratív elemzés során láthatóvá vált, hogy Várkonyi ebben is meghaladta a korát. Várkonyi azt az elvet vallotta, hogy minden iskolában szükséges a pszichológus és ez a mai napig is érvényes, melyet ma már rendeletben szabályoznak. Az iskolapszichológust azért tartotta fontosnak, mert a gyermekeknek a lelki egészségét is fenn kell tartani a testi egészség mellett. Leszögezi, hogy az iskolapszichológusnak az iskolán belül kell lennie és nem egy kívülálló személynek. Ennek az előnye, hogy a gyerekek napi szinten találkoznak a pszichológussal és probléma esetén nem félnek tőle segítséget kérni, illetve a problémákat azonnal kezelni tudja.⁴³

Az iskolapszichológus feladatai között megtalálhatjuk a bizalom kiépítését, a hallgatási kötelezettséget, a zárkózottság legyőzését, a segítségnyújtást a nevelőknek, az állandó szakmai, illetve pályaválasztási tanácsadást, a megfigyelést vagy a gyermek szellemi életkorának és érettségének megállapítást, ami egyben összekapcsolódik a pályaválasztással is. Ez azért fontos, mert ezáltal is ki tudják választani, hogy melyik gyermek léphet át a középiskolába és így elkerülhetővé válik a nagy értelmi különbség a gyermekek között.

Jellemnevelés

Ezek után röviden foglalkozik a jellemnevelés kérdésével. Várkonyi gondot fordít a külső és belső fegyelem részletezésére. Külső fegyelmről akkor beszélünk, ha külső erő, legyen ez szülő, nevelő vagy tanító hatása tartja fent a rendet. Belső fegyelemnél nincs szükség egy ilyen külső erőre, hanem a gyermek belső indítatásából indul, ezt nevezzük önfegyelmnek. Mint a legtöbb esetben láttuk, a nevelőnek és a tanítónak a személyisége befolyásoló tényező, és itt is figyelembe kell venni ezt a tényezőt azért, hogy a fegyelmezés sikerességét elősegítsük. Fontos, hogy a nevelés során kialakuljon a gyermekben ez a belső fegyelem, hiszen ez hozzájárul a felelősségérzet, a kitartás vagy az önuralom kifejlődéséhez.⁴⁴

A gyermek fegyelme több tényezőtől is függ. Alapvetően a gyermeket már kicsi korától hozzá lehet szoktatni bizonyos dolgokhoz, ehhez viszont az szükséges, hogy a szülő által következetesen kell nevelni. A nevelőnek és a szülőnek világosan, egyszerűen és érhetően kell megfogalmaznia azt, hogy mit szeretne, illetve figyelnie kell arra, hogy ez teljesíthető legyen a gyermek számára. A szülőnek mindig türelmesnek és szeretetteljesnek kell lennie. Amennyiben a gyermek ezt nem érzi, nem fog eleget tenni a szülők kéréseinek. A belső fegyelem kialakításának feltétele, hogy a nevelő ismerje a gyermek egyéni lelki tulajdonságait, melyben segítenek a nevelőnek a Boda-felé személyiséglapok.⁴⁵

A gyermek negatív viselkedésének hátterében több ok is megbújhat, az előbb említett túlzásba vitt parancsokon kívül. A fegyelmezetlenség egyik oka lehet még fizikai vagy egészségi ok, melyben fennállhat elégtelenség vagy zavar. Másik ok a rossz szülői nevelés, amikor a szülő nem szentel elég figyelmet erre a feladatra. További ok lehet még, hogy a gyermek értelmi képessége nem fejlett, kortársaihoz képest el van maradva. Emellett külső okai is lehetnek a gyermek engedetlenségének, itt a kortársak csoportját kell jobban szemügyre vennünk, hiszen egy rossz társaságba való tartozás is eredményezhet ilyen negatív hatást.⁴⁶

Érzelmi nevelés

Az érzelmek nevelésének fontosságát taglalja Várkonyi több tanulmányon keresztül. Ez azért kap nagy hangsúlyt, mert egyrészt a jellemnevelés szempontjából nélkülözhetetlen, mivel látni kell az érzelmek és a viselkedésünk közötti összefüggéseket. Másrészt érzelmi nevelés nélkül a gyermek nem fogja tudni az érzéseit felismerni, megfogalmazni vagy fejleszteni és ennek az önuralom kialakulásban is jelentős szerepe van. Az érzelmek nevelése során nem csak a pozitív érzelmeket kell fejleszteni, hanem hasonlóan nagy hangsúlyt kell fordítani a negatív érzelmek visszaszorítására is. Érzelmi nevelés körében beszél a félelemről, a dackorszakról és a nemi élet pedagógiájáról.⁴⁷

Az érzelmek önmagukban nem jelentenek gondot. A nevelő feladata, hogy megértesse a gyermekkel az érzelmek fontosságát és utat mutasson neki abban, hogyan érheti el az érzelmek megfelelő ellenőrzését és az önuralmat. Akkor ütközik nehézségbe a tanító, ha az érzelmek hiánya vagy elégtelensége jelentkezik. Indulatos állapotban érzelmeinket nem tudjuk irányítani, ilyenkor például egy veszekedés közepette a harag érzése sokkal erőteljesebben jelentkezik és az egyén elveszíti az önuralmát az érzelmei felett. Ekkor mond vagy tesz olyan dolgokat, amelyeket más esetben nem tett volna.⁴⁸

A dackorszak

Az érzelmi nevelés témakörén belül hosszan olvashatunk a dac pedagógiájáról. A dacos viselkedés első jelei már csecsemőkorban megfigyelhetők, melyek haraggal társulnak. A két hónapos gyermek indulatkitöréseit az okozza, ha például szükségleteit nem elégíti ki a szülő vagy mozgását korlátozzák. Ilyenkor sírással jelzi, hogy valamire szüksége van, lélegzete akadozik, arca vörössé válik, szája széle lehúzódik. Majd tizenegy hónapos kortól ehhez ütő-verő mozdulatok társulnak a célja elérése érdekében.⁴⁹

Az első dackorszak három éves korra tehető. A gyermek első akarati megnyilvánulása ez, mely több területen is előtérbe kerül. Például szeretne egyedül felöltözni, nagyon gyakran „harcolnak” a szülővel az evés terén, vagy hogy önállóan szeretne valamit megtenni. Kialakulásának hátterében külső és belső okok állhatnak. Külső okok között megtalálhatjuk a környezetváltozást (például költözés), a szülő határozatlanságát (a szülő nem viselkedik következetesen), vagy ebben a korban megfigyelhető egy másik gyermek dacos viselkedésének utánzása. Belső ok lehet a gyermek pszichés lelkében megjelenő harcok, melyeket lelki konfliktusoknak nevezünk.⁵⁰

Hat éves korban a dacos viselkedés csökken, ebben az életkorban egyfajta önuralomra tesz szert a gyermek. A dac enyhébb formái jellemzőek erre a korra, például a feleselés, az okoskodás, iskolai kereteken belül a hanyagság, a feladatok alóli kibújás. Nem törvényszerű az, hogy a gyermek minden téren dacos, van olyan eset, hogy csak az iskolában mutat ilyen viselkedést, más környezetben viszont nem. Ennek hátterében állhat, hogy különböző nevelést alkalmaznak az iskolában és a családban vagy az új tanító megjelenése, stb.⁵¹

A második dackorszak is törvényszerűen bekövetkezik, akárcsak az első dackorszak. Ez ifjúkorban jelenik meg. Egyik megjelenési formája az önérvényesítésből eredő dac, a másik pedig az önállósodó én megvédése érdekében jelentkező dac, amikor a környezet elvárásai alól tér ki az ifjú.⁵²

Akarati nevelés

A jellemnevelés során nagy szerepet tulajdonítanak az indítékoknak, melyek az akarattal szoros kapcsolatban állnak. Ebből az következik, hogy a jellemnevelés egyben akaratnevelés is. Az akaratunkra semmilyen külső kényszerítő erő nem hat, ennek belülről kell jönnie. Az elhatározás előtt fontos, hogy ismerjük önmagunkat és nem tűzzünk ki magunk elé elérhetetlen célokat. Ezek után az akarat erősségéről is beszélünk kell. Az erős akarat abban nyilvánul meg, hogy ha valamit elhatároztunk, akkor minden energiánkkal arra koncentrálunk, hogy ezt elérjük és az elének görődülő akadályokat legyőzzük.⁵³

Védekező magatartások

A védekező mechanizmusok különálló tanulmányként jelennek meg, de szorosan kapcsolódnak a feldolgozott témákhoz. Várkonyi szerint minden cselekvésünk indítékokból indul ki, melyek lehetnek ösztönök, vágyak, akaratok, stb. Az indítékok kielégítésének két lehetősége van, a természetes és a mesterséges szükségletek kielégítése. A természetes szükségletek közé tartozik az életben maradáshoz nélkülözhetetlen szükségletek, például evés, ivás. Ezzel szemben a mesterséges szükségleteket nevezzük védekező mechanizmusoknak. Gyermekkorban ezek a mechanizmusok az önérvényesítést szolgálják. Ilyen védekező magatartás a hazugság, az öngigazolás, az áthárítás, gyűlölet, felejtés, ábrándozásba, betegségbe vagy hisztériába való menekülés. A nevelés itt is nagy hangsúlyt kap, mert helyes neveléssel ezek elkerülhetővé válnak.⁵⁴

Most röviden ismertetem Várkonyi gondolatait a védekező mechanizmusokról. Kezdjük először a hazugságokkal, melyek már egész hamar megjelennek a gyermek életében. Alkalmazásának hátterében sok ok állhat, például hogy el akarja kerülni a büntetést. Az öngigazolás során a gyermek egy ürügyet keres a tettére, azért használja, mert tulajdonképpen ezzel akarja igazolni, hogy miért tette azt, amit. Ennek veszélye az önámítás, amikor nemcsak másokkal hitetjük el tettünk indítékát, hanem magunkkal is. Hárításról akkor beszélünk, amikor a sikertelenségünk okát másnak tulajdonítjuk. A gyűlölet két formáját különböztetjük meg a gyermeknél: az egyik az aktív, a másik a passzív forma. Aktív formája, mikor a gyermek olyat tesz, amivel a gyűlölt személyt bosszantja, támadja. A passzív formája pedig, mikor örül, ha valami kár, stb. éri azt a személyt, akit ő nem szeret. A felejtés akkor jelentkezik, ha a gyermek szeretne egy kellemetlen élménytől megszabadulni és tudatosan arra törekszik, hogy erre ne emlékezzen.⁵⁵

Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából

A *Cselekvés Iskolája* című folyóiratban kilenc összefüggő közleményt találhatunk *Fejezetek a serdülés és az ifjúkor lélektana* cím alatt. Ha megnézzük ezeket a tanulmányokat, akkor láthatjuk, hogy az elején egy áttekintéssel vetíti előre Várkonyi a feldolgozott témákat. Ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy átláthatóbbá tegye a témákat.

A címből is következik, hogy a feldolgozott témák a serdülő- és az ifjúkor körül forognak. Olvashatunk ennek a kornak a jellemzőiről, szakaszairól, a lelki konfliktusokról, azok kialakulásának okairól. Ezt követi a lelki egészségtan vagy mai nevén mentálhigiéné. Végül pedig ezt a sorozatot példák és elemzések segítségével szemlélteti. Ezekben konkrét eseteket ír le, amelyekkel alátámasztja az egész fejezetben tárgyalt gondolatokat.

A serdülő- és ifjúkor jellemzői

A serdülés- és ifjúkor tulajdonképpen egy átmeneti korszak. Átmenetet jelent a gyermek és a felnőttkor között. A gyermekkorban használt viselkedésformák már alkalmazhatók, viszont még nem alakultak ki az új, felnőtt viselkedésmódok. Időben a serdülő és ifjúkort három szakaszra osztja Várkonyi. A szakaszok időbeli eloszlása az egyén fejlődésétől függ, így változó lehet. Az első szakasz a prepubertás, mely a nemi serdülést megelőző időszak. A prepubertás 11–14 éves kor közé tehető.⁵⁶

Ezt a szakaszt követi 16 éves kor körül a serdülés időszaka. A serdülés testi és lelki változásokkal jár, ekkor jelennek meg a másodlagos nemi jellegűek. Várkonyi a lelki serdülés alatt két dolgot ért. Az egyik, hogy csökken a munkaképesség, ingerlékenyebbek, nyugtalanok az egyének. A másik pedig, hogy nagymértékben megjelenik a védekező mechanizmusok használata. Hajlamos az ifjú helytelen védekező mechanizmust alkalmazni a vágyaiban akadályozó személy ellen. Jellemző továbbá még az önállósodás és az elszakadás időszaka.⁵⁷

Végül pedig Várkonyi a 18–32 éves kort nevezi az ifjúkornak, ebben a szakaszban érnek véget általában az eddig megfigyelhető zavarok, válságok. Spranger is az én felfedezésben, az életpálya kialakításában és a feladatokhoz való felnövekedésben látja ennek a kornak a lényegét.⁵⁸

Lelki konfliktusok

Mint tudjuk a serdülőkor egy konfliktusokban gazdag életszakasz, viszont Várkonyi több tényezőt is felsorol, ami hozzájárul ahhoz, hogy csökkenjen ezeknek a konfliktusoknak a száma. Például a jó társadalmi és gazdasági helyzet, a szülők kiegyensúlyozottsága, jó nevelési stílusa, stb. De ezek tudatában kijelenthetjük, hogy szinte elkerülhetetlen, hogy minden serdülő átmenjen néhány összeütközésen,

még akkor is, ha ezek nem láthatóak. Ha az egyénen belül figyelhetőek meg a konfliktusok, akkor beszélhetünk lelki konfliktusról.⁵⁹

A lelki konfliktusok a legtöbb esetben érzelmi konfliktusok is. Az érzelmi világ ebben a korban sokkal mélyebb, mint az azt megelőző gyermekkorban. Az ifjú tudatosan odafigyel érzelmeire és megpróbálja irányítani, fejleszteni is ezeket.⁶⁰

A konfliktusok kialakulásának okaként több szempontot is fel lehet sorolni. Az egyik ilyen ok, ha a gyermek jövőképe bizonytalanná válik. Történhetnek az életében olyan változások vagy szembekerülhet olyan akadályokkal, amelyek miatt a jövőbeli terveit nem tudja megvalósítani. Mivel ez az önérvényesítés időszaka, így minden olyan helyzet konfliktusforrás lehet, amelyben nem tudja ezt megvalósítani. Valamint ok lehet még a serdülő életformája. Várkonyi ezt azzal a példával szemlélteti, hogy a serdülőkorban megjelenő lopás oka nem pénztelenség, hanem az, hogy az ifjú gyermekkorában nem kapott a szüleitől elegendő szeretetet, mert a szülei túl szigorú nevelést alkalmaztak. Így később a lopással csak a kortársai szeretetét akarja kivívni.⁶¹

Lelki egészségtan

Várkonyi fontosnak tartja, hogy beszéljen a lelki egészségtanról. Célja, hogy megelőzze a lelki rendellenességeket, különbségeket és abnormális jelenségeket. A lelki egészségtan fogalom elnevezése Adolf Meyer nevéhez fűződik. A nevelésnek nagy szerepe van a megelőzésben és a nevelőnek segíteni kell ebben. Viszont amikor már megjelennek a lelki rendellenességek, akkor leküzdésében a gyógyító pedagógia vagy a pszichoterápia alkalmazására van szükség.⁶²

A lelki egészségtan fontosságának hangsúlyozásából látszik, hogy Várkonyi gondolkodása meghaladta a korát. Ma már mentálhigiéné néven ismert ez a fogalom, mely a lelki egészség kialakítására törekszik. Ez ma is összefonódik a neveléssel. Az iskolában a tanárok gondot fordítanak arra, hogy előkerüljön és beszéljenek róla a gyerekekkel.

Cikksorozat

Ebben a részben három tanulmány található, melynek témája a cselekvések köré csoportosul. Várkonyi tulajdonképpen abból indul ki, hogy a folyóirat címében megjelenő „cselekvés” hogyan szötte át éveken át a feldolgozott témaköröket. A három tanulmány egymás folytatása.

Harkai Schiller Pál magyar pszichológus elméletével indítja Várkonyi a cselekvés jelenőségének kifejtését. A cselekvésben látja összpontosulni a pszichológia, a nevelés, az emberalakítás, az embervezetés, az emberismerés és összehasonlító lélektudomány elemeit.⁶³

Ezt követően a módszerekkel foglalkozik. Különböző kísérleteket ír le ebben a részben. Az egyik ilyen kísérletben a laboratóriumi embert mutatja be. Az egyes kutatók olyan elméleteket alkottak, amelyekkel megalkották a laboratóriumi embert, akit mesterségesen létrehozott viselkedéssel ruháztak fel. Ezzel az volt a probléma, hogy a valósággal nem volt összeegyeztethető.⁶⁴

Ezek után a cselekvés fogalmának meghatározásait és tulajdonságait fejti ki. Várkonyi itt is Schiller munkáját veszi alapul, aki a mozgást nevezi cselekvésnek. A cselekvést tulajdonképpen az élőlény és a helyzet közötti kölcsönhatásaként határozza meg. A cselekvés kapcsolatban áll az értékekkel. Törekszünk arra, hogy a cselekedeteink és az értékeink összhangba legyenek. Tehát nem teszünk olyat, ami a mi értékrendszerünkbe nem fér bele.⁶⁵

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban *A Cselekvés Iskolája* című folyóiratot és Várkonyi Hildebrand Dezső munkásságát vizsgáltam. Kutatásom alapján úgy vélem, hogy a folyóirat feldolgozása még gyermekcipőben jár, annak ellenére, hogy korának nagyon fontos szakmai folyóirata volt. A legtöbb iskola előfizetett rá, amiből az következik, hogy hasznos tudást tartalmazott a pedagógusok számára. Úgy látták, szükség van egy olyan folyóiraatra, amely a modern pedagógiai és módszertani tudásukban lévő hézagokat kitölti.

Fontos volt számomra, hogy a harmincas évek egy jeles alakjának munkáját, nézeteit alaposabban megvizsgáljam. A választás Várkonyi Hildebrand Dezsőre esett, akinek haladó gondolkodása és gyermekközpontúsága megalapozta hírnevét. Várkonyi tanulmányaiban többször megjelenik a gyermeklélektan, a fejlődéslélektan fontossága, az általa elképzelt ideális nevelés, az önnevelés, amelynek kialakítására mindenféle nevelés során törekedni kell.

Várkonyi munkásságára tulajdonképpen több szemléletmód hatott. Többek között megtalálható a francia funkcionalizmus, az interdiszciplináris szemléletmód, a bergsoniánus alapú „megértő pszichológia” és a holisztikus szemléletmód. Valamint jól látszik, hogy a külföldi szerzők munkáit is rendszeresen felhasználta annak érdekében, hogy minél szélesebb képet tárjon az olvasói elé az egyes témák kapcsán.

Az általa feldolgozott témákat sokrétűnek mondanám. Számtalan hasznos és fontos gondolattal foglalkozik. Részletesen kifejti, hogy a pedagógusnak milyen személyiségjegyekkel kell rendelkezniük. Nagyon fontos, hogy az ideális pedagógus jó emberismerő legyen, és integrált személyiséggel rendelkezzen. Továbbá rendelkeznie kell lélektani ismeretekkel.

JEGYZETEK

- * szociálpedagógus, a Délvidék Kutatóközpont különdíjasa (XXXIII. OTDK)
- ¹ Veszprémi László: *Várkonyi és a „Cselevés iskolája”*. In: Zakar András (szerk.): *Várkonyi Hildebrand Dezső Emlékkötet*. Szeged, 1988. (A továbbiakban: Veszprémi, 1988.) 195.; Simon Gyula: *A szegedi Cselekvés Iskolája*. In: Jausz Béla – Faludi Szilárd – Zibolen Endre (szerk.): *A munkára nevelés hazai történetéből: A Magyar Tudományos Akadémia Neveléstörténeti Albizottság gyűjteménye*. Budapest, 1965. (A továbbiakban: Simon, 1965.) 489–491.
- ² Veszprémi, 1988. 195.
- ³ Uo.; Simon, 1965. 489–491.
- ⁴ Csomortáni D. Zoltán: *Egy reneszánsz egyéniség a XX. századi magyar pszichológiában. Várkonyi Hildebrand Dezső élete és munkássága*. In: Dr. Szokolay Ágnes (szerk.): *A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen 1929–2003*. Szeged, 2009. (A továbbiakban: Csomortáni, 2009.) 45–71.
- ⁵ Dr. Kende Katalin: *Várkonyi Hildebrand Dezső*. 2011. (forrás: <http://www.kendekata.hu/cikkek/muveszkoznelben/varkonyi-hildebrand-dezso.html>). A letöltés ideje: 2015. szeptember 2.)
- ⁶ Pukánszky Béla: *Pedagógia és Pszichológia*. In: Rácz Béla (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921–1998*. Szeged, 1999. 219.; Fizel Natasa: *A párhuzamos tanszékek megalakulásának körülményei a Ferenc József Tudományegyetemen*. In: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2011–2012*. I. kötet. Pécs, 2013. (A továbbiakban: Fizel, 2013.) 178.; Csomortáni, 2009. 49–54.
- ⁷ Csomortáni, 2009. 54–61.; Rókusfalvy Pál: *Várkonyi (Hildebrand) Dezső életműve*. In: Zakar András (szerk.): *Várkonyi Hildebrand Dezső Emlékkötet*. Szeged, 1988. (A továbbiakban: Rókusfalvy, 1988.) 151–162.; Fizel, 2013. 177–181.
- ⁸ Csomortáni, 2009. 57–61.; Rókusfalvy, 1988. 151–162.; Fizel, 2013. 177–181.
- ⁹ Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest, 2003. 336–337.
- ¹⁰ Csomortáni, 2009. 45–48.; Németh András: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete: Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés*. Budapest, 2002. (A továbbiakban: Németh, 2002.) 347–348.
- ¹¹ Csomortáni, 2009. 45.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *A cselekvő iskola lélektani alapjai*. A Cselekvés Iskolája, III. évf. (1934–35) 3–4. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1934–35a.) 106.
- ¹² Csomortáni, 2009. 47.; Németh, 2002. 437–438.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából: Lelki konfliktus és kibontakozás*. A Cselekvés Iskolája, IX. évf. (1940–41) 5–7. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1940–41a.) 89–101.
- ¹³ Csomortáni, 2009. 48.; Németh, 2002. 437–438.
- ¹⁴ Csomortáni, 2009. 48.; Németh, 2002. 437–438.
- ¹⁵ Simon, 1965. 492.; Csomortáni, 2009. 48.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: A jellemnevelés kérdései. Fegyelmzés*. A Cselekvés Iskolája, V. évf. (1936–37) 9–10. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1936–37a.) 403–413.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Akarás és indítékok. Érzelmi nevelés*. A Cselekvés Iskolája, VI. évf. (1937–38) 1–2. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1937–38a.) 1–14.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Az érzelmek nevelése. A félelem*. A Cselekvés Iskolája, VI. évf. (1937–38) 3–4. sz. 113–122.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Bevezetés*. A Cselekvés Iskolája, III. évf. (1934–35) 5–6. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1934–35b.) 205–219.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: A gyermeki személyiség megismerése*. A Cselekvés Iskolája, III. évf. (1934–35) 7–8. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1934–35c.) 325–336.
- ¹⁶ Veczkó József: *A gyermek és a környezet Várkonyi (Hildebrand) Dezső neveléslélektani műveiben*. In: Zakar András (szerk.): *Várkonyi Hildebrand Dezső Emlékkötet*. Szeged, 1988. (A továbbiakban: Veczkó, 1988.) 173.
- ¹⁷ Duró Lajos: *Várkonyi (Hildebrand) Dezső fejlődés-lélektani munkássága*. In: Zakar András (szerk.): *Várkonyi Hildebrand Dezső Emlékkötet*. Szeged, 1988. 167.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Fejlődési jellegzetességek*. A Cselekvés Iskolája, IV. évf. (1935–36) 1–2. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1935–36a.) 6–14.

- ¹⁸ Várkonyi, 1935–36a. 6–14.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Veczkó, 1988. 171–178.
- ²¹ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Az alkat, a fejlődés, és a pszichés nemi különbségek kérdése*. A Cselekvés Iskolája, III. évf. (1934–35) 9–10. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1934–35d.) 421.
- ²² Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: A nevelőhatás lélektana. A tanítás*. A Cselekvés Iskolája, IV. évf. (1935–36) 5–6. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1935–36b.) 237–249.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: A nevelőhatás lélektana. Feladat. Parancs és tilalom*. A Cselekvés Iskolája, IV. évf. (1935–36) 9–10. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1935–36c.) 430.
- ²⁵ Uo. 429–444.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: A jellemnevelés kérdései. Alapfogalmak*. A Cselekvés Iskolája, V. évf. (1936–37) 7–8. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1936–37b.) 291–305.
- ²⁶ Várkonyi, 1934–35d. 420.
- ²⁷ Uo. 416–424.; Várkonyi, 1936–37b. 291–305.
- ²⁸ Várkonyi, 1934–35d. 416–424.
- ²⁹ Várkonyi, 1935–36b. 237–249.
- ³⁰ Uo.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Nevelőhatás. Példaadás és utánzás*. A Cselekvés Iskolája, IV. évf. (1935–36) 7–8. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1935–36d.) 329–339.; Várkonyi, 1935–36c. 429–444.
- ³¹ Várkonyi, 1935–36d. 329–339.
- ³² Várkonyi, 1935–36c. 429–444.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: A tekintély*. A Cselekvés Iskolája, V. évf. (1936–37) 3–4. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1936–37c.) 103–109.
- ³³ Várkonyi, 1935–36c. 429–444.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Uo.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Nevelőhatások. A büntetés és a jutalmazás*. A Cselekvés Iskolája, V. évf. (1936–37) 1–2. sz. 1–16.
- ³⁶ Várkonyi, 1936–37c. 103–109.
- ³⁷ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: A pszichés nemi különbségek és az együttes nevelés kérdése*. A Cselekvés Iskolája, IV. évf. (1935–36) 3–4. sz. 121–133.
- ³⁸ Várkonyi, 1934–35b. 205–219.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Várkonyi, 1934–35c. 325–336.; Várkonyi, 1934–35d. 416–424.
- ⁴¹ Simon, 1965. 495–507.; Várkonyi, 1934–35a. 101–110.
- ⁴² Várkonyi, 1934–35b. 205–219.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Az érzelmek nevelése. A nemi életnek pedagógiai vonatkozásai*. A Cselekvés Iskolája, VI. évf. (1937–38) 7–8. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1937–38b.) 313–325.
- ⁴³ Várkonyi, 1934–35b. 205–219.
- ⁴⁴ Várkonyi, 1936–37a. 403–413.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ Várkonyi, 1937–38a. 1–14.; Várkonyi, 1937–38b. 313–325.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Az érzelmek nevelése. Befejezés*. A Cselekvés Iskolája, VI. évf. (1937–38) 9–10. sz. 417–426.
- ⁴⁸ Várkonyi, 1937–38a. 1–14.
- ⁴⁹ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Az érzelmek nevelése. A dac pedagógiája*. A Cselekvés Iskolája, VI. évf. (1937–38) 5–6. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1937–38c.) 217–236.
- ⁵⁰ Uo.; Várkonyi, 1940–41a. 89–101.

- ⁵¹ Várkonyi, 1937–38c. 217–236.
- ⁵² Uo.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Védekező magatartások a gyermekkorban*. A Cselekvés Iskolája, VIII. évf. (1939–40) 5–7. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1939–40a.) 87–101.
- ⁵³ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Nevelés és gyakorlati lélektan: Jellem és akarat. Az akarat lélektanának néhány kérdése*. A Cselekvés Iskolája, VII. évf. (1938–39) 1–2. sz. 1–11.
- ⁵⁴ Várkonyi, 1939–40a. 87–101.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából: Serdülés és ifjúkor*. A Cselekvés Iskolája, VIII. évf. (1939–40) 8–10. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1939–40b.) 117–189.; Várkonyi, 1940–41a. 89–101.
- ⁵⁷ Várkonyi, 1939–40b. 117–189.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából: Személyiség alakulás az ifjúkorban*. A Cselekvés Iskolája, IX. évf. (1940–41) 8–10. sz. (A továbbiakban: Várkonyi, 1940–41b.) 177–189.
- ⁵⁸ Várkonyi, 1939–40b. 117–189.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából: Lényegszemlélet*. A Cselekvés Iskolája, IX. évf. (1940–41) 1–4. sz. 1–12.
- ⁵⁹ Várkonyi, 1940–41a. 89–101.; Várkonyi, 1940–41b. 177–189.
- ⁶⁰ Várkonyi, 1940–41b. 177–189.
- ⁶¹ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából: A lelki konfliktusok megoldásai*. A Cselekvés Iskolája, X. évf. (1941–42) 5–7. sz. 97–112.
- ⁶² Várkonyi Hildebrand Dezső: *Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából: A serdülés és ifjúkor lelki egészségtana*. A Cselekvés Iskolája, X. évf. (1941–42) 8–10. sz. 195–204.
- ⁶³ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Cikksorozat: A cselekvések elemzése*. A Cselekvés Iskolája, XII. évf. (1943–44) 1–4. sz. 1–10.
- ⁶⁴ Uo.
- ⁶⁵ Várkonyi Hildebrand Dezső: *Cikksorozat: A cselekvések lélektani mozzanatai*. A Cselekvés Iskolája, XII. évf. (1943–44) 5–7. sz. 105–112.; Várkonyi Hildebrand Dezső: *Cikksorozat: A cselekvések lefolyása. Impulzus és feszültség*. A Cselekvés Iskolája, XII. évf. (1943–44) 8–10. sz. 204–212.

AZ ÚJSZEGEDI KERTI ISKOLA MÓDSZEREINEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

KISS NIKOLETT*

ABSTRACT

In this paper I primarily lean on the Ph.D. thesis of Erzsébet Dolch written in 1938 with the title of Az Új Nevelés elméleti és gyakorlati megvalósulásai (The theoretical and practical fulfillment of the New Training), together with the case study of Béla Pukánszky written about Erzsébet Dolch, and Emma Löllbach's and Edit Blaskovich's creation with the title of Az alkotó munka az Új Iskolában (The constructive labour in the New School), as well as several studies.

I aim to reveal the methodologic basis of the Kerti Iskola (Garden School) of Újszeged, which worked between 1936 and 1940 and was run by Erzsébet Dolch, by analyzing the reform pedagogic conceptions having an effect on this institution. The school was established and supported by the psychologist Dezső Várkonyi, and it functioned as a practice school of the Pedagogic – Psychological Department of the Franz Joseph University of Szeged. The first base in analyzing was the Új Iskola (New School) of Emma Löllbach and the Családi Iskola (Family School) of Márta Müller, because these two institutions served as a basis for the Kerti Iskola (Garden School).

After investigating the three schools I made comparison on the basis of different aspects. I contrasted their basic principles, main objectives, their teaching methods and other pedagogic innovations. In this way, the similarities between them became clear and I can arrive at a conclusion about the origin of the methods of the Kerti Iskola

(Garden School). As a result we can say that the examined pedagogic methods of the Kerti Iskola (Garden School) are roughly the same as the methods of the Családi Iskola (Family School) or the Új Iskola (New School). Beyond that we can come to the conclusion that Ovide Decroly had an influence on the Kerti Iskola (Garden School) and it became obvious which methods of him reached the institution through the Családi Iskola (Family School) and which ones through the Új Iskola (New School). In this way we can find correlations about the origin of the methodological structure of the Kerti Iskola (Garden School) in other time horizon as well.

Tanulmányomban egy Szegedhez kapcsolódó reformpedagógiai iskolamodell, az 1936 és 1940 között működő újszegedi Kerti Iskola módszertani alapjait vizsgálom. Célom, a kutatási módszerek rövid ismertetése, valamint a nemzetközi és hazai reformpedagógiai törekvések bemutatása után, kitérni azokra a koncepciókra, irányelvekre, amelyek hatást gyakorolhattak a vizsgált intézményre, és ezen elvek módszereit összevetni a Kerti Iskolában alkalmazott módszerekkel.

A Kerti Iskola tanulmányozásához nagy segítséget nyújt *Dolch Erzsébet, Az Új Nevelés elméleti és gyakorlati megvalósulásai* című 1938-as doktori értekezése,¹ valamint *Pukánszky Béla Dolch Erzsébetéről és az iskoláról német nyelven megjelent esettanulmánya.*² A kutatás kiindulópontjaként szolgált *Domokos Lászlóné* budai Új Iskolája és *Nemesné Müller Márta* Családi Iskolája, mert Dolch Erzsébet a doktori értekezésében leírta, hogy e két intézmény nyújtott alapot iskolája pedagógiájának.³

Az említett két intézmény működésének elemzése után jutottam el *Nagy László*hoz, aki az Új Iskola fejlődéslelektani alapjait adta, valamint *Ovide Decroly*-hoz, akinek iskolája mintát jelentett a hazai Új Iskola és a Családi Iskola alapítója számára is.⁴ Tanulmányomat időrend szerint építettem fel az alapján, hogy melyik koncepció, reformpedagógiai gondolkodó melyik általam vizsgált iskolára gyakorolt hatást. Így nem csak egy idősíkon következtethetek a Kerti Iskola módszertani alapjaira, hanem több „generációra” visszamenőleg is.

Kutatásomban elsősorban olyan forrásokra támaszkodtam, amelyek hiteles adatokkal szolgálnak, és a számos szakirodalom, tanulmány és a már említett doktori disszertáció alapos tanulmányozása után kompilláció segítségével igyekeztem kiszűrni a vizsgált módszerek közötti hasonlóságokat, illetve különbségeket, levonni a következtetéseket és megtalálni azokat a kérdéseket, amelyek további kutatást igényelnek.

Ahhoz, hogy a Kerti Iskola, az Új Iskola és a Családi Iskola közötti összefüggések egyértelművé váljanak, először szükséges volt külön-külön megvizsgálni mindhármat és ezután meghatározni azokat az átfogóbb szempontokat, amelyek lényegesek lehetnek e kérdésben. A három iskola alapos tanulmányozása után összehasonlító táblázatokat készítettem különböző szempontok alapján. Összevettem az intézmények

alapelveit, célkitűzéseit, az egyéni nevelés megvalósítására irányuló törekvéseket, tanítási módszereket és egyéb újításokat. Továbbá kigyűjtöttem és rendszereztem az általam felhasznált szakirodalomban említett korábbi reformpedagógiai koncepciókat, irányvonalakat, melyek hatással voltak a Családi Iskolára és az Új Iskolára, és ezáltal a Kerti Iskolára is hatással lehettek. Így áttekinthetővé váltak a hasonlóságok és különbségek, melyekből következtetni lehet a Kerti Iskolában alkalmazott módszerek eredetére és arra, hogy az Új Iskola vagy a Családi Iskola volt nagyobb hatással Dolch Erzsébet pedagógiájára. Szemléltetésként készítettem egy összefoglaló táblázatot, amely bemutatja a hasonlóságokat.

Továbbá felhasználtam a Dolch Erzsébet személyes hagyatékában fennmaradt azon leveleket,⁵ amelyeket a Kerti Iskola diákjai írtak neki. Ezek között található olyat, amelyben a gyerekek kifejezik az iskola és a tanárok iránti szeretetüket és olyat is, amelyben szomorúan vesznek búcsút Dolch Erzsébet tanító nénitől, miután elhagyta az iskolát.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A reformpedagógia kifejezés az Európában és az Egyesült Államokban a 19. század végétől a 20. század húszas éveinek végéig megjelenő pedagógiai irányzatok elnevezésére szolgál. Az irányzat két nagyobb szakaszra osztható. A reformpedagógiai mozgalmak első jelentős személyiségei mások mellett *Maria Montessori* és *Ovide Decroly*. A második korszak kiemelkedő alkotóihoz tartozott az osztrák *Rudolf Steiner* vagy a francia *Celestin Freinet*. A reformpedagógia harmadik korszaka a napjainkig tartó fejlődést foglalja magában.⁶

A mozgalom alapidokumentuma *Ellen Key A gyermek évszázada* című könyve. Nézeteit számos pedagógiai törekvés tűzte ki célul. Alapgondolata, hogy új nevelési formákat kell kialakítani és a régi iskolát meg kell szüntetni, hiszen az megöli a gyermek tudásvágyát és önállóságát.⁷

A világháború után kezdődött meg a reformpedagógia világmozgalommá szerveződése. 1921 nyarán került sor Az Új Korszak Nemzetközi Nevelési Konferenciájának megrendezésére Calais-ban. Ennek keretében alapították meg az Új Nevelés Egyesületét, mely a reformpedagógia nemzetközi szervezete volt. A mozgalom nemzetközi szervezetei többnyire önálló folyóiratokat is megjelentettek. A magyar nyelvű kiadvány Nemesné Müller Márta és *Baloghy Mária* szerkesztésében került kiadásra 1926-tól *A Jövő Útjain* címmel.⁸

A reformpedagógia hazai elterjedéséhez a századfordulón nagymértékben hozzájárultak a németországi továbbképzésekről és tanulmányútról hazatérő tanárok. Hazánkban is több jelentős reformpedagógiai elmélet és iskolamodell született az idegen eredetű kezdeményezések honosítása mellett. Nagy Lászlónak és társainak

köszönhetően 1903-ban létrejött a Gyermektanulmányi Bizottság, majd 1906-ban a Magyar Gyermektanulmányi Társaság. 1907-től *A Gyermek* címen a társaság önálló folyóirata is megjelent Nagy László szerkesztésében. Nagy László pedagógiája nagy hatással volt a kor reformtörekvésire. Az 1910-es években kutatási eredményeit a gyakorlatba is átültette, így jött létre a Domokos Lászlóné vezette Új Iskola, melynek pedagógiáját a későbbiekben részletesebben bemutatom.⁹

Egy jellegzetes magyar reformiskola, Nemesné Müller Márta Családi Iskolája 1915 és 1943 között működött Budapesten. „*Nemesné Müller Mártát 1925-ben az Új Nevelés Világigája tanácstaggá választotta, és az általa szerkesztett magyar nyelvű reformpedagógiai folyóiratot, A Jövő Útjait a szervezet magyar nyelvű hivatalos lapjaként ismerte el.*”¹⁰ A Családi Iskola rendszere alapján működött a békéscsabai Kerti Iskola és a Sajó-féle elemi iskola is. Szegeden működött egy másik reformiskola is, mely a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola gyakorló iskolája volt 1922 és 1944 között, melyet Cselekvő Iskola néven ismertek és ahol tanárjelöltek képzése is folyt.¹¹

OVIDE DECROLY ÉS NAGY LÁSZLÓ HATÁSA

AZ ELSŐ MAGYAR REFORMISKOLÁKRA

Ovide Decroly a reformpedagógia első szakaszának egyik jeles személyisége, aki 1907-ben alapította meg magániskoláját Brüsszelben L' Ermitage néven, melyet „*az élet által, életre nevelő iskolának*” nevezett el. Decroly a gyermek életkorára alapozó és gondolkodásának sajátosságaira odafigyelő megismerési formát, a globális módszert javasolja a számolás, mérés, olvasás tanítására is. A tanulók minden tárgyból készítettek füzeteket, amelyekben leírások, rajzok, képek és adatok voltak. A gyerekek tevékenységét a tanárok megfigyelték és minden nap készítettek erről feljegyzéseket, amelyeket kéthavonta összegezték. A gyerekek eredményeiről, fejlődéséről a szülőket is értesítették. Az intézményben egy darabig iskolai bíróság is működött, a gyerekek maguk készítették a törvényeiket. Ebben az iskolában a szabad egyéni nevelés valósult meg, csak a tételt jelölték meg a feladatok, a megoldás módszerét a gyerekekre bízták. Ez a módszer abból indult ki, hogy az egyén neveli önmagát és önállóságát gyakorolja.¹²

Egy kísérleten alapszik az olvasástanítás új módszere, a szóképes módszer, amely a mondat és a szó gyakorlásával kezdődik. Fontos, hogy nagyszámú mondat és szóképek álljon rendelkezésre és ezek kapcsolatban legyenek a gyermek érdeklődésével. A módszert korábban is alkalmazták már, Rousseau és Pestalozzi is megemlítette, később német, francia és amerikai pszichológusok kísérleteztek vele. Decroly szerint az írás és az olvasás tanítását nyolcéves kortól kellene elkezdni, a globalizáció módszerével. Decroly tanítás menete a következő: 1, Teljes cselekvést kifejező

mondat olvasása, írása; 2, Szavak elvonása; 3, A szótagokra és hangokra bontás. Szerinte ezzel a módszerrel el lehet érni, hogy a gyermek az írást első pillanattól kezdve a gondolatközlés, az olvasást pedig az ismeretszerzés alapjának tekintse. Magyarországon Decroly módszerét 1928-ban ismertették a *Néptanítók Lapjában*. Az 1915-ben alapított Új Iskola viszont kezdettől fogva alkalmazta ezt a módszert.¹³

Nagy László (1857–1931) a hazai reformpedagógia nemzetközi képviselője volt. Nevelési–oktatási koncepciója a gyermeki fejlődés szakaszaira, a gyermeki érdeklődésre irányult. Pedagógiájának jellemzői, hogy a spontán magatartás életszerű jelenségeit keresi, természetes erőkre épít, a nevelésnek biológiai alapon határoló és egységesítő szempontokat ad, az életkorok tényei és a rájuk hatással lévő ingerek kölcsönhatásából pozitív didaktikát teremt, valamint az életkorok aktivitásának lélektani feltételeit adja. Igyekezett megreformálni a hívei és a tanítványai között is a kutató pedagógus új típusát, mert elgondolásában az igazi tanító felfedező ember. Tantervének megalkotásakor felosztotta az egyes iskolai évek nevelési–oktatási feladatait a gyermeki fejlődés sajátosságainak megfelelően. Két-két osztály anyagát összevonta, mert úgy gondolta, hogy az ezen osztályok tanulóinak szellemi fejlettsége között nincs túl nagy különbség. Részletesen kidolgozta az egyes osztályok tantervét, ami sok újítást jelentett a régi tantervvel szemben. Tervezetét hivatalosan nem fogadták el, de Domokos Lászlóné mégis e tervezet szellemében dolgozott az 1915-ben létrejött budai Új Iskolában.¹⁴

*„A mérnök nem merne hidat építeni anélkül, hogy anyagának kémiai és fizikai összetételét, szilárdságának és teherbírásának matematikai adatait ne ismerné. A nevelő ellenben a legnemesebb anyagon, fejlődő lelkeken dolgozik a nélkül, hogy teherbírását a követelésekkel szemben a legkevésbé is tanulmányozná.”*¹⁵ (William Stern)

Ezt a gondolatot idézi Domokos Lászlóné és Blaskovich Edith Az alkotó munka az Új Iskolában című mű elején, melyet Nagy László, „a gyermeki lélek kiváló kutatója, a nagy magyar nyelvújító” emlékének ajánlottak.¹⁶ Az Új Iskola igazgatója és tanterületének tagjai, mielőtt a reformiskola eszméjével felléptek volna, 1914 tavaszán ellátogattak Németország, Belgium, Anglia és Franciaország reformiskoláiba, ahol azt tapasztalták, hogy az iskolák sikeresen megvalósítják a fő reformgondolatokat és törekvéseket, például a gyermeknek a természettel való közvetlen érintkezését, de eközben a mélyebb lélektani alap hiányát is érzékelték. Ezért az Új Iskola igazgatója eldöntötte, hogy a saját iskolájában a léleklejlődéstani elvet vezető motívumá teszi. Ezt a célkitűzést érzékelteti Stern gondolata is. A Gyermektanulmányi Társaság elnöke, gróf Teleki Sándor személyesen ment el Nagy Lászlóval és Domokos Lászlónéval az akkori kultuszminiszter államtitkárához, gróf Klebelsberg Kunohoz, az Új Iskola megnyitására vonatkozó engedély ügyében.¹⁷

AZ ÚJ ISKOLA

A budai Új Iskola 1915 szeptemberében Domokos Lászlóné vezetésével, Nagy László gyermek-fejlődéstani elveire alapozva jött létre. Az iskola nyolcosztályos volt, négy tanfolyamra felosztva, egy-egy tanfolyamra két osztályt számítva. Az első négy osztályban elemi oktatás folyt, a következő négy osztály pedig a középfokú oktatás alsó tagozatát adta.¹⁸

Az iskola célkitűzése a gyermekben fejlődő erők foglalkoztatása, erősítése és szolgálata volt. Alkalmazkodniuk kellett az állami tantervhez, de azért Nagy László tervzetét tartották szem előtt. Domokosné ezt a fejlődéstípustant használta, mert ez alkalmazkodott a gyermek fejlődési szükségleteihez. Szerinte az új nevelő feladata, hogy tisztában legyen a gyermeki lélek teherbírásával és ezen épüljön fel a pedagógiája.¹⁹

Domokosné tanításának váza a játékban nyilvánult meg: szabad tevékenykedés, szabadon választott eszközökkel. Például iskolába lépéskor többféle eszközt tettek a gyerekek elé és megnézték, hogy mit csinálnak velük, folyamatosan figyelték őket a tevékenység közben. Ekkor már lehetett látni, hogy ki kezdeményező és ki az, aki inkább utánzó. A megfigyelésekből kiindulva következtetni tudtak az osztály összetételére és ez útmutatást adott a további munkára is. Domokosné a megfigyelések alapján különböző diák-típusokat állított fel, de készített az osztály erőviszonyai szerinti csoportosítást is. Ez az osztálytipológia lehetővé tette, hogy minden növendéknél egyéni módszert alkalmazzanak.²⁰

Az iskola középpontjában az alkotó munka állt. A pedagógusok közül legelőször Pestalozzi ismerte fel az alkotó munka fontosságát: „Az ifjúság minden tanulása öntevékenység legyen, önmagából merítendő szabad alkotás, élettel teljes teremtés”.²¹ Domokosné megkülönbözteti az ő iskolájában folyó alkotó munkát attól a munkától, melyet más reformiskolákban lehetett tapasztalni. A munka és az alkotás között lényeges különbség van. Az alkotó munka módszerének alapelve az, hogy adjunk fel problémákat a gyermekeknek és engedjük, hogy azokat a maguk módján oldják meg. Munka közben a tanuló alárendeli magát a más valaki által kitűzött célnak, de ez nem kíván nagyobb találékonyságot. Az alkotás során a tanuló szabja meg a célt és a megoldás módját is ő határozza meg. A belső erő készítette alkotás többet ér, mint az utánzott munka. Az alkotáshoz külső feltételek is szükségesek, melyek tevékenységre indítanak. Domokosné szerint ezek a megfelelő környezet megteremtése, mintha az iskola második otthon lenne, valamint a társas fegyelem a harmonikus közös munkához.²²

Az egész iskola tanítási folyamatában fő hangsúly a globális egységen volt. Minden tanítási anyagot egy egység köré szerveztek, nem voltak széttagolva a tárgyak külön írásra, olvasására vagy számolásra. Nem volt nagy szerepe a szigorú órarendnek, helyette a gyermekek érdeklődésére és képességére alapozva határozták meg, hogy egy témával meddig tudnak foglalkozni. Az iskola arra törekedett, hogy kedvező alkalmat teremtsen az elmélyülésre.²³

Az olvasás tanításához Decroly módszeréből indultak ki, melyet átalakítottak a magyar nyelv szellemének megfelelően. Domokosné szempontja éppen fordítottja volt Decroly eljárásának. Az iskolában alkalmazott szóképes olvasástanítás közvetlenül kapcsolódott az írástanításhoz. Domokosné új módszerét, a természet megfigyelését főleg a harmadik és negyedik osztályban alkalmazták, mert ez a kor az objektív tapasztalatszerzés kora. Megfigyelték például a nap útját, a fa életét vagy egyszerű kísérleteket végeztek és azt figyelték meg. Észrevételeiket rögzítették, közösen megbeszélték. Ezt a tárgyat 1914-től 1921-ig vezette Domokosné. A kézi-munka, rajz akárcsak a külföldi reformiskolákban, az Új Iskolában is fontos szerepet töltött be. Ez nem külön tárgyként szerepelt, hanem az egész oktatást átszövő módszer volt. Alkalmaztatása a gyermek fejlődésmenete szerint változott.²⁴

Fontos volt a művészeti nevelés is, mely külön tantárgyként szerepelt. A vallásos érzés ápolására is nagy figyelmet fordítottak, vallási ünnepeket is rendeztek. Az erkölcsi és szociális nevelést a Vöröskereszt Egyesület és a Cserkészlet mélyítette el a gyermekekben. Például élelmiszerral segítették a szegényebb társaikat vagy az erősebb gyerekek a gyengébbeket támogatták. Ezen kívül külső szociális munkát is végeztek, adományt gyűjtöttek egy-egy szegényebb iskolának vagy menekült gyerekeknek, rászoruló, nyomorgó embereknek.²⁵

Az iskolában az alkotó munkát segítették elő az egyéni gyűjtések, előadások, kiállítások, ünnepek, az osztályok díszítése és a gyermekek által készített munkafüzetek (Cahiers de vie). Ezek a füzetek, hasonlóan a többi iskolában vezetett naplóhoz, rajzokat is tartalmaztak. A természeti megfigyelések alatt szerzett tapasztalatokat is így rögzítették. Mindenki azt örökítette meg, ami a legjobban megfogta, ezzel elősegítve a fantázia fejlődését. Ez a szabad fogalmazás a gyermeki élmény kifejezését szolgálta az összes tárgy keretében, szinte minden ismeretükről beszámoltak így. A tanulók munkafüzetéből, önálló alkotásaiból könnyen lehetett látni az egyéni különbségeket.²⁶

Az új nevelés feltétele, hogy semmit ne adjon készen, hanem alkalmat teremtsen a keresésére, alkotásra és ezáltal a gyermek felfedező, kutató fantáziájával megoldást alkosson. Domokosné építette ki azt a módszert, ahogyan a fantázia erejét bevonja az iskolai tevékenységbe, ugyancsak lélektani alapon a történelmet és az irodalmat a 13–14 éves korú gyerekek tanításának főtárgyává tette. Egy másik újítása az volt, hogy iskolai szinten is bevezette a közös munkát, hogy az osztályok ne szigetelődjenek el egymástól.²⁷

Az iskolában *Imre Sándor* javaslatára *Baranyai Erzsébet* vezetésével lélektani laboratórium működött. Az Új Iskola és a hagyományos iskolák közötti különbség nem a tanítás céljaiban és anyagában található, hanem inkább a módszerekben. A hivatalos népiskolai tanterv és az Új Iskola tanterve között nem található lényeges különbség. A külföldi szakemberek közül 1920-ban *Armstrong Smith* angol pedagógus, majd 1928-ban *Adolf Ferrière*, az Új Nevelés genfi nemzetközi hivatalának vezetője is meglátogatta az iskolát, és több vidéki egyetemen is tartottak szemináriumi ismeretést az Új Iskoláról.²⁸

A CSALÁDI ISKOLA

Nemesné Müller Márta 1907 és 1912 között dolgozta ki iskolájának elméleti alapjait, majd 1912-ben Brüsszelben megnyitotta első iskoláját 6–14 éves gyerekek számára. Ez az úgynevezett Családi Iskola 1915-ben Pestre került. Elméleti koncepciója és gyakorlati munkássága szorosan kapcsolódik a húszas évek nemzetközi reformpedagógiai törekvéseihez. Nagy hatással volt rá a belga reformpedagógus, Ovide Decroly munkássága. Az iskola alapelve: „a közösség javára szolgáló munka, mely az erkölcsi tetteket és érzelmeket a cselekvés gyakorlatába oltja be”. A Családi Iskola leginkább az amerikai Winnetka Terv gyakorlatával rokonítható.²⁹

Nemesné olyan módszerek, aktív, alkotó és játékos eljárások alkalmazására törekedett, amelyek mellett a tanulás örömet okozott a gyermekek számára, de módszerét a hazai tanrendhez és órarendhez kellett kötnie. A tanulás egymással összefüggő tantárgyi keretekben folyt, amely lehetővé tette, hogy a gyerekek egységes, harmonikus világképe kibontakozzon. A cél az volt, hogy a tanulók minden ismeretüket bizonyos keretben fogják fel, mert így megértik a lényegét, tudni fogják, hogyan kell elkezdni a tudásmegszerzését és nem vesznek el a sok ismeret között.³⁰

Nemesné arra törekedett, hogy a gyermek egyéni fejlődési ütemének megfelelően szerzett tudás egy összefüggő váz köré szerveződjön. Első osztályban a gyermek közvetlen érdeklődési és tapasztalati környezetére, a családi és iskolai életre alapoztak játékos módszerek alkalmazásával. Második osztályban a közösség, a falu és város élete került előtérbe. A harmadik osztály témája a szülőföld, a főváros kialakulása volt, megismertek a földrajzi egységekkel. Negyedik osztályban Magyarország megismertetése, megszerettetése és az emberi kultúra fejlődése volt a vezérelv.³¹

Az írást íráskezdő gyakorlattal vezették be. Kezdetben nyomtatott nagy betűket rajzoltak, mert úgy gondolták, hogy a legtöbb gyermek már ismeri ezeket és egyforma nagyságuknál fogva könnyebb a megtanulásuk. Vonalzatlan lapon kezdtek gyakorolni, de a szépírást már vonalazott füzetben tanulták. Ezek után jöttek azok a kisbetűk, amelyek alakban megegyeznek a nagybetűkkel. Az olvasást Decroly globális módszerével kezdték, melyet átalakítottak a magyar nyelv szellemének megfelelően. Nemesné szerint Decroly módszere megfelel az angol vagy a francia nyelv szellemének, de a magyar nyelv nem kíván ilyen lassított eljárási módot.³² A fogalmazás tanítása a szókincs és kifejezőkészség javítására, a gátlások feloldására irányult, melyet az élmények elmesélése és az élménynapló is segített. A számolást játékos módszerekkel igyekeztek megtanítani, melyhez minden gyermeknek szüksége volt egy kavicsra, gombra vagy vadgesztenyére. A szabadban számtanfogócskát játszottak, példákat pedig a gyerekek életéből merítettek.³³

A művészi és ügyességfejlesztő tárgyakra, a rajztanításra is nagy hangsúlyt helyezett Nemesné. Mind a négy osztályban volt élménynapló és fali napló, így a gyerekek megörökíthették élményeiket, tapasztalataikat. Ez az eljárás cselekvésre készítetett

és tananyagot vitt be az iskola életébe. Az intézmény nemcsak tanított, hanem szociális értelemben is nevelt. Az iskolaközösség életének középpontja a Szeretet Egyesület volt, ami úgynevezett önkormányzatként működött. Az élén egy bíró állt, akinek a feladata a rend fenntartása, a vállalt munkák ellenőrzése, a törvények megtartása volt, melyeket maga a közösség állított fel. A bíró a tanító helyettese és egyben segítőtársa volt. Különböző tisztségeket tölthettek be a gyerekek, mindenki 2-3 hónapig végezte a feladatát. Az egyesület által a gyerekek önállóbbá, határozottabbá válhattak, nem álltak szemben egy felsőbb hatalommal, mert a maguk alkotta törvényeknek engedelmessé váltak.³⁴

Az iskolában ünnepeket is rendeztek a gyerekeknek, meglepetésekkel kedveskedtek nekik, akárcsak egy családban. A tanulók készítettek mesét, verset, rajzokat, színdarabokat. Ezáltal felszínre kerülhetett a tehetség, lehetőség volt az egyéniség érvényesítésére.³⁵

A KERTI ISKOLA ÉS VEZETŐJE, DOLCH ERZSÉBET

Dolch Erzsébet 1906-ban, Kassán született. Temesvárra járt elemi iskolába. 1928-ban iratkozott be a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar–német szakcsoportjába rendes hallgatónak és ezzel egyidejűleg a Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti karának rendkívüli hallgatója lett. A '20-as, '30-as éveken egy olyan együttműködés zajlott a főiskola és az egyetem között, amely lehetővé tette, hogy a főiskola tanárjelöltjei félénként néhány tárgyat az egyetemen hallgathassanak. Ennek az együttműködésnek köszönhetően látogathatta Dolch Erzsébet az egyetemi előadásokat, többek között *Várkonyi Hildebrand* pszichológia előadásait. A polgári iskolai tanári oklevél megszerzése után további tanulmányokat folytatott több európai nagyvárosban, például Grazban és Bécsben. 1932–1936-ig a Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetében gyakornoki teendőket végzett. Ez idő alatt megjelent egy tanulmánya is az intézet kiadásában: *A gyakorlati grafológia elvei* címen. A fiatal asszisztensnő 1935-ben egy hónapos látogatást tett Domokos Lászlóné Löllbach Emma Új Iskolájában, Budapesten. Dolch Erzsébetre nagy hatással voltak Domokosné eredményei és néhány elemet át is vett a módszereiből, például az olvasástanítási módszert. Várkonyi 1936-ban hozta létre az újszegedi Kerti Iskolát és Dolch Erzsébetet választotta az iskola vezetőjének. Ezen tevékenysége két évig tartott. 1938-ban doktorált le, dolgozatának címe: *Az Új Nevelés elméleti és gyakorlati megvalósulásai* volt. Ebben ír a korabeli reformpedagógiai iskolákról, irányvonalakról. Beszél többek között *John Dewey*, *Ovide Decroly*, *Maria Montessori* pedagógiájáról, *Domokos Lászlóné Új Iskolájáról*, *Nemesné Müller Márta Családi Iskolájáról* és az újszegedi Kerti Iskoláról is. A Kerti Iskola vezetése után Gyomán (1938–1940), majd Szegeden (1940–1941) tanított polgári iskolában. Ezután több tanítóképző intézetben is dolgozott. Először Nagyváradon

(1941–1944), majd a debreceni tanítóképző intézetbe került (1945–1948), végül pedig a kiskunfélegyházi tanítóképző intézetben dolgozott 20 évig. 2002-ben halt meg.³⁶

Az újszegedi Kerti Iskola 1936 szeptemberében nyílt meg Várkonyi Hildebrand Dezső kezdeményezésére, aki a szegedi egyetem pedagógiai-lélektani tanszékének első professzora volt. Az iskola Újszegeden, a Tárogató utcában, egy magánházban működött Várkonyi Hildebrand fenntartásában a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetének kísérleti iskolájaként. A magánház öt szobából állt, kert és udvar is tartozott hozzá. Megalakulásakor csak első osztályos gyerekek jártak az intézménybe, majd folytatólagosan épült ki az elemi négy osztálya. A kezdeti nehézségek után a tanulók száma emelkedésnek indult. Több tanuló lett volna, ha a városban hozzák létre az intézményt, de a terv szerint a várostól távol, egészséges szabad levegőre akarták vinni a gyerekeket. Az iskola vezetője, Várkonyi egyetemi munkatársa, Dolch Erzsébet lett.³⁷

Az iskola pedagógiájának kiindulópontjaként Domokos Lászlóné Löllbach Emma és Nemesné Müller Márta nevelési elgondolása szolgált, mert úttörő munkájuk eredményei biztatással szolgáltak a követésre, és mert ez a két iskolatípus is az Új Nevelés mozgalmába tartozott. A Kerti Iskola vezetői nem törekedtek teljes utánzásra, egyéni elgondolásaik is teret kaptak. Dolch Erzsébet a kitűzött célról így ír: *„Nemzetmentő és nemzetnevelő szándék irányította eljárásunkat az iskola létesítésével kapcsolatban; az erősen konzervatív beállítottságú alföldi egyének lelkébe is belevinni a haladás vágyát s gyermekeiket a kor követelményének megfelelően új módszerrel s új szellemben nevelve, egy új embertípus kialakítását segítsük elő, hogy így a vidéket is bekapcsoljuk abba a nagy kulturális áramlatba, mely a fővárost többé-kevésbé már átjárta”*.³⁸ Az alföldi iskolákban újítás, reformálás már mutatkozott ugyan, de gyökeres változás még nem volt észlelhető, legfőképpen az osztályok nagy létszáma miatt. Ezzel ellentétben, a Kerti Iskolában a kis létszám lehetővé tette az egyéni foglalkozásokat, a családias légkör kialakítását és arra törekedtek, hogy az iskola a gyermek második otthona legyen, ahova örömmel jár.³⁹

A Kerti Iskolában a tanítás tartalma és módja alkalmazkodott az állami tantervhez, de ugyanakkor a gyermekek sajátos adottságaihoz, képességeihez is. Az egyéni nevelés érdekében igyekeztek már a tanév elején jól megismerni a gyerekeket. Az iskola-érettséget, szellemi és testi fejlettséget tesztekkel állapították meg. Az iskolában nem alkalmaztak szelekciót, az osztályközösség a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből tevődött össze, volt orvos, tisztviselő, iparos, kereskedő és gyári munkás gyermeke is a tanulók között. A merev tanterv helyett inkább a diákok érdeklődésére alapoztak és sokat foglalkoztak erkölcsi, intellektuális, és fizikai-testi nevelésükkel. Kezdetben a legfőbb feladat a közösségi szellem kialakítása volt, a minta egy ideális családi élet, ahol mindenkinek megvan a maga szerepe. A gyerekek különböző feladatokat kaptak, mindenkinek volt egy tisztsége, amit egy hónapig viselhetett.

A zászlóór kitüntetés volt a legmagasabb tisztség, amit csak a legjobb gyerek kaphatott meg. Ő volt a tanító helyettese, aki felügyelte, hogy mindenki ellássa az általa vállalt feladatot. Ezzel az együttműködés kialakítását és az önállóságra nevelést kívánták elérni.⁴⁰

A tanulás során fontos szerepe volt a játéknak, a leghatásosabb fegyelmezési eszköz a játéktól való eltiltás volt. A játék szerepéről így ír Dolch: „Mivel a játék a legalkalmasabb eszköz a családi hangulat megteremtésére, kezdetben ennek keretében ismerkedtünk meg egymással. Eközben érdekes lélektani megfigyeléseket lehetett eszközölni a gyermekek egyéniségére s főleg szociális beállítódottságára vonatkozóan”. A megfigyelések által megállapíthatták egy adott gyermekről, hogy mennyire közösségi szellemű, barátkozó, vagy pont az ellenkezője.⁴¹ A játék mellett a mese is fontos szerepet töltött be az iskola nevelési módszereiben. A gyerekek közösen alakították a meséket, utána pedig kis színházi előadásokat tartottak. A mesemondás során igyekeztek kiküszöbölni a gyerekek tájszólását is.⁴²

A számolás tanításánál a tanár a hangsúlyt a szóképek rögzítésére helyezte. Kezdetben dominóval és gesztenyével gyakoroltak, a 10-es számkört pedig *Gáspár Dezső* testvérrendszerével személyesítették meg. A 100-as számkör pénzszámolás volt, ők készítettek kis papírpénzeket.⁴³

Dolch Erzsébet Ovide Decroly globalizáló, szóképes módszerét alkalmazta az olvasás tanításához, ezt Domokos Lászlóné budai Új Iskolájában tanulmányozta. A szóképes előgyakorlatok után *Nagy T. Perpetua Betűbokréta* című olvasókönyvét használták. A módszer lényege az volt, hogy a gyerekek egységben fogják fel az új ismereteket és egy hónapnyi tanulás után már olyan folyékonyan tudtak olvasni, mint más iskolában az év végén.⁴⁴

Az írás tanulását nagy nyomtatott betűkkel kezdték, mert ezek ismertebbek voltak a gyerekeknek. Ezután a Luttor-féle „átmeneti írás”-sal tanulták meg a zsinór-írást. Nem hegyes, hanem gömbvégű tollat használtak, mert ezzel gyorsabban lehetett írni, olvashatóbb volt az írás és nem volt jellemző a görcsös kéztartás. A kertben végzett természeti megfigyelések után megtanulták lerajzolni az adott növényt, gyümölcsöt, majd a nevét is megtanulták leírni. Ez a helyesírás gyakorlására is jó volt. Ezen alapult a beszéd- és értelemgyakorlat is, melynek célja a helyes magyar nyelv tökéletes elsajátítása volt.⁴⁵

Félévenként vizsgálták a tanulók figyelmét, emlékezetét, gondolkodását, képzeletét és felfogását, egyéni lapokat készítettek róluk, amiket folyamatosan kiegészítettek a megfigyelések alapján. Ezeket a szülőkkel megbeszélték, egyeztették. Erre a megbeszélésre családlátogatás során nyílt alkalom, így jobban megismerhették a családi környezetet és könnyebben megérthették a gyermek lelkivilágát. A közös feladatok által a gyerekekben kialakult a „mi-tudat”, amely az egyik legfontosabb célkitűzése volt az iskolának.⁴⁶

Az előzőeken túl a Kerti Iskola gyermekközpontúságának bizonyításaként szolgálnak a gyerekek Dolch Erzsébetnek írt levelei, melyekből nyilvánvalóvá válik, hogy mennyire szerettek iskolába járni és milyen szomorúan búcsúztak a tanító nénijüktől. *„Kedves Tanító néni! Nagyon örülök, hogy már jól tudok írni és olvasni. Szeretek nagyon iskolába járni. Kezeit csókolja Bruchter Camil”*,⁴⁷ vagy *Bruchter Elemér* levelének megható sorai: *„Szeretett Kedves Tanító Nénink! Kis szívünknek el kell szenvednie első fájó búcsúzását. Az élet kegyetlen keze elsodorja tőlünk első Mesterünket, aki szíve melegével tanított meg bennünket a betűvetés, számolás, olvasás nehéz tudományára. Belénk oltotta a kötelességtudás szigorú parancsát, vezetett bennünket a tudás ösvényén, hogy majdan derék polgárai lehessünk szeretett hazánknak. Búcsúzóul nagyon szépen megköszönjük sok fáradtságát abban a reményben, hogy soha sem fog bennünket elfeledni, mint ahogy mi sem fogjuk soha-soha elfeledni. Isten segítse tovább a nehéz munkájában...”*⁴⁸ Az iskolában próbálták minél élvezetesebbé tenni a tanulást úgy, hogy az adott tevékenység során akár több képességterületet is párhuzamosan fejlesszenek. Például a gyerekek a nevüket úgy tanulták meg leírni, hogy kis kartonlapokat készítettek a nevek szóképeivel, majd körbe ülve elcserélték ezeket. Egyesével mentek ki a táblához, ahol emlékezetből le kellett írni a kapott kártyán szereplő tanuló nevét. De készítettek játékokról, közlekedési eszközökről és háziállatokról is kartontáblákat és az előzőekhez hasonlóan zajlott a tanulás. Időközben az ABC összes betűjére is sor került.⁴⁹

Az intézet négy évnyi sikeres működés után, 1940-ben bezárt, Várkonyi Hildebrand elhagyta a várost a Kolozsvárra visszatérő egyetemmel együtt. Dolch Erzsébet 1938-ban vált meg a Kerti Iskolától.⁵⁰

EREDMÉNYEK

Mindhárom iskolában van írásos nyoma a célkitűzéseknek és az alapelveknek. A Kerti Iskola és a Családi Iskola elemzéséhez nagy segítségül szolgált Dolch Erzsébet disszertációja, az Új Iskola alapjairól pedig sokat megtudhatunk Domokos Lászlóné és Blaskovich Edit *Az alkotó munka az Új Iskolában* című művéből.⁵¹ Az összehasonlítás után megállapítottam, hogy mindhárom iskola többféle és többirányú célt tűzött ki maga elé, de egy hasonlóság mégis található, amely vezérelvéként funkcionál mindhárom esetben, ez pedig a gyermekközpontú szemlélet. Amikor a Kerti Iskola célkitűzéséről ír Dolch Erzsébet, akkor több irányt is említ, de a gyermekközpontúság szempontjából a legfontosabbnak mondható, hogy *„új módszerrel, új szellemben nevelve, egy új embertípus kialakítását”* akarták elősegíteni.⁵² Emellett megemlíti a nemzetnevelő és nemzetmentő szándékot, az Alföld bekapcsolását a kulturális áramlatba és az egyetemmel való szoros kapcsolat fenntartását is.⁵³

A Családi Iskoláról többféle megközelítést összegyűjtöttem a célokat illetően, ezekből néhány kulcsszót említek a gyermekközpontúság elvének alátámasztására. Ezek az egységes világbép kialakítása, a gyermeki egyéniség és alkotóképesség kibontakozása és az egyéni fejlődés megvalósítása.⁵⁴

Az Új Iskolában Domokosné gyermekszemléletű céljai között szerepel egy gyermekfejlődéstani és individuális alapon nyugvó nevelési rendszer létrehozása, áldozatkész, lelkes és erős emberek nevelése a társadalom számára, valamint az egyéni erők kibontakoztatása. Domokosné további célul tűzte ki a külföldi iskolák nevelési és oktatási elveinek e rendszerrel való összekapcsolását, valamint a hazai pedagógiai és didaktikai reformok útjának egyengetését.⁵⁵

A Családi Iskolában és az Új Iskolában is megjelenik a munka mint alapelv, de nem ugyanabban az értelemben. Nemesné Müller Márta iskolájának alapelve: „A közösség javára szolgáló munka, mely az erkölcsi tetteket és érzelmeket a cselekvés gyakorlatába oltja be”.⁵⁶ Az Új Iskolában folyó alkotó munka módszerének alapelve abban rejlik, hogy adjunk fel problémákat a gyermekeknek és engedjük, hogy azokat a maguk módján oldják meg. Ez a fajta tevékenység eltér a többi reformiskolában jelen lévő munkától, melynek lényegét az Új Iskola bemutatása során már részletesebben ismerttettem.⁵⁷

A Kerti Iskolában és az Új Iskolában a különböző tevékenységek végzése alatt lehetőség nyílt a gyermekek megfigyelésére. Ez a gyakorlat irányt mutatott a nevelőnek az adott gyermek tanítására vonatkozóan. Mindkét iskolában igyekeztek bevonni a tanítványok szüleit az egyéni nevelés érdekében. Az Új Iskolában már tanév elején próbáltak minél több információt szerezni arról, hogy milyen elvek szerint történik az otthoni nevelés, így csökkentve az iskolakezdés okozta traumát a gyerekek számára. Az iskola 1916-ban elsőként készített pszichogramokat a gyerekekről, majd a vizsgálatot évről-évre megismételték. Ezeket a tanárok alaposabb lélektani felkészültség és kísérletezés nélkül, tanítói tapasztalataikra támaszkodva készítették. Ezek összefoglaló értékelések voltak a gyermekekről, melyek részben a szülők tájékoztatására készültek, részben a más iskolába átlépő gyerekek új tanítójának szolgált alapul. A Kerti Iskolában is igyekeztek minél jobban megismerni a gyerekeket, a megfigyelések alapján itt is vezettek egyéni lapokat minden tanítványról. Az általam felhasznált szakirodalom alapján nincs információ arról, hogy a Családi Iskolában megfigyelték-e a gyermekeket a különböző tevékenységek alatt, vagy a szülőket ily módon bevonták-e az iskolai életbe. Ettől függetlenül elmondható, hogy mindhárom iskolában törekedtek arra, hogy minél jobban megismerjék a gyermeket és így alkalmazkodni tudjanak az életkori sajátosságokhoz, az egyéni fejlődési ütemhez, érdeklődéséhez és kíváncsiságához. A Kerti Iskola és az Új Iskola közel áll egymáshoz a módszerek tekintetében.⁵⁸

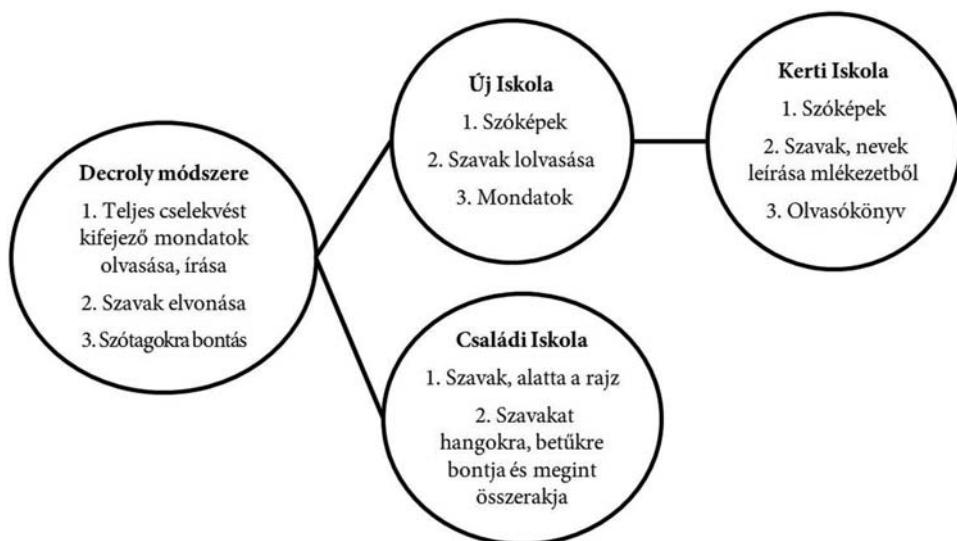
Megvizsgáltam az alapkészségek, vagyis a számolás, olvasás és írás tanításának módszereit mindhárom iskolában. A Kerti Iskolában használt számolástanítási módszerek nagyobb hasonlóságot mutatnak a Családi Iskola eljárásaival. Mindkét intézményben szerepet játszottak a természetben fellelhető tárgyak a gesztenye, kavics stb. az alapok elsajátításakor. További hasonlóság, hogy a gyerekek életéből vettek példákat számolási feladatokhoz, így jobban rögzült a gyerekekben a művelet. A Kerti Iskolában kis táblákon rögzítették az alpműveleteket, a Családi Iskolában pedig kartonlapokat használtak. Az Új Iskolában kísérleteket végeztek, például túrót készítettek, megfigyelték hogyan készül, megmérték és ezzel kapcsolatban megismerkedtek az űrmértékek és súlymértékek egységével és részeivel, így a számok, mértékegységek nem elvont dolgokként szerepeltek a gyerekek életében.⁵⁹

Az olvasástanítás mindhárom iskolában Decroly globalizáló, szóképes módszerével történt, de nem az eredeti eljárással. A Családi Iskolában Decroly módszerét átalakították a magyar nyelv szellemének megfelelően. Ebben az esetben szavakkal kezdték, pontosabban egy tárgykörből választott betűcsoportból álló szavakkal a tanulást, melyek alatt ott volt a szónak megfelelő rajz is és ezeket a gyerekek lemásolták és lerajzolták. Nemesné e szavakat játékos módon hangokra és betűkre bontotta, azután megint összerakta. Ez egy gyorsított eljárás volt, melynek eredményeképp 12 nap alatt tanult meg az osztály olvasni.⁶⁰

Az Új Iskolában szóképekből indultak ki. Például nagy nyomtatott betűkkel kis kartonlapokra írt testrészek szóképét helyezték egy baba megfelelő testrészeire, a gyerekek elolvasták a szót, majd lerázták a babáról, összekeverték és előlről kezdték. Ezután következtek az egész mondatok. Papírra írt felszólításokat húztak, hangosan elolvasták és el is játszották a cselekvést. A Kerti Iskolában a tanterem bútorain kis kartonlapokat helyeztek el a bútor nevének szóképeivel, vagy a gyerekek nevének szóképeivel készítettek kartonlapokat. Ezeket elcserélték, majd a táblára emlékezetből leírták a társuk nevét. Készítettek játékokról, közlekedési eszközökről, háziállatokról és gyümölcsökről is kartontáblákat. Csak ilyen előgyakorlatok után vették elő az olvasókönyvet. A szakirodalomban olvashatunk arról, hogy Dolch Erzsébet el látogatott Domokosné budai Új Iskolájába és néhányat át is vett a módszereiből, például a szóképeket használó olvasástanítási módszert. Az Új Iskola kezdettől fogva alkalmazta Decroly szóképes eljárását, de a szempont, a kiindulás és a menet éppen fordítottja volt Decroly eljárásának, mely az általam készített ábrán is jól látható. (1. számú ábra)

Az ábra alapján megállapítható, hogy a Kerti Iskolában alkalmazott olvasástanítási módszer megegyezik Domokosné eljárásával, ami visszavezethető Decroly módszerére.⁶¹

Az Új Iskolában az olvasástanítás a beszéd- és értelemgyakorlattal párhuzamosan történt, amibe később az írás is bekapcsolódott. A globális egységnek köszönhetően nem voltak széttagolva a tárgyak, így egyszerre zajlott több ismeret szerzése,

1. számú ábra: Az olvasástanítás lépései

például figyelés közben számolás, vagy olvasás közben írás. A Családi Iskolában nagy nyomtatott betűkkel, vonalozatlan lapon kezdték gyakorolni az írást. Ezután jöttek azok a kisbetűk, amelyek alakban megegyeztek a nagybetűkkel, a szépírást pedig már vonalozott füzetben gyakorolták. A Kerti Iskolában is nagy nyomtatott betűkkel kezdtek, ezután a Luttor-féle átmeneti írással gyakorolták a zsinór-írást.⁶²

Összességében elmondható, hogy a Kerti Iskolában alkalmazott számolástanítási módszerek a Családi iskola eljárásaival mutatnak nagyobb hasonlóságot. Az olvasástanítási módszer egyértelműen visszavezethető az Új Iskolához, így eljuthatunk Decroly globalizáló módszeréhez. Az írás tekintetében egy hasonlóságot találtam a Kerti Iskola és a Családi Iskola között, miszerint mindkét intézményben nagy nyomtatott betűkkel kezdték az írástanítást.

A vizsgált intézményekben különböző módszereket, újításokat vezettek be, melyek elősegíthették a gyermekközpontúság megvalósítását, a családias és támogató légkör megteremtését, az odafigyelést és az egyéni bánásmódot. Mindhárom iskolában fontos szerepe volt az erkölcsös és szociális nevelésnek. Az Új Iskolában ezt segítette a Vöröskereszt Egyesület, a Cserkészlet és az adománygyűjtések. Ebből a szempontból egy nagyon fontos hasonlóság fedezhető fel a Kerti Iskola és a Családi Iskola között, ez pedig egy olyan rendszer, melyben a gyerekek különböző tisztségeket töltöttek be egy meghatározott ideig és ez idő alatt mindenki elvégezte az általa

vállalt feladatokat. A Családi Iskolában ezt Szeretet Egyesületnek hívták, melynek élén egy bíró állt, akinek a feladata a rend fenntartása, és a vállalt munkák ellenőrzése volt, továbbá ő volt a tanító helyettese is. A Kerti Iskolában ezt zászlóőr kitüntetésnek nevezték, de a feladata és funkciója ugyanaz volt, mint a Családi Iskolában a bírónak.⁶³

Mindhárom iskolában fontos szerepet töltött be a természet, a növények és az állatok megfigyelése. A Kerti Iskolában és az Új Iskolában az ezzel kapcsolatos közös észrevételeket megbeszéltek és a tapasztalatokat rögzítették. Ezen kívül a gyerekek saját élményeiket is megörökíthették. Az Új Iskolában a gyerekek munkafüzetekbe rögzíthették ezeket az élményeket, melynek ötlete szintén Decroly-tól származott (Cahiers de vie). A Családi Iskolában is volt alkalom a tapasztalatok megörökítésére, mert mind a négy osztályban volt élménynapló és fali napló. Ezek az alkotások nagyon fontosak voltak az egyéni nevelés szempontjából is, mert a munkafüzetekből, naplóból könnyen lehetett látni az egyéni különbségeket.⁶⁴

A mese fontossága a Kerti Iskolában és a Családi Iskolában is megjelent. Mindkét intézményben a gyerekek alkottak, alakítottak meséket és utána kis színházi előadásokat, színdarabokat készítettek belőlük. A Kerti Iskolában ez a tanórák keretében, a Családi Iskolában pedig ünnepek alkalmával történt.⁶⁵

Mindhárom intézményről elmondható, hogy cselekvő, alkotó és játékos eljárásokkal igyekeztek a gyerekek érdeklődését felkelteni és a tanulást élvezetesebbé tenni. A Családi Iskolában és az Új Iskolában versenyeket, ünnepeket, kiállításokat is szerveztek.⁶⁶

A globális egység bizonyos tekintetben jelen volt a Kerti Iskolában is. Ahogy azt korábban már említettem, Domokosné intézményében ezt azt jelentette, hogy a tantárgyak nem voltak elkülönítve egymástól, hanem a gyerekek érdeklődéséhez, aktuális hangulatához igazodva haladtak a feladatokkal. A Kerti Iskolában ez abban nyilvánult meg, hogy például a természeti megfigyelések után megtanulták leírni és lerajzolni a megfigyelt gyümölcsöt, állatot, növényt, így mindig volt egyszerre fogalmazási, beszélgetési és rajzolási témájuk is. Egy témát több szempontból is körbejártak, globálisan közelítették meg.⁶⁷

Az általam feldolgozott szakirodalomban több helyen is említésre kerülnek olyan irányelvek, reformpedagógusok, akik hatást gyakoroltak a Családi Iskolára vagy az Új Iskolára. Azért tartom fontosnak ezek megemléítését, mert így további gyökerekre lehet következtetni a Kerti Iskolában alkalmazott elméleti háttér és módszerek tekintetében.

A már korábban említett Decroly mellett fontos megemlíteni, hogy a Családi Iskola leginkább az amerikai Winnetka Terv gyakorlatával rokonítható, amely *Carleton W. Washburne* nevéhez köthető.⁶⁸

Kerti Iskola	Családi Iskola	Új Iskola
Alkalmazkodás az állami tantervhez	Alkalmazkodás az állami tantervhez	Alkalmazkodás az állami tantervhez
Gyermekközpontú szemlélet a célok tekintetében	Gyermekközpontú szemlélet a célok tekintetében	Gyermekközpontú szemlélet a célok tekintetében
Egyéni nevelés megvalósulása	Egyéni nevelés megvalósulása	Egyéni nevelés megvalósulása
Gyermekek megfigyelése, egyéni naplók vezetése, melyet a szülőknek megmutattak		Gyermekek megfigyelése, pszichogrammok készítése, melyet a szülőknek is megmutattak
Számolás tanítása: dominó, gesztenye. Példák a gyerekek életéből. Alapműveletek rögzítése kis táblákon.	Számolás tanítása: kavics, gomb, gesztenye. Példák a gyerekek életéből. Kartonlapok használata.	
Olvasástanítás: Ovide Decroly globalizáló, szóképes módszerének módosított változata, melyet Dolch Erzsébet az Új Iskolából vett át. A szempont, a kiindulás és a menet éppen fordítottja Decroly eljárásának.		Olvasástanítás: Ovide Decroly globalizáló, szóképes módszerének módosított változata.
Írás tanítása: nagy nyomtatott betűkkel kezdték	Írás tanítása: nagy nyomtatott betűkkel kezdték	
Erkölcsei és szociális nevelés fontossága	Erkölcsei és szociális nevelés fontossága	Erkölcsei és szociális nevelés fontossága
Zászlóór kitüntetés, tisztségek	Szeretet Egyesület: bíró, tisztségek	
Természeti megfigyelések	Természeti megfigyelések	Természeti megfigyelések
Élmény-, tapasztalatrögzítés	Élmény-, tapasztalatrögzítés	Élmény-, tapasztalatrögzítés
Mese fontossága, a gyerekek készítettek meséket és utána színházi előadásokat szerveztek	Mese fontossága, a gyerekek készítették a meséket, utána színdarabokat szerveztek	
Hasonló a globális egységhez. Például a megfigyelések után megtanulták leírni és lerajzolni is azt, amit megfigyeltek. Egy témát globálisan közlítették meg.	A gyerekek minden ismeretüket bizonyos keretben fogják fel, Nemesné Decroly globalizációs módszerét vette alapul.	Globális egység, a tantárgyak nincsenek elkülönülve

1. számú táblázat: Összefoglaló táblázat

Az Új Iskola elsősorban Nagy László nyomdokait követte, illetve több szempontból is hatással volt rá Ovide Decroly koncepciója. Ezen kívül megemlítendő *Claparède* módszere, aki Nagy László fejlődéstípusát jelentősen megszilárdította. Egy másik jeles személyiség, akit meg kell említenünk *Spranger*, akinek fejlődés-tani megállapításai teljesen megegyeztek az Új Iskola kísérleteivel és intuitív pedagógiájának tapasztalataival. Domokosné újítását, mely az ifjúkor pedagógiáját lélektani alapra helyezi, Bergson lélektana inspirálta.⁶⁹

Kutatásomban az újszegedi Kerti Iskola elméleti hátterét és módszertani alapjait vizsgáltam. Céлом az volt, hogy – akár több generációra visszamenőleg –, feltárjam azon irányelveket, módszereket, amelyek hatást gyakorolhattak a négy évig működő iskola életére.

A Családi Iskola és az Új Iskola vizsgálata volt az első lépcsőfok, amin elindulhattam. Alapos tanulmányozás után sikerült különböző szempontok szerint összehasonlítani a Kerti Iskolát ezen két intézménnyel, és megtalálni azokat a főbb hasonlóságokat, melyek irányt adnak a további vizsgálódáshoz. Az összevetés szempontjai voltak: az alapelvek és célkitűzések, az egyéni nevelés megvalósítása, az alapkészségek, vagyis a számolás, olvasás és írás tanításának módszerei, valamint az egyéb módszerek és újítások. Ezután készítettem egy táblázatot, mely összefoglalja a módszertani összehasonlítás alapján felfedezhető hasonlóságokat a három iskola között. Ez alapján láthatjuk, hogy az általam vizsgált módszerek, melyeket a Kerti Iskolában alkalmaztak, nagyjából egyforma arányú hasonlóságot mutatnak mind a Családi Iskola, mind az Új Iskola elveivel és módszereivel.

Mindhárom intézményre elmondhatjuk, hogy alkalmazkodtak az állami tantervhez, a gyermekközpontú szemléletet helyezték előtérbe, törekedtek az egyéni nevelés megvalósítására, szem előtt tartották az erkölcsi és szociális nevelést, nagy hangsúlyt fektettek a természeti megfigyelésekre, valamint az élmények és tapasztalatok rögzítésére, továbbá a Decroly-ra visszavezethető globális egység is megjelent.

Ovide Decroly Kerti Iskolára gyakorolt hatására nem csak a globális egység tekintetében következtethetünk. Feltételezhetően tőle származik az a gondolat is, hogy a tanárok megfigyeljék a gyerekek tevékenységét, erről naplót vezessenek és értesítsék a szülőket a fejlődésről, hiszen ez Decroly iskolájában is így történt. Továbbá, a Kerti Iskolában alkalmazott olvasástánítási módszer is az ő nevéhez vezethető vissza. A Családi Iskolában és a Kerti Iskolában működő rendszer, az úgynevezett iskolai bíróság (Családi Iskolában Szeretet Egyesület), melyben a gyerekek a maguk alkotta törvényeknek engedelmeskedtek, szintén Ovide Decroly-hoz köthető. Az ő gondolata továbbá a gyerekek által készített munkafüzetek vezetése, melyben az élményeiket és tapasztalataikat rögzítették.

Ezek alapján látható, hogy több szálon is következtethetünk Ovide Decroly hatására, amikor a Kerti Iskolát vizsgáljuk. Az is világossá vált, hogy konkrétan melyek azok a szempontok, módszerek, amelyek az ő nevéhez köthetőek, és melyek

jutottak el a Családi Iskolán keresztül, és melyek az Új Iskolán keresztül az újszegedi intézményhez.

A kutatás folytatásaként szeretnék majd kitérni azokra a gondolkodókra, akik Decroly koncepciójára voltak hatással, többek között a korábban már említett Herbert Spencer és August Comte munkásságára. Ezen kívül tanulmányozni fogom Claparède, Spranger és Bergson elméleteit is, melyek az Új Iskola pedagógiájára hatottak. Ez alapján lehetőség nyílna további összefüggések feltárására a Kerti Iskola módszertani struktúrájának eredetére vonatkozóan.

JEGYZETEK

* szociálpedagógus, a Délvidék Kutatóközpont különdíjasa (XXXIII. OTDK)

- ¹ Dolch Erzsébet: *Az új nevelés elméleti és gyakorlati megvalósulásai*. 1938. (A továbbiakban: Dolch, 1938.)
- ² Pukánszky Béla: *Die Rolle der Frauen in der Geschichte der ungarischen Reformschulbewegung, Erzsébet Dolch und die Gartenschule – Eine Fallstudie*. (forrás: www.pukanszky.hu) (A továbbiakban: Pukánszky, é. n.)
- ³ Dolch, 1938. 92.
- ⁴ Uo. 74.; Áment Erzsébet: *A budai Új Iskola pedagógiája*. Budapest, 2005. (A továbbiakban: Áment, 2005.) 20–21.
- ⁵ Pukánszky Béla magángyűjteményéből
- ⁶ Németh András – Pukánszky Béla: *Magyar reformpedagógiai törekvések a XX. század első felében*. Magyar Pedagógia, 99. évf. (1999) 3. sz. (A továbbiakban: Németh – Pukánszky, 1999.) 245–246.
- ⁷ Németh András: *A reformpedagógia múltja és jelene*. Budapest, 1996. (A továbbiakban: Németh, 1996.) 7–8.
- ⁸ Németh András: *A reformpedagógia gyermekképe*. Iskolakultúra, (2002) 3. sz. 21–22.; Németh András – Ehrenhard, Skiera: *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Budapest, 1999. (A továbbiakban: Németh – Ehrenhard, 1999.) 77.
- ⁹ Langerné Buchwald Judit: *Az alternativitás értelmezési lehetőségei és megjelenése az oktatásban és a pedagógusképzésben*. Iskolakultúra, 21. évf. (2011) 12. sz. 98–99.; Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1994. 569–571.; Németh András: *Egyetemi neveléstudomány – reformpedagógia – magyar oktatásügyi reformok*. Magyar Pedagógia, 104. évf. (2004) 1. sz. 44.
- ¹⁰ Németh – Ehrenhard, 1999. 92.
- ¹¹ Uo. 92–93.; Németh – Pukánszky, 1999. 250–256.
- ¹² Dolch, 1938. 11.; Németh, 1996. 62–65.; Nagy László: *A Remete-munkaiskola Brüsszelben*. A Gyermek, VIII. évf. (1914) 195–210. In: Nagy Sándor (szerk.): *Nagy László válogatott pedagógiai művei*. Budapest, 1972. 206–216.
- ¹³ Áment, 2005. 26–41.; Németh, 1996. 64.
- ¹⁴ Németh, 1996. 126–127.; Dolch, 1938. 74–75.; Domokos Lászlóné: *Nagy László jelentősége a pedagógiában*. A Gyermek, XXIII–XIV. évf. (1931–32) 37–53. In: Áment Erzsébet (szerk.): *Korszerű kérdések a nevelésben*. Budapest, 2005. 40–41.
- ¹⁵ Idézi: Domokos Lászlóné – Blaskovich Edit: *Az alkotó munka az Új Iskolában*. Budapest, 1934. (A továbbiakban: Domokos – Blaskovich, 1934.) 14.
- ¹⁶ Uo. 3.
- ¹⁷ Uo. 3–14.; Nagy László: *Az Új Iskola célja, pedagógiai és didaktikai alapelvei, tantervének megokolása*. A Gyermek, X. évf. (1916) 22–31. In: Nagy Sándor (szerk.): *Nagy László válogatott pedagógiai művei*. Budapest, 1972. (A továbbiakban: Nagy, 1916.) 219–220.; Domokos Lászlóné: *Az Új Iskola története*. Értesítő, 1. évf. (1931–32) 7–12. In: Áment Erzsébet (szerk.): *Korszerű kérdések a nevelésben*. Budapest, 2005. (A továbbiakban: Domokos, 1931–32.) 43.

- ¹⁸ Németh, 1996. 128.; Nagy, 1916. 221.
- ¹⁹ Domokos – Blaskovich, 1934. 21.; Dolch, 1938. 75–76.
- ²⁰ Domokos – Blaskovich, 1934. 49.; Dolch, 1938. 76–78.
- ²¹ Domokos – Blaskovich, 1934. 31.
- ²² Uo. 27–33.; Dolch, 1938. 79–81.
- ²³ Dolch, 1938. 84–85.
- ²⁴ Uo. 83–86.; Áment, 2005. 47.; Domokos – Blaskovich, 1934. 56.; Nagy, 1916. 223.
- ²⁵ Nagy, 1916. 224.; Dolch, 1938. 88–89.
- ²⁶ Németh, 1996. 130.; Domokos – Blaskovich, 1934. 56–145.; Dolch, 1938. 86.; Áment, 2005. 47–48.
- ²⁷ Domokos – Blaskovich, 1934. 48–119.; Dolch, 1938. 86–87.
- ²⁸ Németh – Pukánszky, 1999. 250.; Domokos, 1931–32. 44–48.; Domokos Lászlóné: *Az Új Iskola szellemi útvonala. A Jövő Útjain*, 1. évf. (1935) 173–177. In: Áment Erzsébet (szerk.): *Korszerű kérdések a nevelésben*, Budapest, 2005. (A továbbiakban: Domokos, 2005.) 106–111.
- ²⁹ Németh – Pukánszky, 1999. 250.; Németh, 1996. 135.
- ³⁰ Dolch, 1938. 50–52.; Németh, 1996. 136.
- ³¹ Dolch, 1938. 50–51.; Németh, 1996. 136.
- ³² Dolch, 1938. 55.
- ³³ Uo. 54–63.
- ³⁴ Uo. 53–71.; Németh, 1996. 137.
- ³⁵ Dolch, 1938. 73–74.
- ³⁶ Uo. 3.; Pukánszky, é. n.; Pukánszky Béla: *Reformpedagógia Szegeden a két világháború között*. In: Németh András (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. 2003. (A továbbiakban: Pukánszky, 2003.) 111–112.
- ³⁷ Dolch, 1938. 91–92.; Németh – Pukánszky, 1999. 253–254.; Fizel Natasa: *Neveléstudományi tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem múltjáról és jelenéről*. Szeged, 2013.
- ³⁸ Dolch, 1938. 92.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Uo. 92–107.; Németh – Pukánszky, 1999. 254.
- ⁴¹ Dolch, 1938. 92.
- ⁴² Uo. 92–100.
- ⁴³ Uo. 97–98.
- ⁴⁴ Uo. 93–95.
- ⁴⁵ Uo. 94–100.
- ⁴⁶ Uo. 106–108.; Németh – Pukánszky, 1999. 254.
- ⁴⁷ Bruchter Camil levele Dolch Erzsébetnek. Pukánszky Béla magángyűjteménye alapján.
- ⁴⁸ Bruchter Elemér levele Dolch Erzsébetnek. Pukánszky Béla magángyűjteménye alapján.
- ⁴⁹ Dolch, 1938. 93–94.
- ⁵⁰ Pukánszky, é. n.
- ⁵¹ Dolch, 1938.; Domokos – Blaskovich, 1934.
- ⁵² Dolch, 1938. 92.
- ⁵³ Uo. 91–92.
- ⁵⁴ Uo. 51–52.; Németh, 1996. 136.

- ⁵⁵ Domokos – Blaskovich, 1934. 33.; Dolch, 1938. 76–88.
- ⁵⁶ Németh, 1996. 135.
- ⁵⁷ Uo. Domokos – Blaskovich, 1934.
- ⁵⁸ Dolch, 1938. 50–107.; Németh, 1996. 129.; Domokos, 1931–32. 45.
- ⁵⁹ Dolch, 1938. 61–98.
- ⁶⁰ Uo. 55.
- ⁶¹ Uo. 83–95.; Pukánszky, é. n.
- ⁶² Dolch, 1938. 54–96.
- ⁶³ Uo. 69–101.
- ⁶⁴ Uo. 53–101.; Domokos – Blaskovich, 1934. 56.
- ⁶⁵ Dolch, 1938. 73–100.
- ⁶⁶ Németh, 1996. 137.; Domokos – Blaskovich, 1934. 26.
- ⁶⁷ Dolch, 1938. 51–99.; Pukánszky, 2003. 112.
- ⁶⁸ Németh, 1996. 93–135.
- ⁶⁹ Domokos, 2005. 107–108.; Domokos – Blaskovich, 1934. 114–127.

MAGYAR NEMZETISÉGŰ OKTATÓK AZ 1989 ELŐTTI ÚJVIDÉKI EGYETEM MARXIZMUS CSOPORTJÁBAN

RÁCZ MÁRK*

ABSTRACT

My presentation can be divided into two parts. First I introduce the life and work of the professors at the Marxism Department of the University of Novi Sad, before 1989. I believe that this my work makes up for such a hiatus, as there was no treatise about this topic before.

Although there were much more teachers, I would like to talk only about the three I believe to be the most important. I present the mood, traits and expectances of the Tito era by the example of these people.

After the general historical prelude I first introduce Ferenc Bodrogvári (1935–1980), who taught philosophy between 1976 and 1980. Then I move on to the university teaching history of sociologist Teréz Kovács (1949–). She held sociology courses as an instructor of Novi Sad, from 1975 to 1984. Finally, I examine the lifeway and university professor career of László Rehák (1922–1994). He was quite an influential and determinative person in the local public life, and he still divides the public opinion of nowadays.

In the second part, I show contemporary theses, in which I can see such topics that allow me to take a glimpse of the mood of the age, and the social issues that kept the age's students thinking. There were works made about occultism, underage crime in the city of Zombor, films, aesthetics, family, sects and local bureaucracy. So far I can conclude that these writings belonged rather to sociology and philosophy, while especially ideological pieces (for example, labor movement) were rare findings.

Students of Hungarian nationality could prevail during this era, as well.

BEVEZETÉS

E kutatásban arra vállalkoztam, hogy átfogó képet nyújtsak az Újvidéki Egyetem Marxizmus Tanszékén egykor oktató három magyar nemzetiségű oktató identitásáról, életéről, munkásságáról. Írásom inkább leíró jelleget ölthet, hiszen nem minden esetben jellemző rá az elemző leírás. Fontosnak tartom továbbá a forrásközlést, amely megkönnyítheti mások munkáját is.

A dolgozat alapvetően három nagyobb egységre bontható. Elsőként az Újvidéki Egyetem 1989 előtti Marxizmus Tanszékén oktató magyar nemzetiségű oktatók életét, munkásságát mutatom be. Úgy vélem, hogy a dolgozat hiánypótló, hiszen – tudomásom szerint – eddig még nem született magyar nyelvű tanulmány ebben a témakörben.

Bár több magyar nemzetiségű oktató is dolgozott itt, részletesebben azzal a hárommal foglalkozom, akikre kutatásom során interjúalanyaim kiemelten felhívták figyelmem. Rajtuk keresztül szeretném érzékeltetni a Tito-korszak hangulatát.

Az általános történeti bevezetőt követően elsőként Bodrogyári Ferencet (1935–1980) mutatom be, aki filozófiát oktatott 1976 és 1980 között. Ezt követően a szociológus Kovács Teréz (1949–) egyetemi oktatói múltját tárom fel. Ő 1975 és 1984 között tanársegédként szociológiát tanított Újvidéken. Végül a közismertebb Rehák László (1922–1994) életútját és egyetemi oktatói pályafutását veszem górcső alá. Rehák évtizedekig a helyi közélet befolyásos és meghatározó egyénisége volt, akinek tevékenységéről szakmai körökben napjainkban is megosztóan vélekednek.

A második részben az ebben az időszakban készült szakdolgozatokat tárom fel. Ezeket keresztül olyan témakörök tárulnak elénk, amelyek segítségével bepillantást nyerhetünk a kor hangulatába, valamint abba, hogy az akkori hallgatókat milyen társadalmi kérdések foglalkoztatták. Készültek írások az okkultizmusról, kiskorúak bűnözéséről Zombor városában, filmekről, esztétikáról, családról, szektákról és a helyi bürokráciáról. Eddig az állapítható meg, hogy az írások döntően szociológiai és filozófiai jelleget öltöttek, kifejezetten ideológiai töltetű (pl. munkásmozgalmi) dolgozatok elvéve fordultak elő.

A harmadik részben azokat az oktatókat mutatom be röviden életrajzukon keresztül, akik ebben az oktatási egységben látták el feladatukat a '70-es és a '80-as években.

Lényeges, hogy a magyar nemzetiségű tanárok is érvényesülhettek az általam vizsgált időszakban, ezt bizonyítja, hogy az évek alatt – eddigi kutatásaim alapján – legalább hat magyar nemzetiségű tanár dolgozhatott itt a vizsgált időszakban.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Ahhoz, hogy jobban megérthessük a vizsgált korszakban lezajló oktatáspolitikai kérdéseket, hasznos, ha történeti kontextusba helyezzük a témát. 1918-ban jött létre először egy önálló délszláv állam. A két háború között államformája királyság volt; ebben az időszakban a kommunisták igyekeztek kialakítani saját bázisukat. Vezetőjük Josip Broz Tito lett, aki végig meghatározó szerepet játszott a JKP (Jugoszláv Kommunista Párt) életében. 1941-ben Németország megtámadta Jugoszláviát, amely nem sokkal később megszűnt önálló országgént létezni. Az ellenállók, élükön a partizánokkal, akik nem fogadták el a kialakult helyzetet, német alakulatokat támadtak.

A JKSZ (Jugoszláv Kommunista Szövetsége) „1919 áprilisában alakult. Befolyása gyorsan növekedett. 1920-ban, a centristák kiválása után, II. kongresszusán forradalmi programot fogadott el: célul tűzte ki a tőkés rendszer felszámolását, Jugoszlávia szocialista átalakítását. A többi balkáni kommunista párttal (bolgár, román, görög, török) Balkáni Kommunista Föderációba tömörült. A Központi Bizottság 1929-ben a monarcho-fasiszta diktatúra elleni fegyveres felkelésre hívott fel, ami – a forr. feltételek hiányában – hibás döntésnek bizonyult. A hatalmas terror következtében számos pártszervezet megsemmisült. 1937-ben az újjászervezett párt élére Josip Broz Titót választották meg a Központi Bizottság főtitkárának. Jugoszlávia náci megszállása után a Jugoszláv Kommunista Szövetsége a megszállók elleni harc élére állt. A felszabadító háborúban óriási áldozatokat hozott. A felszabadulás után a meginduló szocialista fejlődés megindítója szintén a Jugoszláv Kommunista Szövetsége volt. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának 1948-as, de különösen 1949-es határozatát követően a Jugoszláv Kommunista Szövetsége és a többi kommunista és munkáspárt viszonya rendkívül megromlott, és a párbeszéd csak 1953-ban indult meg újra. Ezzel párhuzamosan a Jugoszláv Kommunista Szövetsége kidolgozta a jugoszláv társadalom és gazdaság irányításának sajátos, ún., öngazgatási rendszerét. 1952-ben a párt nevét Jugoszláv Kommunista Pártról Jugoszláv Kommunista Szövetségre változtatta. A Jugoszláv Kommunista Szövetsége legutóbbi, XII. kongresszusa 1982-ben volt. A párt taglétszáma 1 950 000 (1980), lapja a Kommunista. A párt elnöki funkcióját Tito halála után rotációs rendszerben, évenként váltakozva, az egyes szövetségi köztársaságok pártjainak képviselői töltötték be”²

Ismert tény, hogy 1945 után a kommunisták kerültek hatalomra az újjáalakult déli szomszédunknál is. 1948 nyarára teljesen megromlott a szovjetek és a jugoszlávok kapcsolata, amelynek áldásos hatása évekre meghatározta a magyar állammal való kapcsolatot is. „Gyakorlatilag két országban volt már a felszabaduláskor

biztosítva a kommunisták egyeduralma: Jugoszláviában, ahol Joszip Broz, vagyis Tito vezette őket, és Albániában, ahol Enver Hodzsa állt az AKP élére. Ebben a két országban ők vezették az ellenállást a náci vagy az olasz megszállók ellen, és hiába volt minden külső nyomás, még ha a Szovjetunióból jött is, csak nagyon rövid ideig voltak hajlandók megosztani más politikai erőkkkel a hatalmat.”³

Néhány szót kell ejtenünk a jugoszláv államiság jellegzetességeiről, amelynek lényegét remekül fogalmazta meg egy jogtörténeti kiadvány: „A Jugoszláv Szövetségi Állam fejlődésében is egy sor analóg folyamat zajlott le, de történtek lényeges tartalmi, illetve institucionális változások is. Már az 50-es évek elején jelentkezett a népi államhatalom társadalmi bázisainak a kibővítését célzó törekvés, amely a dolgozók öngazgatási rendszerének az intézményesítésével akart empirikusan kitapintható eredményeket elérni. A termelők öngazgatásának az első legiszlálását (1950) követően, viszonylag hamar beérett a az intézmény közjogiasítása. (...) Főként az 1953-ban megismert alaptörvényi módosulások váltak szembetűnővé, mivel itt már a legfőbb (központi) államhatalmi- és igazgatási struktúra változásai is nyilvánvalóvá lettek. (...) Valójában ekkor alakult ki a Szövetségi Végrehajtó Tanács is, mint az elnökséget és a kabinetet egyesítő legfőbb központi igazgatási szerv. (...) A helyi öngazgatásban megtett előrelépések persze látványosabb módon jelentkeztek, és ezt a szisztémát fejlesztette tovább a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tulajdonképpen második alkotmánya, amely 1963-ban vált publikussá. A »község az alapsejt« ebben a rendszerben – mondják találón a közjogtörténet képviselői. (...) Az időközben kialakult sajátosságokkal együtt a jugoszláv államépítés eljutott az ún. »fejlett szocialista állam« korszakába, amelynek az újabb kifejezője már az 1974. évi alkotmány volt. Különös színfoltja ennek az állami struktúrának, hogy a munkaközösségi tanácsoknak az államhatalmi szervekbe történt bevitele által egyfajta sajátos, többkamarás rendszer született. Ezek között a 190 tagú Szövetségi Tanács szerepe volt a meghatározó, mivel ezen belül helyezkedett el a köztársasági skupstinák, illetve az autonóm tartományok küldötteiből álló 70 tagú Nemzeti Tanács. (...) Több kamarát magába foglaló összetevője lett viszont a Munkaközösségek Tanácsa. Kebelébe tartozott a Gazdasági, Népművelési, illetve a Kulturális Tanács, valamint az Egészségügyi-Szociális és az ún. Organizációs-politikai Tanács. (...) Az egyszemélyes államelnöki intézmény formailag változatlan maradt”.⁴

Domonkos László tollából 2016-ban jelent meg egy újabb, átfogó kiadvány, amely a hírhedt börtönszigettel kapcsolatos ismereteinket szélesítheti. A szerző azt írja, hogy „vasárnap nem kellett kimenni dolgozni, de tétlen pihenésről, önfeledt tábor-rekreációról persze szó sem lehetett: ekkorra tették kötelezővé az úgynevezett »önkéntes munkavégzést«, a barakkok takarítását, a sűrölést, az ablakmosást és hasonlókat”.⁵

„Jugoszláviának sok szigete van és az egyik ilyen sziget, Goli Otok (kopár sziget) lett a fő tábor. olyan módszerekkel éltek ott, amelyek nagyon hasonlítottak a romániai,

pitesti tábor módszereihez, és amelyet talán balkáninak kell neveznünk. Ilyen volt a gyalázatsorfal, más szóval kujonfuttatás. (...) A kínzás lett az internáltak mindennapi kenyeré. A kötörés volt a felügyelő-átnevelő legelterjedtebb módszere ezen a sziklás adriai szigeten. És hogy teljes legyen a rabok megaláztatása: a tengerbe szórták a kötörmeléket. Sokáig titokban tartott hivatalos források szerint 16731 embert érintett, ezek közül 5037-et ítéltek el szabályos perben: Goli Otok és Grgur szigetre küldték háromnegyed részüket. Vladimir Dedijer elfogulatlan elemzései szerint 31.000 vagy 32.000 ember fordulhatott meg csak Goli Otok-i táborban. Az újabb kutatás még képtelen volt kideríteni, hogy hány fogoly halt ott meg, hány áldozata volt a kivégzéseknek, a kimerültségnek, az éhségnek és a járványoknak vagy épp az öngyilkosságnak, mert ehhez a végső menedékhez folyamodtak bizonyos kommunisták, kegyetlen helyzetük zsákutcájában.⁶ Szükséges, hogy ezen információk birtokában megértse az olvasó, hogy egy diktatúrával állunk szemben. Ugyanakkor megfigyelhető volt egyfajta általános jólét is, amelyet az emberek a '60-as évektől kezdődően fokozatosan éreztek.

Valóban igaz, hogy „javult az élet minősége. A tradicionális balkáni kisparaszti életmódot mindinkább az urbánusabb-nyugatiasabb életforma váltotta fel, és elterjedtek a tartós fogyasztási cikkek. Felvirágzott a kulturális élet, és az egyetemisták számarányát tekintve (miközben magas maradt az írástudatlanság is) Jugoszlávia Európa élmezőnyébe került. Az emberek, beleértve a kisebbségeket is, szabadon élhették mindennapi életüket. Ilyenformán a politikai változások, a gazdasági fejlődés és az életszínvonal-emelkedés eredményeként az ötvenes évek végétől kezdve Jugoszlávia saját múltjához és a szovjet tömb országaihoz viszonyítva – de a magántulajdon korlátozását a hetvenes évek elejéig több dél-európai kapitalista államhoz képest is – a szabadság és jólét korszakát élhette meg”.⁷

Ezzel együtt Juhász József meglehetősen borúlátó képet festett könyvében az országról, mivel azt írta, hogy „a titói rendszer számos előnye ellenére egészében véve éppúgy alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a gazdaság és a társadalom hosszú távú modernizációjának keretévé váljon, mint az eredeti szovjet típusú államszocializmus. (...) Sőt, egyes periódusaiban a titói Jugoszlávia gazdaságilag korántsem volt sikertelen”.⁸

„Branko Horvat számításai szerint például az ötvenes-hetvenes években a világ leggyorsabban növekvő gazdaságai közé tartozott, ami csak részben magyarázható a külső forrásbevonásokkal.”⁹

„A gazdasági reformok leállításának első nagy kísérlete (teljesen deformálatlanul és váratlanul) az 1968. június 6-ai ismert belgrádi egyetemista tüntetések (de más városok egyetemén is) révén robbant ki. A demokratikus szabadságok iránti követelésüket kiemelve az egyetemista vezetőség, melyet sok tanár, főleg a filozófusok támogatták, akik később a Praksis című folyóirat révén váltak ismertté, köztük a fő szavuk Mihajlo Markovicnak, Ljuba Tadicnak, Dragoljub Micunovicnak, Sveta Stoljanovicnak és másoknak volt – a demokráciával és szabadsággal egyidejűleg

több szocializmust és marxizmust, a társadalomban nagyobb egyenlőséget és a szegényekről való fokozottabb társadalmi gondoskodást követeltek.²⁰

„A hetvenes évek elején a jugoszláv politikai válság kényszerű konzerválása és az alkotmányreform befejezése után (az Alkotmányt 1974-ban fogadták el) Edvard Kardelj, Tito új társadalmának fő ideológusa, megpróbálta a lehetetlent: kiépíteni a föderáció alkotórészei közötti társadalmi megállapodás rendszerét (amely harmonizálná az államon beüli viszonyokat).²¹

„Bár (az 1991-ig működő) jugoszláv gazdasági mechanizmus alapjait az 1965-ös reform teremtette meg, egy találó megállapítás szerint Jugoszlávia 1950, a munkásönigazgatás bevezetése óta a permanens reform állapotában volt – s ellenkező irányú reformtörekvések váltották egymást szinte évente – csak az öngazgatás ideológiája maradt változatlan.²²

Milovan Gyilas¹³ nevét is meg kell említeni, hiszen Tito harcostársaként indult karrierje, később azonban eltávolodtak egymástól, aminek legfőképp ideológiai okai lehettek.

„A párttagok száma 1968 és 1972 között a kilépőkkel és kizártakkal évente 30 ezerrel csökkent, de 1975-ig 454 ezer új belépővel gyarapodott. (...) Az évtized végére azonban ismét lecsökkent a munkások aránya, s a JKSZ egyre inkább a vezetők, értelmiségiek-alkalmazottak, a fegyveresek és a katonák szervezetévé vált.²⁴

Meg kell említeni a hadsereget is, hiszen „az 1970-es években jelentősen megnőtt a hadsereg befolyása a pártban, a biztonsági szolgálatnál és a polgári élet hatalmi központjaiban: képviselői ott ültek az Államelnökségben, a párt Végrehajtó Titkárságában, a köztársasági és helyi képviselő testületekben. Frakciók természetesen még ebben a homogén körben is kialakultak: Jovanka Broz a likai tábornoki csoport exponenseként lépett fel, s velük együtt tűnt el a politikai életből 1977-ben”.¹⁵

Edvard Kardelj¹⁶ neve is releváns a témában, hiszen a korszak egyik meghatározó gondolkodójaként formálta a jugoszláv közgondolkodást is. Számos tanulmánya jelent meg a jugoszláv öngazgatás témakörében is.

Az el nem kötelezettek mozgalma jelentős eredményeket ért el külpolitikai téren. A korszak egyik olyan kezdeményezése, amely számos pozitív folyamatot indított el, ám ezekre sajnálatos módon hely hiányában nem áll módunkban bővebben kitérni. Amit mindenképpen ki szeretnénk emelni, az Egyiptommal, Indonéziával, Burmával és Indiával kötött, remeknek is mondható gazdasági és politikai kapcsolatok; legalábbis a korabeli viszonyokhoz képest. Könyvtárnyi szakirodalma van ennek a témakörnek, épp ezért sem bontom ki részletesebben.

Ennek tükrében is „a jugoszláv ipar 1947-től 1974-ig évenként átlagban 10 százalékkal növekedett. 1939-hez viszonyítva 1974-ben a termelés 14-szeresére emelkedett. Ez az emelkedés azonban nem volt egyenletes: hirtelen nekilendüléseket, majd stagnálásokat mutatott”.¹⁷

Losonczi Alpár szerint „Jugoszlávia 1948-ig lényegében egy hipersztálinista ország volt. Annak is kellett lennie, annál az egyszerű oknál fogva, hogy máshol, más helyzetekkel ellentétben itt komoly partizán mozgalom bontakozott ki, amelynek volt egy önálló, akár nemzeti legitimitációja is. Magyarországon például nem volt ilyen soha, míg Jugoszláviában igen, és az állam is ennek megfelelően építkezett. Ugyanakkor imitálta a sztálinizmus különféle tulajdonságait. Például jellemző, hogy az 1946-os jugoszláv alkotmány lényegében az albán Enver Hodzsa-féle irányt vette át, az volt a alkotmány alapja”.¹⁸

Josip Broz Tito összegyűjtött művei 15 kötetet tesz ki, amely az 1926 és 1943 közötti írásait tartalmazza. Magyar nyelven is megjelent a Fórum Könyvkiadó gondozásában 1979 és 1984 között. A szerkesztői előszóban az alábbi olvasható: „Tito arra figyelmeztetett, hogy Marxnak és Leninnek a szocialista államról szóló tanításából egyértelműen következik: az öngazgató jelleg fejlődésével összhangban a szocialista forradalomban az állam funkcióinak, különösen gazdasági téren, fokozatosan el kell halniuk”.¹⁹ Maga Tito is írt egy rövid előszót, melyben kifejti, hogy „nem az én dolgom, hogy értékeljem az említett munkákat. A történelem és a tudomány majd értékítéletet mond rólunk”.²⁰ Ezen megállapítással egyet lehet érteni, amely időközben megtörtént, bár meglehetősen megosztó vélemény alakult ki életéről és tetteiről.

Megemlékezett azokról az egykori harcostársairól is, akik menet közben szembe fordultak vele. Róluk Belgrádban 1977-ben eképpen írt: „a történelmi igazság érdekében ezzel kapcsolatban sem szabad semmit átalakítani a dokumentumokban. (...) Akadtak természetesen fordított esetek is. Egyes emberek annak idején igazi forradalmárként tevékenykedtek, de később eltávolodtak a mozgalomtól. Ilyen esetekben nem tartom megengedhetőnek, hogy az erről szóló dokumentumokat kihagyjuk, vagy valamit is megváltoztassunk bennük. Például egy időben szorosán együttműködtem Andrija Hebranggal. Ő volt velem együtt az a kisebbség a Zágrábi Helyi Bizottságban, amely határozottan fellépett mindkét frakció ellen. De később Hebrang, a hosszú raboskodás során elpuhult s megtört, különösen az usztasa börtönben. E meghasonulásra építve próbálták őt egyes szovjet szervek Sztálin ellenünk indított támadása idején, a pártunk elleni harcra felhasználni. Milovan Dilassal is hasonló eset történt. Ő egy ideig a szerbiai pártvezetőség kiemelkedő képviselője volt, később pedig bekerült a JKP ideiglenes vezetőségébe, amelyet 1938. május elején alakítottam idehaza. Szocialista fejlődésünk nehézségei és ellentmondásai miatt azonban kiábrándult a mozgalomból, s valószínűleg jellembeli fogyatékoságai miatt is a külföld szolgálatába szegődött és a kommunista mozgalom renegátja lett. A sértett nagyságot játszva most sem riad vissza attól, hogy ártson hazájának...”²¹ Személyes sértettség is beszélhetett belőle, hiszen kemény kritikával illette egykori harcostársait, különösen Gyilaszt. A fentebb említett eltávolodás oka Tito szerint Gyilaszból keresendő.

VAJDASÁG

Tovább szűkítve az írást a vizsgált téma felé térben is, ebben a fejezetben a helyi politikai sajátosságokra térek ki. „A vajdasági magyarság száma és főleg részaránya Trianon óta jelentősen visszaesett. A 80-as évekre mintegy 420 ezer fős kisebbség aránya egyharmadról 19%-ra csökkent. (...) A titói Jugoszlávia a rövid, ám annál véresebb megtorlások után (német kisebbségek kiűzése, magyarokkal szembeni súlyos atrocitások), 1945-től a délszláv nemzetek egyenjogúságának, illetve a toleráns nemzetiségi politika útját járta. A vajdasági kisebbségek életében új, a két háború közötti éveknél lényegesen kedvezőbb korszak kezdődött, hiszen az 1946-os új alkotmány Vajdaságot Szerbián belül autonóm tartománnyá nyilvánította.”²²

Juhász Ferenc a *História* című történelmi folyóiratban az alábbiakat írja: „az autonómia azonban az 1960-as évek közepéig nem sokat jelentett, s csupán az 1974. február 21-i jugoszláv alkotmánnyal kapott valódi tartalmat, akkor nyerte el végső »klasszikus« formáját. Akkor a Vajdaság, bár továbbra is Szerbia tartománya maradt, gyakorlatilag köztársasági jogokat kapott kibővített hatáskörrel (amely a régebbi kulturális és közigazgatási jogosítványok mellett törvényhozói, külügyi, költségvetési, gazdaságirányítási, rendészeti és igazságszolgáltatási területekre is kiterjedt). A nemzetiségi nyelvek (magyar, szlovák, román és ruszin) hivatalossá váltak és a jugoszláv szövetségi testületekben a tartományok közvetlen képviselőket nyertek. Az egyetlen lényeges különbség a köztársasági státushoz képest az volt, hogy a Vajdaságnak mint tartománynak nem volt elszakadási joga”.²³ A viszonylag széles körű lehetőségek természetesen megjelentek a felsőoktatásban is. A nemzetiségek jelen lehettek nemcsak hallgatóként, hanem oktatóként is.

Lázár Zsolt szerint „a lényeg az, hogy hatott az ideológia, de úgy, hogy középiskolai szintre vitték le annak tanítását, hogy már ott megismertessék az ideológiával a fiatalembereket. Nekünk például annak idején egy kiváló szakértő adta elő a *Bevezetés a marxizmusba* című tárgyat”.²⁴

BODROGVÁRI FERENC (1935–1980)

Elsőként életútját és munkásságát, végül az emlékezetét tárjuk az olvasó elé. Személye megkerülhetetlen e kérdésben. A következőkben egy, a róla korábban megjelent nekrológot hívjuk segítségül, amelyet kisebb változtatásokkal idézünk.

„Bodrogvári Ferenc 1935. június 22-én született Bezdánban, a volt zombori járásban. Édesapja id. Bodrogvári Ferenc lakatos, édesanyja Kedves Katalin munkásnő volt. 1944-ben, kilencéves korában elvesztette édesapját, mivel a szerb partizánok meggyilkolták. Az elemi iskolát és a gimnázium alsó tagozatait Bezdánban végezte el. Ezt követően a Szabadkai Tanítóképzőbe iratkozott be, s ottani tanulmányait 1953-ban fejezte be végül. A tanulóévek alatt tagja volt a Banjaluka-Doboj vasútvonal építésén dolgozó szabadkai ifjúsági brigádnak, 1951/52-ben Szerbia ifjúsági úszóbajnokaként nyert: 400 méteren. A tanítóképző befejezése után, 1953 szeptemberében Telecskán kapott

tanítói állást. Ugyanakkor beiratkozott a belgrádi egyetemre távhallgatóként. Először erdészetet szeretett volna tanulni, de mivel ez távhallgatóként nem bizonyult lehetségesnek, így a filozófia mellett döntött. Telecskán 1953 őszétől 1956 őszéig tanított, ekkor bevonult katonának, de mint családfenntartó rövidített szolgálatot teljesített, és 1957 őszén leszerelt, majd Bezdánban ismét tanítóként helyezkedett el. Bezdáni éveiben megírta az iskola történetét annak kéziratós évkönyvébe, mely szerb nyelven így hangzik: Letopis škole Bezdana. 1959-ben sikeresen abszolvált a belgrádi egyetem filozófiai szakán, ahol diplomamunkájának témája a kauzalitás elvének bírálata Hume filozófiájában volt. Egyetemi diplomáját 1961. november 27-én kapta kézhez. 1961 szeptemberében és októberében ideiglenesen a Szabadkai Népegyetem alkalmazottja lett. 1961 novemberében a Szabadkai Tanítóképző tanára lett, és itt tanított 1973-ig. 1962-ben megnősült, felesége Varga Gyöngyi egészségügyi technikus lett. A tanítóképzőben a rendes oktatás mellett rendszeres sportoktatói tevékenységet fejtett ki. Az iskola kosárlabda-csapatának edzőjeként is dolgozott. A csapat 1962/63-ban Vajdaság iskolacsapatainak bajnoka lett. 1964/65 telén az iskola növendékeit síoktatásban részesítette. A tanítóképzőben filozófiát, logikát, pszichológiát és pedagógiát tanított. Mint a tanítóképző tanára a Tartományi Oktatási Tanács megbízatásából kutatásokat végzett a kétnyelvű oktatás kérdéseiről és gyakorlatáról. E vizsgálatokról készült monográfiáját a Tartományi Oktatási Tanács később megvásárolta. A hatvanas évek derekától tagja lett a Szerb Filozófiai Társaságnak, több ízben pedig az egyesület vezetőségében is helyet kapott. 1963-tól kezdve jelentek meg rendszeresen cikkei és tanulmányai. Eleinte főként a pedagógiai témák foglalkoztatták. Érdeklődésének középpontjában a kétnyelvű oktatás állt. Később egyre rendszeresebben foglalkozott a filozófia- és logikaoktatás kérdéseivel. 1967-től egészen 1971-ig a Zrenjanini Tanárképző kihelyezett tagozatának is tiszteletdíjas tanára volt. 1968-ban a tanítóképző számára sokszorosított jegyzetként megírta a Bevezetés a szociológiába c. tankönyvet. 1970-ben e tankönyvet átdolgozott és bővített formában kiadta szerb-horvát nyelven is a Pedagógiai Főiskola részére: Osnovi sociologije. 1971-ben született meg Zsolt nevű fia. 1970 és 1972 között írta meg doktori értekezését Humanista értékek lehetőségei a modern társadalomban címmel, amelyet a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen védett meg 1973. március 15-én. A bizottság tagjai: Hermann

István és Munkácsi Gyula volt. A bizottság *summa cum laude* minősítéssel fogadta el az értekezést. A belgrádi egyetem 1974-ben nosztrifikálta a minősítést, és a filozófiai tudományok magisztere fokozatként ismerte el. Az 1971-ben induló pedagógiai folyóirat, az Oktatás és Nevelés felelős szerkesztője lett és ugyanakkor szerkesztőségi tagjaként is ellátta feladatait az Üzenet című szépirodalmi folyóiratnak is. 1973 őszén a Szabadkai Tanítóképző átalakult Pedagógiai Főiskolává, melynek Bodrogvári a főiskola tanára lett. A tanárképző tanáráként részt vett a Tartományi Pedagógiai Intézet munkájában. Az ő javaslatai és tervei szerint állították össze a tartományi pedagógiai főiskolák a filozófia és logika oktatásának tantervét. 1974-ben született meg Csilla nevű lánya. 1974/75 őszén a Szabadkai Közgazdasági Kar filozófiai tanszékének tanársegédjévé nevezték ki. 1975. január 20-án védte meg a belgrádi egyetemen doktori értekezését, melynek szerb címe: *Negativno prevrednovanje. Problem trebanja i negacije u filozofiji Herberta Marcusea*. 1975-től kezdve az újvidéki Marxista Kutatási Központ munkatársaként is dolgozhatott, bár sosem volt a kommunista párt tagja. Az újvidéki bölcsészkar tanácsa 1976. március 1-jén a filozófiai kar docensévé választotta meg. A javaslatot a belgrádi egyetem filozófiai karának tanárai: Veljko Korać, Svetlana Knjževa és Jovan Arandjelović írták alá. Első előadását az egyetemen március 15-én tartotta a görög filozófia kezdeteiről. 1976-ban a *Theoria* filozófiai folyóirat kiadói tanácsának lett a tagja. A folyóirat első tematikus számában Kant etikai nézeteiről írt részletesebben. 1976 nyarán a Szabadkai Munkásegyletem *Slobodno vreme i sloboda* címmel kiadta szerb nyelvű monográfiáját. 1976-ban tankönyvet adott ki Szám Attila és Marija Ifković társszerzőkkel, melynek szerb címe *Osnove marksizma i socijalističkog samoupravljanja* volt. E tankönyvben Bodrogvári írta a filozófiai tárgyú fejezeteket. 1977 végén szerbhórvát nyelvű doktori értekezésének javított szövege ismét a Szabadkai Munkásegyletem kiadásában látott napvilágot, amelynek címe *Negacija i humanitet* lett. 1977-től kezdve tagja lett a *Szocijalizam u svetu* című folyóirat szerkesztőségének, és részt vett a folyóirat szervezésében évente megtartott cavtati nemzetközi tanácskozásokon. 1978-ban az Újvidéken található Tartományi Marxista Kutatási Központ kiadásában megjelent szöveggyűjteménye: *O Marksovom metodu*. 1979-ben jelentette meg a Szabadkai Munkásegyletem utolsó monográfiáját *O prividnoj zajednici* címmel. 1979-ben Szám Attilával együtt szövegválogatást tett közzé a marxizmus és öngazgatás tárgyköréből. A könyvet az Újvidéki Tankönyvkiadó adta ki, melynek szerb címe *Izbor tekstova I. Egyetemi tanári működésével párhuzamosan rendszeresen tartott előadásokat a Szabadkai Munkásegyletemen. Bekapcsolódott az újvidéki Tartományi Marxista Kutatási Központ munkájába, mint tudományos előadó és vitapartner pedig számos tudományos tanácskozáson is kifejtette tevékenységét. E pár év alatt figyelemre méltó beszámolókat tartott a párt erkölcsi szerepéről, az öngazgatásról, a kultúráról, a tudományos-technikai forradalomról, Boris Kidrić²⁶ munkásságáról és a történelem értelméről. A Tartományi Marxista Kutatási Központ munkatársaként ő irányította,*

írta, szervezte a *Praksa i politika kulturnog razvoja u SAPV* című kutatási tervezetet. E munkálatoknak több mint a felét végezték el az 1978/80-as időszakban. A *szabadkai Művelődési Érdekközösség* 1979. december 26-án utolsó könyvéért és addigi tudományos munkásságért külön elismerésben részesítette, így plakettet és elismerő oklevelet kapott. A díj átvételekor a díjazottak nevében figyelemre méltó beszédet tartott a kultúráról. 1979 decemberében a mexikói *Universidad Concreta* beválasztotta az egyetemi tanács külföldi tagjának. 1980 tavaszán a szarajevói *Svetlost* Kiadónak elkészítette a *Szocialista országok marxizmusa* című antológiát. 1980. május közepén fejezte be utolsó könyvét, a *Pedagógia és elidegenedés* címmel, melyet a *szabadkai Életjel* Kiadó számára írt. A munkás származású *Bodrogvári* 1980. május 31-én délután, újságolvasás közben lett rosszul, szívgörcs végzett vele.²⁷

Vajdaságban közismert az is, hogy „*Dr. Bodrogvári Ferenc-díjjal* 1981 óta jutalmazták meg *Szabadkán* azokat, akik az előző évben maradandót alkottak a művelődési élet terén. 1979-ben alapították meg magát az elismerést, amellyel a művelődési élet jeles személyiségeit jutalmazták. Egyik kitüntetett volt annak idején dr. Bodrogvári Ferenc filozófus, pedagógus, és halála után róla nevezték el a díjat”.²⁸

Kulturális téren napjainkban is megemlékeznek róla.

Egyik magyarul is megjelent írásában a következőket állította: „... általános iskoláinkban az oktatás folyamatát akkor valósítjuk meg marxista oktatás gyanánt, ha nem a marxizmus elemeit akarjuk bevinni az oktatás–képzés–tanítás–nevelés stb. mindennapos gyakorlatába. Ez ugyanis lehetetlen. Vagy marxista szellemű, beállítású, alapozású az oktatásunk, vagy nem. A harmadik lehetetlen. (...) A marxizmust nem tekintem pusztán világnézetnek, pusztán valamilyen szakterület tagláló elméletének, pusztán módszernek. Az említett szerepkörök mindegyikében megjelenhet, de se nem szűkülhet le egyikre, de nem is lapos-terjengetőzhet el valamiféle általános érzületbe”.²⁹ Úgy vélem, hogy ezzel a véleményével Magyarországon nem lehetett volna befutott filozófus. Ennek oka, hogy egy fővárosi oktatási intézményben jóval több impulzus létezik, több szempont érvényesül, talán nyitottabbak a világra. Ugyanebben a cikkében arról is írt, hogy „*oktatásunk egyik reálisan létező, de nem-marxista változatát az új dogmatizmusnak* nevezném. Általános jellegzetessége a következő. *Adott társadalmi–politikai pillanatunkban – így gondolkodik az oktató – marxizmust kell bevinni az oktatásba. Az most teljesen mellékes, hogy mindezt azért mondja, mert valóban így is gondolja, tehát szándékait illetően marxista ő maga is, avagy azért, mert szándékai ugyan nem marxista jellegűek, de hát kényszerülve – marxistává lesz, illetőleg azért, mert neki mindig az az igaz, amit mások mondanak. Egyszóval előfordulhat egy jószándékú, egy rosszindulatú és egy közömbös hozzáállás, és »mindegyik be akarja vinni a marxizmust az oktatásba«.* Ez az eljárás, a »bevitel«, nem pedig a szándék az, ami az oktatást dogmatikussá változtatja”.³⁰ Elmélgése figyelemre méltó, gondolatmenete világos és érthető.

KOVÁCS TERÉZ (1949–)

31

Kovács Terézzel 2016-ban készítettem interjút Pécsen, ahol készségesen válaszolt a kérdésekre. A ma is aktív tanárnő a szociológia területén alkotott maradandót.

Jelenleg is egyetemi tanárként dolgozik, szociológus és a regionális tudományok doktora. 2010 óta oktat a PTE BTK Szociológia Tanszéken. Kutatási témái a vidékfejlesztés, az átalakuló mezőgazdaság társadalmi kérdései, a területfejlesztés, a faluszociológia, a városszociológia, illetve a délvidéki magyar kisebbség.

Mint elmondta, 1949-ben született Óbecsén, ahol akkoriban a lakosság kétharmada magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Egyetlen testvére jogot végzett, ügyészként dolgozik. Egy lánya van, aki Angliában él. Paraszti származásúnak vallotta magát, hiszen önálló családi gazdálkodásuk 1946-tól működött. Két testvérét 1944-ben agyonlőtték.

A szüleinek is be kellett lépni a helyi szövetkezetbe, amely 1952-ben felbomlott, ők pedig Belgrádba mentek élni és dolgozni. 1952-ben kihozta apja a gépeket, de a cséplőgépet már nem tudta visszaszerezni. Tíz hektár földjük lehetett, amit az állam megengedett nekik. Közben egyetemre járt, ahol a paraszti származásúaknak nem járt ösztöndíj, ez a szabály őt is érintette. A nővére jogi egyetemre került Belgrádba, ami jelentős dolognak számított akkoriban. Ennek oka, hogy magyar nemzetiségűként jelentkezett a főváros egyik legjobb egyetemére. Szerette a történelmet, csak szerb történelmet tanult, ugyanakkor a felső tagozatban tanította egy fantasztikus földrajz–történelem szakos tanárnő. Jó képzést kapott, 1968 után járt egyetemre, ahol a tanárok politikai értelemben ellenzékinek számítottak, azonban a képzés végére már ismét több lett a rendszerpárti tantárgya. Jó magyar társaságot talált Belgrádban ebben az időszakban. Egyszer eljött hozzájuk a Nyelvművelő Egyesület elnöke is. Kovács szerint Trianon után a magyarok nem mehettek cselédnek Pestre, csak Belgrádba, ott pedig a szerbek nem csak házimunkára használták őket, hanem prostitúcióra is. Ennek köszönhetően még az 1970-es években is olyan legendák keringtek a szerb fővárosban, hogy a magyar nők prostituáltak. Sok alkalommal hívtak meg neves előadókat, például Lőrincze Lajost. A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egylet tagjaként is tevékenykedett, ahol nagyszerű szellemi élet fogadta:

például Jancsó-filmeket néztek. Rehák László is szerepet vállalt ebben, aki politikusként is dolgozott, de egy idő után kegyvesztett lett. Többszörös pálforduláson ment keresztül, aki egy hatszobás lakásban élt, itt lakott az egyikben Kovács is egy évig. Rehák második felesége Pósa Rózsa volt, az első egy szerb származású nő volt. Kovács közben az egyetem elvégzése után a televíziónál kezdett el dolgozni.

1975-ben kiírtak egy pályázatot, hogy magyar nyelven tanítsanak marxizmust Újvidéken. Voltak ismerősök, akiket még Belgrádból ismert, ugyanakkor szeretett a televíziónál lenni, hiszen szerette az újságírói létet. Végül elment az egyetemre tanítani abból a megfontolásból, hogy legalább egy tantárgyat tanulhassanak a hallgatók magyarul. Nagyjából kilenc évig dolgozott itt, de nem volt jó, nem maradtak róla jó emlékei, ugyanakkor közülük főleg bölcsészeket oktatott. Egy olyan hallgató sem akadt, aki oroszot tanult volna, azonban angolt, németet és magyart igen. Az órákat Rehák László tartotta, aki a jugoszláv politikai rendszerről tartott előadást a hallgatóknak. Kovács pedig főleg a párt dokumentumokat és azok tartalmát, értelmezését oktatta magyar nyelven. Ezen kívül a gyakorlatokat is ő tartotta, de nem a párt dokumentumokból, hanem az aktuális szakirodalomból. Közben megalakult a Szociológia és Filozófia Tanszék, de ez valójában a marxizmusról szólt.

Magiszteri tanulmányokat folytatott 1980-ig, majd elgondolkodott, hogy mit csináljon a későbbiekben. Édesapja meghalt, édesanyja Újvidékre költözött, közben meghalt Bodrogvári Ferenc is, akivel kapcsolatban egyik beszélgetésük során a következő hangzott el: *„a demokrácia a fontos, nem a nemzetiségi jog. Legyetek magyarok, de ne beszéljétek magyarul, mint ahogy az amerikai magyarok is teszik”*; ezt Bodrogvári szerb oktató ismerőse mondogatta a fentiek alapján, aki szintén ott tanított az egyetemen. Kovács úgy érezte ebben az időszakban, hogy már csak idő kérdése, hogy mikor lönek újra a szerbek. Az lett a célja, hogy Magyarországra jöjjön. A magyarországi Lukács-iskola (Heller Ágnes) vonzó volt számára, és azt mondta a munkahelyén, hogy Magyarországon ezt fogja majd tanulmányozni. Elment a nagykövetségre, ahol elmondta, hogy szeretne Magyarországra utazni tanulmányi célból. Eljött fél évre, majd visszament Újvidékre fél évre, és ismét jött Budapestre. Mialatt itt élt, főleg azzal foglalkozott, hogy munkát keressen Magyarországon. Az ELTE-n ösztöndíjat kapott, majd Nagy Endrével is megismerkedett. A vele való találkozása után bárkivel beszélt, mindenki azt mondta neki, hogy *„nektek ott Jugoszláviában nagyon jó”*. Mondták ezt azok a magyarok, akik soha nem jártak Jugoszláviában, neki is azt mondták, hogy *„de szépen beszélj magyarul”*. Aztán később Balástyára vitték, ahol Márkus Istvánnal dolgozhatott együtt. Szidták a politikai rendszert Magyarországon, ez furcsa volt Kovács számára, csodálkozott is. Hogyan lehetséges ez? – tette fel a kérdést magának annak idején.

1984. szeptember 10-én jött el végleg Jugoszláviából, majd Kecskemétre került az MTA Regionális Kutatások Központja Kecskeméti Települési Központjába, ahol két kutató dolgozott: a főnök és Kovács. Szerinte nagyon más volt itt minden,

mint a Vajdaságban. Többet tudott a polgári életről és létről, mint a kecskeméti főnöke. Hallott 1956-ról vagy éppen a kiszegzapártról. 1986-ban jött Pécsre, közben járt Lakitelken is, ahol kereste Lezsák Sándort. Emlékei szerint 1984/85-ben olyan előadások hangzottak el, amelyek az igazi polgári Magyarországról szóltak. Magyarországon hallotta először, hogy két ember latinul beszélget egymással. Nem ment férjhez, de született egy kislánya, majd 1988-ban visszament dolgozni, végül 1991-ben lett magyar állampolgár.

Ezt megelőzően tehát 1974-ben kezdett el a televíziónál dolgozni, 1976-ban pedig az Újvidéki Egyetemen. Emlékei szerint 1978-ban alakult meg a Szociológiai és Filozófia Intézet, ahol a főnöke egy „*öskommunista*” volt. Bodrogvári is abban az időszakban tanított, amikor Kovács, azonban, miután eljött akkor már Milan Tripković alakította meg a képzést, és ő is lett a tanszékvezető. Ők már ott dolgoztak, amikor Kovács odakerült. Kovács emlékei szerint magyarul kellett tanítani, ami sokaknak nem igazán tetszett. Forrt valami az albánok ellen abban az időszakban ('80-as évek), közben persze a magyarok visszafogták magukat 1944 miatt. Rehák László nagyon vonalas volt, de más miatt sem érezte ott jól magát. Létezett ugyanakkor egy kutatási irány, amely a vajdasági kultúrát vizsgálta meg, amit Belgrádból kezdeményeztek, tehát a Pártban szervezték a vajdasági kultúra kutatását.

A párt dokumentumok megvoltak magyarul is, de az ideológiai oktatásra vonatkozó tankönyvek csak szerb nyelven voltak elérhetőek. A magyarok nagyon meghúzták magukat, a párt ottani ifjúsági szervezetében dolgozott egy magyar, aki kezdeményezte, hogy csináljanak egy kutatást a helyi fiatalokról. 1952-ben vették be az öngazgatást, mint tantárgyat, aminek 1972-ben volt a 20. évfordulója. Kovács maga is párttag volt, hiszen ez ehhez a munkához elengedhetetlennek bizonyult. Szerinte be sem léphetett volna a munkahelyre, ha nem lett volna a kommunista párt tagja. A szociológia oktatása is szerb nyelven folyt ekkoriban, de politikai gazdaságtant is oktattak ekkoriban. Katonai képzés is volt, ez is egy kötelező tárgy volt a tanszéken belül, amit egy partizánmúltsal rendelkező egyén tartott. Ezen kívül szocialista öngazgatást és el nem kötelezettek politikai mozgalmát is tanítottak. Rehák az akkori politikai dokumentumok alapján tanított, de vallásszociológiai szempontok is érvényesülhettek. Létezett filozófiaoktatás, esztétika és etika, de nem csupán marxista filozófiát oktattak, hanem Hegel is előtérbe került, mindez természetesen szerb nyelven. A tanszékvezető csak a párthű dolgokat oktatta, illetve volt rajta kívül még 2-3 vonalas tanár, de összesen 7-8 ember tanított ezen a tanszéken azonos időszakban. Kovács a különféle karok hallgatóit oktatta, de például Bodrogvári a marxizmus-szakos hallgatókat is taníthatta. Viszonylag nagy könyvtárral rendelkeztek az intézetben, ahol azonban kevés magyar nyelvű szakkönyv fordult elő.

Ami a vizsgákat illeti, Rehák kifejezetten engedékenynek bizonyult, ugyanakkor a magyar nyelvű vizsgákat semmibe vették a szerbek. Azonban a szerb nemzetiségűek sokkal keményebbek voltak a vizsgákon a magyarokkal.

Kovács szerint, ha valaki magyar volt és többre szerette volna vinni, akkor be kellett lépnie a kommunista pártba. A karrier sokak számára fontos volt. Annak idején egy szerb partizánról elnevezett gimnáziumban koszorúzás volt egy középiskolai ünnepség kerekein belül. Ide járt Kovács is, ahol ő mondott el egy verset, de szégyellte magát nagyon.

1974 és 1982 között volt párttag, ami úgy szűnt meg, hogy egy idő után nem fizette a tagdíjat. Úgy emlékezett, hogy annak idején a szólamok szintjén a testvériség és egység bizonyult a legfontosabbnak. A politikai ideológia azt vallotta, hogy Jugoszlávia a legjobb, nem pedig a Szovjetunió. A politikai rendszer büszke volt arra, hogy öngazgató szocializmus létezett a gazdaságban, vagyis nem az államé volt a tulajdon, hanem a munkásoké. Az el nem kötelezettek országai: Gamal Abden-Nasszer, Dzsavaharlál Nehru és Tito egy szövetséget alkottak. Ez a külpolitikára volt leginkább jellemző. Belpolitikailag hat tagköztársaság és két autonóm tartománya volt Jugoszláviának. Kovács szerint mindenkinek saját önállósággal rendelkezett, akár ki is léphetett, ha akart volna, természetesen ez a valóságban nem lehetett volna megoldható. Egyedül az albán kisebbséggel akadtak gondok. Akkoriban Ranković belügyminiszter fizikailag akarta megsemmisíteni őket, de Tito közbelépett. Nem volt személyi kultusz, valamint Titó szerb feleséget vett el; ugyanakkor nagy tekintéllyel rendelkezett. Senki sem gondolta, hogy ez a rendszer egyszer összeomlik, valódi gyász alakult ki a halálakor. Ekkor hozták létre az államelnökséget, így aztán évente egy-egy tagállam adta az elnököt. Azonban megszüntettek két tartományt: Vajdaságot és Koszovót.

Kovács tehát szociológiát tanult Belgrádban, ahol csak egy-két kifejezetten ideológiai jellegű tárgya volt. Létezett katonai kiképzés is két évig. Tanult filozófiatörténetet is: Karl Marx, Georg Hegel és Thomas Hobbes szerepelt a tananyagban.

A legtöbben szerbek tanítottak az újvidéki egyetem ideológiai tanszéken, még csak nem is vajdaságiak. Társadalmi értelemben mélyről jöttek, a már említett Tripković paraszti származású volt, a felesége pedig munkás. Kovács szakdolgozatát a vajdasági tanyákról írta. A *Szimpoziumban* jelent meg hat tanulmánya a vajdasági magyar fiatalokról; a kutatás eredménye pedig a *Létünk* című folyóiratban.

Akkoriban is léteztek állami ünnepek: november 29., a köztársaság napja; május 1., a munka ünnepe, valamint június 4. Május 1-jén nem létezett nagy felvonulás sem, hanem az emberek kimentek a természetbe pihenni.

Léteztek pártalapszervezetek is a munkahelyen, de nem voltak függetlenül, hanem állásban dolgoztak az ottani munkatársak. A magyaroknak ötször jobban kellett bizonyítani azt, hogy hűek a rendszerhez. Jobb rendszernek bizonyult, mint a szovjet, hiszen jobbnak érezték az életszínvonalat. Ugyanakkor a beolvadás és az elvándorlás is egyre magasabb arányban volt megtapasztalható. Bodrogvári filozófiát végzett Belgrádban, aki egy nagyon okos és képzett ember volt. Az apját 1944-ben a szerb partizánok ölték meg. Kutatási területe: tagadás és humanizmus, valamint a munka és a szabadság. Kovács szerint az lett a helyzet, hogy Tito a helyi magyarok szemében is pozitív személlyé vált, mert béke honolt, és mindez jóléttel párosult.³²

REHÁK LÁSZLÓ (1922–1994)

33

Végül a harmadik oktató életét és tevékenységét elemezem röviden. Önéletrajzának ismertetésekor nagyban támaszkodom felesége, Rehákné Pósa Rózsa 2001 áprilisában írott visszaemlékezésére. Rehák László 1922-ben született Mokrinban, és 1994-ben hunyt el Szabadkán. Származását tekintve nem volt tipikus kommunista, abban az értelemben, mint azt korábban említettek. Nem származott alacsony sorból, édesapja ügyvéd, édesanyja gazdag földbirtokos volt, tekintélyes, vallásos család sarja. A gimnáziumban „*csapta meg*” az ideológia szele, ahol is az illegális baloldali ifjak „*magukhoz édesgették*”, a szerbek pedig gúnyolták magyaros kiejtése miatt. A kommunista ifjúsági szervezet tagjává vált, akikkel többek között röpcédulák terjesztésével próbálták elhinteni az ideológiát. Szabadkán, a jogi karon tanult, ahol egyúttal kommunista tevékenységét is folytatta, a röpcédulák terjesztése miatt börtönbe került. A háború idején, amikor a németek elkezdték összefogdosni a kommunista-nyanus egyéneket, Rehák átszökött Magyarországra a zöld határon. Szegedre, majd Budapestre került, ahol folytatta tanulmányait, de a nyilas hatalomátvétel miatt hamarosan onnan is menekülnie kellett.

Visszatért Újvidékre, miközben életét családi tragédia árnyékolta be. Édesapjáról kiderült, hogy „*elvakult nacionalista*”. A szerb többségű Kikindán a népfrent elnöke egy ülésen a német megszállás alatt azt javasolta, hogy a gimnáziumban csak magyar és német tagozat nyíljon. Emiatt menekülni kényszerült, ő is a zöld határon át jutott Magyarországra, ott is halt meg. Eközben Rehák László továbbra is a párt hű katonája maradt, Újvidéken tartományi agit-prop osztályra került. 1948-ban a *Magyar Szó* főszerkesztőjévé választották, ahol otthonosan mozgott, hiszen már 1944-től ő volt a lap „*ideológiai ellenőre*”. Ezt a tisztséget egészen 1957-ig töltötte be, amikor is felépült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, amelynek alapító igazgatója lett. Rövid, kétéves igazgatósága alatt sokat tett a magyarországi irodalmi és művészeti kapcsolatok ápolásáért, ő lett a magyar képzőművészek mecénása.

Újvidékről Belgrádba került három gyerekével és második feleségével, Pósa Rózsával, ahol 1963-tól a Szocialista Szövetség szerbiai választmányának titkárává választották. Mindemellett megírta doktori disszertációját *Kisebbségek Jugoszláviában* címmel, az újvidéki jogi karon. „*Könyvét fagyos fogadtatás követte, noha a Párt teli szájjal*

beszélt a nemzeti egyenrangúságról.” Rehák a nemzeti egyenrangúság zászlóhordozójává vált, disszertációja írása közben döbönt rá, hogy a kisebbség elnyomásban részesül, amely összeegyeztethetetlen a szocialista internacionalizmussal. Disszertációja még Kádár Jánoshoz is eljutott, aki ezt tanulmányozva indult Nagyváradra Nicolae Ceausescu-val tárgyalni az erdélyi kisebbség státuszának rendezéséről.

Rehák sokat küzdött a magyar nyelvű oktatásért, életében pedig akkor következett be komoly fordulat, amikor úgy döntött, hogy nem kíván tovább részt venni a politikai életben, és tanári pályára lép. Szabadkán a közgazdasági karon kezdett szociológiát tanítani. Ózer Ágnes a *Létünk* című társadalomtudományi folyóiratban – amelyet egyébként Rehák hívott életre – ugyancsak arról értekezik, hogy Rehák László politikai karrierje 1970-ben valóban megszakadt, magyar nemzeti közösségének javára való munkálkodása azonban nem. 1971-től a szabadkai közgazdasági karon egyetemi tanárnak és tanszékvezetőnek választották meg. Szabadkán kívül – energiáját és saját pénzét sem sajnálva – mindenhol tanította magyar nyelven azokat a tárgyakat, amelyekre képesítése feljogosította. Feleségével, Pósa Rózsával, szívükön viselték a dél-bánáti magyar egyetemisták anyanyelven való tanulásának és továbbtanulásának lehetőségeit, ezért szabadkai családi házukat kollégiummá alakították át, amelyet saját eszközeikből tartottak fenn.³⁴ Ezt az információt Kovács Teréz is megerősítette, hiszen ő is igénybe vette annak idején ezt a lehetőséget.

Visszatérve a fordulat körülményeire, nagy szerepet kapott ebben Reháknak a *Híd* folyóiratban megjelent írása, a *Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában*, amely nagy botrányt kavart. Az írás lényege röviden: a magyarságban van annyi erő, hogy önállóan intézze ügyeit, nem szorul állandó ellenőrzésre.

Felesége eképpen ír Rehák újvidéki tevékenységéről: „munkássága kiterjedt az Újvidéki Egyetemre is. Fölkínálta azt, hogy a Szocialista öngazgatás és a Társadalom – tudomány alapjai tantárgyát előadja magyar nyelven. Jelentkeztek is valamennyien, megalakították a csoportokat és összevonta négy tanteremben az orvostanhallgatókat, jogászokat kivéve, oktatta a diákokat többnyire saját költségén. Nem volt ugyanis anyagi fedezet a fakultásokon erre a célra...”³⁵

SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS

Szükséges, hogy a téma kapcsán röviden bemutassam azt a helyi sajátosságot, amely a jugoszláv rendszert jellemezte. „1949 januárjában a jugoszláv párt Központi Bizottsága határozatot hozott a falu szocialista átalakításának meggyorsításáról. (...) Ebben az időben a szocialista tulajdon fő formája az állami földbirtok volt. Faluról a parasztok tömegesen mentek dolgozni a nagybirtokokra, illetve költöztek a városokba, hogy ott az iparban helyezkedjenek el. (...) Ebben a helyzetben kénytelenek voltak mind politikai, mind a gazdaságpolitikai életben új módszerek után nézni. (...) Megindult a dolgozók, majd a társadalom öngazgatási rendszerének fokozatos

*és mind határozottabb, következetesebb kiépítése. ... a JKP vezetése már 1949 folyamán utasítást adott ki a munkások irányító szerepének növelésére a munkában és a munkaszervezetekben. A Népszkupstina már 1950. június 27-én törvényesítette a munkásönigazgatást. 7136 munkástanácsot választottak több mint 150 ezer taggal. Az üzemi munkástanácsokba 15-20 tagot választottak azzal, hogy a 30 tagnál kisebb létszámú vállalatokban a kollektív egésze gyakorolta a munkástanács funkcióját.*³⁶ Ez a struktúra semelyik korábbi szocialista államban nem volt megfigyelhető, azonban érdemes egy fejezet erejéig bemutatni, hiszen elválaszthatatlan az ideológiai oktatástól.

SZAKDOLGOZATOK

Fontosnak tartom, hogy ismertessem az Újvidéki Egyetem Szociológia Tanszékén őrzött egykori szakdolgozatokat is, amelyek az írás szempontjából releváns témakörben íródtak. Eddig összesen 22 írást lapozhattam át, ismerhettem meg, melyek közül jó néhányat részletesebben is elemzek. Írásom ebben a fejezetében az eddig rendelkezésemre álló szerb nyelven íródott szakdolgozat rövid bemutatására vállalkozom. Ezekből a szakdolgozatokból jól megismerhetjük, milyen társadalmi problémák foglalkoztatták a jugoszláviai értelmiséget. Hasznos lehet a szakdolgozat, mint műfaj komparatív elemzése, mivel ezekből a művekből képet kaphatunk arra, hogy milyen társadalmi problémák foglalkoztatták a jugoszláviai magyar (és nem magyar) értelmiséget, és ebből levonhatunk következtetéseket a jugoszláv társadalom problémáira. Miket tartottak fontosnak ezek az emberek? Mennyiben reprezentálják a választott szakdolgozati témák a jugoszláv valóságot? Szerintem nagyon is legitim ez a kérdésfelvetés.

Elsőként ismertetem címüket és rövid tartalmukat; valamennyi szakdolgozattal kapcsolatos adatot Csillik Blanka fordította le magyar nyelvre, ugyanakkor Miladin Jović bocsájtotta rendelkezésünkre a Szociológia Tanszék könyvtárában. Felsorolásszerűen, leíró jelleggel tárom az olvasó elé a műveket és az azokkal kapcsolatos tudnivalókat.

A női emancipáció és ellentmondásai a jugoszláv társadalomban

Konzulens: Milan Tripković

A dolgozat rövid tartalma a következőkből áll: a bevezetésen túl elsőként arról írt a végzős hallgató, hogy milyen hatásai voltak az iparosításnak és városiasodásnak, mint az általános kiváltó okoknak a hagyományos családmódel változásai kapcsán. Ezt követően a nők két világháború közötti szerepére tért rá, majd a nők jogi, gazdasági és családban betöltött szerepének változásait mutatta be a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság időszakában. A következőkben a JKP és a női kérdés kapcsolatát is vizsgálta, majd a jugoszláv nő és szerepe a társadalomban, illetve a családban betöltött helyzetét tárta elénk. A korszakot illetően a jugoszláv népfelszabadító harcokról (partizánok)

az első alkotmány bevezetéséig tartott a vizsgálódása. Végül némely változásokról is szót ejtett a családban, utolsóként a nők szerepét mutatta be a falusi világban. A nők gazdasági függéseinek és lelki függetlenségének problémáiról is értekezett. Azt a kérdést járta körül, hogy mennyire tudja magát fenntartani önállóan a nő a '80-as években.

Az okkultizmus általános jellemvonásai napjainkban

Konzulens: Dragan Koković

Az 1987-es írás rövid tartalma: a hat nagyobb részből álló dolgozat először az általános fogalmak meghatározásával kezdődik, majd az okkultizmus legfontosabb elemeit veszi górcső alá, ezek a mágia, a misztika, a kortárs okkultizmus és a miszticizmus. Fejtegeti a tudomány és az okkultizmus kapcsolatát, valamint az ezekről folytatott különféle polémiákat. Ismertet olyan mágikus szervezeteket, mint az Arany Hajnal, de ezen kívül még további 11 szervezetet sorol fel az írás. Érdekesség, hogy a dolgozatot a Szociológia Tanszéken napjainkban is aktív oktató, Lázár Zsolt írta.

A fiatalok kulturális igényei szociológiai szempontok alapján

Konzulens: Dragan Koković

Az írás tartalma: elsőként definiálta az emberi szükségletek problémáit és annak besorolásait. Ezt követően írt a kulturális szükségletek sajátosságairól. Külön kitért ezen belül a fiatal generáció kulturális szükségleteire, a különféle dimenziók kiteljesedésére, végül a szabadidő és a kulturális szükségletek helyzetével foglalkozik.

A tömegkultúra a mai társadalomban

Konzulens: Dragan Koković

A dolgozat tartalma: elsőként a kultúra fogalmának különféle felfogásairól, a tömegkultúra létrejöttének feltételeiről írt, majd a tömegkultúra definíciója, és lehetséges módoszatai kerültek sorra. A dolgozatban fontos szerepet kapott a szocializmusban jelen lévő tömegkultúra. Meghatározta a kultúrpolitika alkotóit az öngazgatási társadalomban, a továbbiakban pedig a fiatalok érdekük érdekeit taglalta a tömegkultúrában. Végezetül a tömegkultúrával, mint életstílussal foglalkozik, helyével és szerepével a társadalomban.

A marxizmus, mint a mindennapi élet kritikája

Konzulens: Dragan Koković

Az írás tartalma: a szakdolgozó elsőként a mindennapi élet fogalmát tisztázta, majd felvázolt néhány elméletet a mindennapi életről: a mindennapok fenomenológiai és egzisztencialista felfogását, a mindennapi élet marxista felfogását, a mindennapi élet szükségleteit, a kultúra és a mindennapi élet kapcsolatát.

Wright Mills szociológiai felfogása

Konzulens: Milan Tripković

A dolgozat tartalma: Mills felfogása a szociológiáról és annak témáiról, majd azt vizsgálta a szakdolgozó, hogy mivel foglalkozik maga a tudomány. Természetesen Mills funkcionalista és empirista kritikájáról is említést tett a dolgozatban. Ezen kívül bemutatta a szociológiai képzeletről alkotott kritikáját és felfogását is. A szakdolgozat végén Mills az amerikai kapitalizmus kritikáját fejtegette, majd a kortárs kapitalista struktúra változásairól írta gondolatait. A fehér gallérosok társadalma, avagy az új középréteg elméletet is bemutatta. Végül a közvéleményről alkotott felfogása, Mills liberális elmélete az elitről is helyet kapott. Továbbá szó esett az elit és a tömeg kapcsolatáról Mills műveiben.

A katolikus egyház szociális és politikai tanítása (1983)

Elsőként a vallások általános besorolására került sor az írásban, majd annak funkcióit is elemezte a szerző. Ezt követően végigvette a világvallásokat, majd bemutatta a katolikus egyház szociális tanításainak megjelenítését. Részletesen leírta, ahogy a katolikus egyház a II. vatikáni zsinat hatására megerősödött. Szó esett a zsinati világlátásról, a szociális, politikai doktrínákról, a szocializmus és a magántulajdon kapcsolatáról, az ember politikai és gazdasági életéről és a béke természetéről. Külön kiemelte a marxisták és a keresztények korabeli párbeszédét. Végül a kato-licizmus általános tendenciáiról írt a világban és Jugoszláviában.

A tömegkommunikáció eszközei és a tömegtársadalom kultúrája (különös tekintettel a bulvársajtóra)

Ismerteti a kommunikáció és a tömegkommunikáció eszközeit, majd a tömeges fogyasztói társadalom, illetve a tömegkultúra, tömegkommunikáció eszközeinek viszonyrendszerét, végül a bulvársajtó tömegkultúrabeli tényezőit.

A giccs és a ponyvairódalom szociológiai aspektusai

Konzulens: Dragan Koković

A dolgozat bemutatta a giccs jellemzőit, társadalmi feleleteit, valamint írt az avantgárd életstílusáról, a giccs elleni harcról, végezetül pedig ismertette az olvasókkal a vulgáris giccs fogalmát.

A szekták, mint alternatív vallásosság

Konzulens: Dragan Koković

A szakdolgozó először megvizsgálta a kifejezés eredetét, általános jellemzőit, értekezett a szekta és a vallási szervezetek különböző megjelenési formáiról, ezt követően pedig alfejezetekre bontva írt a szekta és a templom viszonyáról, a szektáról és

a kultuszokról, a szektáról és a „vallomásokról”. Szó esett többek között a szekták klasszifikációjáról, a szekta, mint az alternatív vallásosság formájáról, a szektába való becsatlakozás lehetőségeiről.

A társadalmi tudat, avagy a tömegmédiá és „tudatipara”

A szakdolgozó többek között értekezik a tömegmédiá és a technikai vívmányok viszonyáról, a technika és a kommunikáció kapcsolatáról, a szabadság rabságáról, a technológia és az ideológia kapcsolatáról, valamint arról, hogy miképpen ejti rabul a médiá a tudatot.

A jugoszláv szövetkezet, mint a patriarchális család megjelenési formája

Konzulens: Milan Tripković

Az 1988-ban íródott dolgozat foglalkozik a jugoszláv családi közösségekkel, a családi szövetség fogalmával, a magányosan élő családokkal, a falu és a közösség kapcsolatával. Arról is ír, hogy milyen az élet a szövetkezetben, a szövetkezeti tulajdonról és a munkamegosztásról. Továbbá a nők és férfiak szerepéről a családi szövetkezetekben.

A bürokrácia, az állam és a forradalom viszonya szocialista aspektusból

Konzulens: Milan Tripković

A dolgozat az egyiptomi piramisoktól a jóléti társadalom kialakulásáig tekinti át a fejlődést. Boncolgatja a bürokrácia és az állam, valamint a bürokrácia és a szocializmus kapcsolatát.

A szabadidő kulturális funkciója napjaink társadalmában

Konzulens: Dragan Koković

Az írás foglalkozik a szabadidő definíciójával, funkcióival, gazdasági szerepével, mint a pihenés és a reprodukció. Fejtegeti továbbá a játék funkcióját és a személyiség sokoldalú fejlődésének jelentőségét.

A feminizmus, mint alternatív társadalmi mozgalom

A szakdolgozat áttekinti a társadalmi mozgalmakat, leírja a nők felszabadítási mozgalmának szociális bázisát és annak megszervezését. Ismerteti a legfontosabb irányzatokat a neofeminista mozgalmakban, melynek célja a nők teljes felszabadítása.

A film, mint a tömegkommunikáció eszköze

Konzulens: Dragan Koković

A dolgozat többek között tisztázza a tömegkommunikáció fogalmát, leírja a film, mint a tömegkommunikáció eszközeinek sajátosságát és jellegzetességeit, a film hatását a kortárs társadalmi folyamatokra, a film esztétikáját, a film és a közönség kapcsolatát, a filmnéző és az értő közönség strukturális felépítését.

Polgári felfogás a nemzeti kérdéstről a két világháború között

Konzulens: Ranko Končar

Az 1986-ban íródott dolgozat bevezetőjében az általános nemzeti tudattal, a politikai helyzettel és a nemzeti kérdéssel foglalkozik. Továbbá a nemzetiségi harcokkal az egyesítéstől a január 6-i diktatúráig. Témája továbbá a kormányzás formáinak felfogásrendszere, a vidovdani felkelés előtti harcok, valamint a nemzetiségi harcok elemzése szerb, horvát, szlovén, makedón, muzulmán és montenegrói nézőpontból. A január 6-i diktatúráról Dragiša Cvetković (szerb) és Vladko Maček (horvát) politikusok hatalomra jutásáig ír.

A munka és a kultúra kapcsolata

A dolgozat tartalma: a bevezetés után tárgyalja a kultúra és civilizáció kapcsolatát, a munka és kultúra felosztását, a munka kultúráját, a munka felszabadítását, végül a kultúra és munka viszonyrendszerét.

A kiskorúak bűnözésének szociológiai aspektusai, különös tekintettel Zombor városára

A dolgozat fókusz a viselkedésbeli torzulások és kilengések. Górcső alá veszi a kiskorúak bűnügyi jogi helyzetét, a kiskorúak bűnözését Zombor területén, rendszerezi a különféle bűnügyi cselekményeket. Áttekinti az elkövetők listáját, kitér a szociális szervezetek és intézmények szerepére, a viselkedésbeli rendellenességgel küzdő elhanyagolt gyerekek diagnózisára, bemutatja a szociális munkások által végzett elemzéseket, a pszichológia és a pedagógia kapcsolatát a bűnözés szempontjából.³⁷

TANULSÁGOK

A vizsgált szakdolgozatokból talán nem lehet teljes körű és véglegesnek szánt konklúziót levonni, ugyanakkor arra mindenképp alkalmas, hogy egy sajátos képet kapjunk az ideológiai oktatásról. Ezt azért állítjuk, mivel még korántsem juthattunk hozzá valamennyi, az oktatási egységhez írt szakdolgozathoz, ezen kívül annak eddigi vizsgálata is folytatható. A rendelkezésünkre bocsátott 19 szakdolgozat áttekintése után megállapítást nyerhet, hogy döntő többsége inkább különféle szociológiai témával foglalkozott. Ezt kövően filozófiai természetű írások születtek, végül a legkevesebb számban a kimondottan ideológiai természetű témájú dolgozatok születtek. Ennek oka talán az lehetett, hogy a '80-as évekre már lazult annyira a politikai rendszer, hogy ez az arány is belefért.

Népszerű témavezetőnek bizonyult Koković és Tripković, akik összesen együtt 18 szakdolgozat konzulenseként is ellátták feladataikat.

Egyelőre még nem derültek ki az osztályzatok, de a későbbiekben ezt is szeretnék majd feltérképezni. Nagyon kevés olyan írást találtunk eddig, amely kifejezetten a Marxizmus Csoporthoz íródott, a többi a Szociológia és Filozófia Intézethez került.

Cél, hogy konklúziót vonjak le, hogy milyen témák álltak általánosságban a szerzők műveinek középpontjában. Választ kellene találni egyes témák népszerűségének okaira. Milyen, a jugoszláv társadalomból, életmódból, társadalomszociológiai szerkezetből fakadó tényezők befolyásolták például az okkultizmus, a mágia – mint téma – kutatását. Vajon volt ennek gyökere a balkáni népi vallásosságban? Vagy ez egyfajta menekülőút volt a jugoszláv munkás-önigazgató szocializmus válsága előtt?

AZ INTÉZETBEN OKTATÓ KOLLÉGÁK

Egy fejezet erejéig szeretnénk bemutatni a magyar nemzetiségű oktatók szerb nemzetiségű kollégáit, legalábbis akik az intézetben tanítottak. Ezt azért érezzük szükségesnek, mivel szeretnénk láttatni, hogy milyen közegben dolgoztak írásunk „főhősei.” Természetesen helyhiány miatt nem szerepeltetünk valamennyi tanárt, csak az általunk legfontosabbnak ítélt személyeket mutatjuk be röviden. Az alábbi oktatók életrajzai eredetileg szerb nyelven jelentek meg különféle egyetemi kiadványokban, melyeket Csillik Blanka fordított le magyar nyelvre.

Dragan Koković: docens 1948-ban született, majd Belgrádban a bölcsészkaron diplomázott 1972-ben szociológiából. 1982-ben doktorált Belgrádban a Politikatudományi Egyetemen. 1974 óta dolgozott az Újvidéki Egyetemen.

Dragutin Leković: rendes tanár, 1919-ben született, majd 1947-ben diplomázott Belgrádban, 1962-ben Párizsban szerzett diplomát, 1964-ben doktorátust a Sorbonne-on. Témája a marxista elidegenedés. Az Újvidéki Egyetemen 1980-tól tanított.

Blaz Bosković: docens, 1927-ben született, 1950-ben diplomázott a belgrádi jogi egyetemen. Itt is doktorált 1965-ben a gazdaságtudományi karon. Az Újvidéki Egyetemen 1978 és 1982 között docensként tanított.

Borislav Dimković: 1937 és 1980 között élt. 1963-ban magisztrált, 1972-ben doktorált le Belgrádban a politikatudományi karon. Itt dolgozott 1972 és 1977 között docensként.

Dušan Djosić: 1939-ben született. 1966-ban diplomázott Belgrádban, szociológiatudományból. 1970-ben magisztrált a helyi politikatudományi karon. Kutatástémája: Koszovó és Metohia lakosságának népszaporulata (doktori téma). 1967-ben doktorált a belgrádi politikatudományi karon. Magiszteri témája: demográfiai és szociogazdasági változások a Szerb Köztársaság lakosságának körében. 1977-től docensként dolgozott az Újvidéki Egyetemen.

Relja Dražić: 1954-ben született Bogojevóban. 1979-ben diplomázott Belgrádban filozófia szakon. 1982-től dolgozott Újvidéken, mint tanársegéd.

Kovács Teréz: 1949-ben született Óbecsén. 1973-ban diplomázott Belgrádban szociológia szakon. 1980-ban magisztrált. Kutatási témája: a vajdasági magyar fiatalok szabadidő-beosztása. Az Újvidéki Egyetemen 1975-ről dolgozott, mint tanársegéd.

Milan Kovačević: 1938-ban született Koszovóban. 1961-ben diplomázott Belgrádban, filozófia szakon, majd 1975-ben doktorált le ebből a szakirányból. Kutatási témája: Jean-Paul Sartre filozófiai egzisztencializmusa és Marx filozófiai antropológiája. 1976-tól dolgozott az Újvidéki Egyetemen, mint docens.

Zlatomir Milošev: 1941-ben született Nagybecskereken. 1964-ben diplomázott Belgrádban, filozófia szakon. 1974-ben magisztrált, 1980-tól dolgozott az egyetemen, mint tanársegéd.

Milivoje Naumović: 1918-ban született Kragujevácon. 1947-ben diplomázott Belgrádban pedagógiatudományok szakirányon. 1967-ben magisztrált politikatudományból, szintén Belgrádban. 1972-ben doktorált le. Kutatási témája: a Jugoszláv Republikánus Párt a pártprogramok tükrében. Az egyetemen 1980 óta tanított rendes tanári beosztásban.

Miloš Ostojić: 1925-ben született Priedorban. Az Újvidéki Egyetem történelem csoportjában diplomázott le levelező tagozaton. 1974-től tanított az egyetemen, mint óraadó.

Alexander Raić: 1938-ban született Zomborban. 1968-ban magisztrált le Belgrádban a közgazdaságtudományi egyetemen. 1973-ban doktorált az Újvidéki Agrártudományi Egyetemen. 1974 és 1977 között docensként tanított az Újvidéki Egyetemen.

Radivoj Stepanov: 1945-ben született Újvidéken. 1971-ben diplomázott le az Újvidéki Egyetem jogi karán. 1981-ben magisztrált. 1973-tól dolgozott az egyetemen, először, mint titkár, majd mint segédtanár.

Gordana Tripković: 1949-ben született, majd 1974-ben diplomázott Belgrádban szociológia szakon. Az egyetemen 1977 óta tanított, mint segédtanár.

Milan Tripković: 1949-ben született Vitiniciben. 1972-ben diplomázott Belgrádban az ottani szociológiai csoportban. 1982-ben doktorált le a belgrádi jogi egyetemen. Kutatási területe: az elsődleges és tradicionális kínai társadalom szociológiai jellemvonásai és azok hatása napjaink Kínájára. Először asszisztensként, majd docensként tanított az Újvidéki Egyetemen.³⁸

Ugyanakkor meg kell említeni a mikrogazdaságtannal is foglalkozó Sági András (Szabadka, 1947) docenst³⁹ és Balog István óraadót is, akik szintén magyar származásúak lehettek a nevük alapján. Rajtuk kívül Gábrity Molnár Irén, 1978 és 1987 közötti tanársegéd neve is lényeges, aki politikai gazdaságtant tanított Újvidéken 1987 után is, közben a Szociológia Tanszéken is volt vendégoktató 1984 és 1990 között.⁴⁰ Nincs kizárva, hogy rajtuk kívül volt még más magyar nemzetiségű ideológiai oktató Újvidéken.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmánynak köszönhetően abba az irányba történt egy szerény lépés, melynek köszönhetően egy átfogóbb kép alakulhat ki a tárgyalt témáról. A 2016 szeptemberi topolyai Kiss Lajos Néprajzi Társaság (KLNT) és a 2017 márciusi szegedi Délvidékkutató Központ (DKK) konferenciáján prezentált előadás is világosan megmutatta, hogy a témához való élénk hozzászólások reakciókat váltanak ki az emberekből, hiszen ismerték azokat a szereplőket, akikről szó van. Azonban az a tény, hogy magyar nemzetiségű emberek is taníthattak egy ideológiával foglalkozó egységben, a jugoszláv politika 1980 előtti lényegét is igazolta.

Szokatlannak bizonyult, hogy 2015-ben az újvidéki buszállomástól nem messze egy nyilvános ajándékboltban többféle változatban voltak kaphatóak Tito-szobrocskák (mellszobor, lovas szobor stb.). Összehasonlításképp: Magyarországon elképzelhetetlen, hogy Kádár Jánosról – megosztó mivolta miatt is – apró ajándékszobrokat lehessen vásárolni bárkinek egy szuvenir-boltban. Ugyanakkor antikváriumban meg lehet „őt” is vásárolni a gyűjtőknek.

Egyúttal szeretném megköszönni Csillik Blanka áldozatos munkáját és segítségét. Nélküle nem jöhetett volna létre ez az írás. Két alfejezet szerb nyelvről magyar nyelvre való lefordítása és Rehák László munkásságának bemutatása az ő nevéhez fűződik. Számos szerb nyelvű egyetemi évkönyvet böngésztünk át, amelynek köszönhetően szélesedett a témával kapcsolatos tudásbázisunk. Ugyanakkor közősen vesszük fel a kapcsolatot dr. Srđan Cvetković nevű szerb történésszel is, hogy a későbbiekben segítségünkre legyen.

JEGYZETEK

¹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Jugoszl%C3%A1via> (A letöltés ideje: 2017. szeptember 15.)

* történelem, politológus

² http://www.kislexikon.hu/jugoszlav_kommunistak_szovetsege.html (A letöltés ideje: 2017. szeptember 15.)

³ Courtois, Stéphane – Wert, Nicolas – Panné, Jean-Louis – Bartosek, Karel – Margolin, Jean-Louis – Paczkowski, Andrzej: *A kommunizmus fekete könyve*. Budapest, 2000. 405.

⁴ Gönczi Katalin – Horváth Pál – Révész Gábor – Stipta István – Zlinszky János: *Egyetemes jogtörténet II.* Budapest, 1999. 247–248.

⁵ Domonkos László: *Goli Otok, a Pokol-sziget Tito Gulagja az Adrián 1949–1980.* [H. n.], 2016. 101.

⁶ Uo. 434.

⁷ Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest, 1999. 177.

⁸ Uo. 175.

⁹ Uo.

¹⁰ Boarov, Dimitrije: *Vajdaság politikai története*. Újvidék, 2012. 195.

¹¹ Uo. 199.

- ¹² Arday Lajos: *Reform és kudarcok Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következett*. Budapest, 2002. 18. (A továbbiakban: Arday, 2002.)
- ¹³ Gyilász (1911–1995) montenegrói szerb politikus, író. Jugoszlávia egyik vezető kommunista ideológusa, eleinte Tito harcostársa, majd ellenfele.
- ¹⁴ Arday, 2002. 16.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Edvard Kardelj (1910–1979) szlovén származású jugoszláv kommunista politikus, a munkás-önigazgatás teoretikusa
- ¹⁷ Kővágó László: *Jugoszlávia története a második világháború után (1944–1980)*. Budapest, 1994. (A továbbiakban: Kővágó, 1994.) 41.
- ¹⁸ Csillik Blanka – Rácz Márk: *Interjú Losonc Alpárral*. Újvidék, 2015.
- ¹⁹ Damjanović, Pero (szerk.): *Josip Broz Tito összegyűjtött művei (1926–1943)*. Újvidék, 1979. 3.
- ²⁰ Uo. 5.
- ²¹ Uo. 6.
- ²² Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, 2006. 321–322.
- ²³ Juhász József: *A Vajdaság és az autonómia – A kisebbségi jogok képviselete Szerbiában 1945–2009*. História, XXXII. évf. (2010) 1–2. sz. 54.
- ²⁴ Csillik Blanka – Rácz Márk: *Interjú Lázár Zsolttal*. Újvidék, 2015.
- ²⁵ Bodrogyvári Ferenc feleségével, Gyöngyivel. (Farkas Zsuzsa: *Mindent a városért*. Újvidék, 2005. 79.)
- ²⁶ Boris Kidrič (1912–1953) szlovén származású jugoszláv politikus, aki elnöke volt a nemzeti felszabadító harcoknak, tagja volt a JKSZ-nek és a kormánynak is. A jugoszláv forradalmi mozgalom egyik meghatározó résztvevője
- ²⁷ Dési Ábel: *Bevezető Bodrogyvári Ferenc életrajzához és műveinek bibliográfiájához* (forrás: http://adattar.vmmi.org/cikkek/2294/letunk_1980.04-05_14_desi_abel.pdf). A letöltés ideje: 2016. július 12.)
- ²⁸ <http://www.vajma.info/cikk/kozlemenyek/1857/Szabadka-Nyilvanos-felhivas-a-Bodrogyvari-dij-jelolesere.html>. A letöltés ideje: 2016. június 8.
- ²⁹ Bodrogyvári Ferenc: *Adalékok a marxista oktatás problémájához*. Oktatás és nevelés, (1975) 2. sz. 15–16.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ <http://szociologia.btk.pte.hu/ember/kovacs-terez>. A letöltés ideje: 2016. július 26.
- ³² Rácz Márk: *Interjú Kovács Terézszel*. Pécs, 2016.
- ³³ <http://www.mtt.org.rs/RehakLaszlo.pdf>. A letöltés ideje: 2016. július 26.
- ³⁴ Ózer Ágnes: *Rehák Lászlóról 2011-ben*. Létünk, (2011) 2. sz. 39–48. (forrás: http://epa.oszk.hu/00900/00997/00017/pdf/EPA00997_Letunk-2011-2_039-048.pdf). A letöltés ideje: 2016. június 3.)
- ³⁵ *Adalék dr. Rehák László életútjához (Rehákné Pósa Rózsa visszaemlékezése)* (forrás: <http://www.mtt.org.rs/RehakLaszlo.pdf>). A letöltés ideje: 2016. június 3.)
- ³⁶ Kővágó, 1994. 26–28.
- ³⁷ Újvidéki Egyetem, Szociológia Tanszék, könyvtár, fordította: Csillik Blanka, Budapest, 2016., kézirat
- ³⁸ *Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának dolgozói és munkái 1954–1984 között Bibliográfia*. Újvidék, 1984., fordította: Csillik Blanka, Budapest, 2016.
- ³⁹ http://www.mtt.org.rs/adattar-cimtar/vajd_magy_okt_int/NSegyetemtanarai2005.pdf. A letöltés ideje: 2017. szeptember 15.
- ⁴⁰ <http://gabritymolnarire.com/G.M.I.%20CV%20hosszu.pdf>. A letöltés ideje: 2017. szeptember 15.

A Délvidék Kutató Központ Alapítvány kiadása
Felelős kiadó: az alapítvány elnöke
Nyomta: A-Színvonal 2000 Kft.
<http://www.a-szinvonalt.hu>
Megjelent 500 példányban